

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR versei 729
SIMON MÁRTON versei 731
PEER KRISZTIÁN versei 738
DARVASI LÁSZLÓ: Neandervölgyiek (*regényrészlet*) 741
MIRCEA CĂRTĂRESCU: Szolenoid (*regényrészlet*) 754
GÖRCSI PÉTER: Hányadik oldalon tartasz? (*novella*) 759
BOGNÁR PÉTER: A mellény beszerzése (*regényrészlet*) 768
KUKORELLY ENDRE versei 773
MOLNÁR T. ESZTER verse 779
FERENCZ MÓNIKA versei 785
KERESZTESI JÓZSEF verse 788
GYŐRFFY ÁKOS versei 790
VESZPRÉMI SZILVESZTER verse 793
BODA MIKLÓS versei 794
NAGY IMRE OTTÓ: Úton, útfélen
(*A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek*) (I. rész) 797
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (VII. rész) 816

*

- NÁDAS PÉTER: Fekete sugárzás (*Barbara Klemm, az adottságok filozófusa*) 827
RADNÓTI SÁNDOR: Az idill-költő (*Radnóti Miklósról*) 837
LENGYEL ANDRÁS: A „néger smokk” dala (*A kuplé mint globalizációs jelzés*) 843

Pécs és Eszék 50 éve testvérvárosok

- JOSIP CVENIĆ, STANKO ANDRIĆ, HELENA SABLJIĆ TOMIĆ, NENAD RIZVANOVIĆ,
DELIMIR REŠICKI, GORAN REM, KORNELIJA PANDŽIĆ írásai 856

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Nem kell mindent kimondani (*Gerevich András: Légzésgyakorlatok*) 877
SZABADOS ATTILA: A vers helye (*Veszprémi Szilveszter: A helyek, ahol rám öröm vár*) 881
WEISS JÁNOS: A beszélgetőkönyv mint (új) évkönyv (*Károlyi Csaba: Egy teljes év. Beszélgetések Nádas Péterrel*) 885
FRIEDRICH JUDIT: Szikáran, érzékenyen, másokról – olaszul
(*Jhumpa Lahiri: Amerre járok*) 892
V. GILBERT EDIT: A kitárulkozás vágya a berlini fal túloldalán
(*Ljudmila Ullickaja: Az igazi nevem*) 897

2023

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT CORMAC MCCARTHY. Az amerikai író június 13-án, nyolcvankilenc éves korában hunyt el.

*

AZ ESZÉKI KÖNYVFESZTIVÁL vendége volt folyóiratunk május 26-án. Az *Ami összeköt* című horvát-magyar irodalmi antológiát a kötet szerkesztői, *Ágoston Zoltán* és *Medve A. Zoltán* mutatták be, a kötet szerzői közül *Mohácsi Balázs*, *Paula Rem* és *Tolnai Ottó* olvasott fel. A beszélgetést *Walkó Ádám* moderálta.

*

LITMAG 1945–2004. Kelet-európai irodalmi folyóiratokról szóló vándorkiállítás és kerekasztal-beszélgetést rendeztek június 7-én a pécsi Civil Közösségek Házában. Megnyitóbeszédet mondott *Ágoston Zoltán*, *Gerner Zsuzsanna*, a Németországi Szövetségi Köztársaság tiszteletbeli konzulja, valamint *Wolosz Róbert*, a PTE BTK dékánhelyettese. A beszélgetésen *Ágoston Zoltánt*, *Horváth Nórát*, *Ladányi Istvánt* és *Sulyok Bernadettet Orbán Jolán* kérdezte.

*

ÜNNEPI KÖNYVHÉT PÉCSETT. A Csorba Győző Könyvtár által szervezett programokon pécsi vonatkozású könyveket is bemutatnak a Tudásközpontban. Június 8-án *Méhes Károly* *A fikusz té-*

liesítésének napja című verseskötetéről a szerzővel *Simonfalvi Anita* beszélgetett. Június 9-én előbb a *Kemény Zsigmond emlékezete* című kötetet mutatták be, a szerkesztőt, *Takáts Józsefet*, valamint a kötet két pécsi szerzőjét, *Kucserka Zsófiát* és *Pálffy Esztert Radnai Dániel Szabolcs* kérdezte. Ezt követően *Havasréti Józseffel Terepmunka* című regényéről *Simonfalvi Anita* beszélgetett.

*

BOCZ GYULA. A szobrászról írt monográfiáról a szerzővel, *Tüskés Annával Havasréti József* beszélgetett június 2-án a pécsi Tudásközpontban.

*

A MAGYAR LÁNGELME. Ligeti György műveiből adott koncertet a zeneszerző születésének századik évfordulója alkalmából a Pannon Filharmonikusok május 30-án a pécsi Tudásközpontban. Vezényelt *Ajtony Csaba*, hegedűn közreműködött *Kelemen Barnabás*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Vilenica-díjat idén *Tolnai Ottónak* ítélték oda. – Az Artisjus Irodalmi Nagydíj ez évi kitüntetettje *Darvasi László*. Az Artisjus Irodalmi Díj nyertesei *Babics Imre*, *Bene Sándor*, *Herczog Noémi* és *Visky András*. – A Szinva Irodalmi Díjban idén *Takács Zsuzsa* és *Takáts József* részesült.

Szerzőink

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Mircea Cărtărescu (1956) – román író, költő, irodalomtörténész, Bukarestben él.

Kozta Gabriella (1948) – műfordító, Pécsen él.

Görcsi Péter (1988) – színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.

Bognár Péter (1982) – költő, az ELTE tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Molnár T. Eszter (1976) – író, biológus, Budapesten él.

Ferencz Mónika (1991) – költő, műfordító, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Gyórfy Ákos (1976) – költő, Nagymaroson él.

Veszprémi Szilveszter (1997) – költő, blogger, közösség-szervező, Szegeden él.

Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, költő, Pécsen él.

Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Nadas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, Pécsen és Eszéken él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Friedrich Judit (1962) – irodalmár, Budapesten él.

V. Gilbert Edit (1963) – irodalmár, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

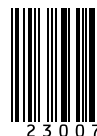
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Reggel, háború

Ha reggel fölkelek és az ablakon át a füstszerű felhők vonulását figyelem – háború van bennem.

Ha meztláb kitámolygok a hideg kövön, hogy megigyam az első kávét, és közben arra gondolok, milyen mélyen megvetem a magam panaszos értelmét – csak ez a háború van bennem.

Ha az utolsó korty közben eszembe jut az a szó, hogy szelídség, elöntik a szájjpadlásomat az öngyűlölet ízei – milyen régen háború van bennem.

Amikor fölállok, hogy elmossam a csészét, arra vágyom, hogy végre erővé váljék bennem az őszinteség, hogy ami visszataszítót csak találok magamban, mint egy vadászkutya az elejtett nyulat, idegen szemek elé bocsássam – ez még nem az a háború bennem.

És mikor leteszem az elmosott csészét a szárítóra, ahogy fél órával előbb te is letetted a magadét, újra a füstszerű felhőkre gondolok, és azt kívánom, ne arra vágyjak, hogy szerezzenek, hanem arra, hogy ne, akkor talán elindulnék a szabadságom felé, és eltöltene a megtisztult hála nem csupán a vonuló felhők iránt, hanem azért a puszta tényért is, hogy letehettem a kávécsészét a tiéd mellé, és hogy az ajtóból visszanezhetek rá – addig legyen háború bennem.

Aztán amikor odabent leülök az asztal mellé, és már eszembe se jutnak a felhők, de még a papírjaimat sem kezdem rendezgetni, arra gondolok, mennyi mindent pusztítottam el az évek során, és mennyi minden pusztult el bennem is, hogy most már azt sem tudom, megvolt-e ez vagy az a képességem, mint amikor valaki hosszú távollét után visszatér a városba, ahol felnőtt, és nem emlékszik, mi volt a cukrász neve, akinél a fagyaltot vette, hogy hívták a padeszomszédja hűgát, és fogalma sincs, mi lett a feledhetlen barátokkal, igaz-e, hogy N. öngyilkos lett, B. kivándorolt, C. pedig feleségül vette K.-t, akivel az iskolás évek alatt még szívből utálták egymást – változom, mint az élő tűz, a háború megszül és fölemészt engem.

Júdás versei

1. *Úgy jártam a világban, mint akit láthatatlan kéz óv. Nem volt olyan éjszaka, hogy a fejem fölött lámpás ne ragyogott volna. Velem voltál? Nem kellett fölnéznom az égre, hogy tudjam, van reményem.*
2. *Elég volt megpillantanom az út mentén a borzas kökörösint. Amikor betegen feküdtem, és a leheletem bűzös volt tulajdon gyermekeim előtt, és már a rothadásnak mondtam, atyám vagy, a férgeknak, hogy testvéreim, még mindig tudtam, van reményem.*
3. *És amikor el kellett hagynom, akiket szerettem, mert nem volt több otthonom a házam falai közt, és úgy teltek napjaim, mintha hánykódó hajó gyomrában utaznék, senki sem szólt hozzám, és én sem szólhattam senkihez, hagytam, hogy átfagyva, zúzott fejjel, szakadt körmökkel rémeim zaklassanak, de akkor sem feledtem, hogy él az én szabadítóm, habár semmi reményem nem volt, hogy rám találjon.*
4. *Meghallottalak, és tudtam, minden szavad igaz és szép, mint a bíborvirág. Téged vártalak. Nem pity pang leheletébe, tőr hegyére jegyezték föl krónikád. Mint egy viaszlemez, én őrzöm szavaid.*
5. *Így tökéletesnek kellett volna lennem előtted, aki, mint egy éretlen kölyök, minden dolgot kettéhasítottál igenre és nemre, császárt és Istent mutattál mosolyogva, mert nem tudtad, és ma sem tudod, hogy meghasad és semmivé lesz, ami a szemedbe zuhan.*
6. *Így újra és újra kivívtam a büntetést. Magam sem tudom, azért-e, hogy végre eltöröljem magam, vagy azért, hogy végre eltöröld minden vétkeket, mintha nem is lettek volna, mintha senki soha nem látta volna őket, mintha senki soha nem látott volna engem.*
7. *Miért vetted közénk a tökéletesség ábrándját? Megszültél magad mellé egy gépet. Mentünk, ahova mondtad. Tettük, amit kértél. Megértettük, amit képesek voltunk megérteni, és gyanakodva kerestük egymás szemében a kételyt.*
8. *Íme, a te tizenkét fejű sárkányod, amely most még csak magára okádja a rémület tüzét, de ha egyedül marad, a világot fogja perzselni. És nem egy fog elárulni téged, hanem tizenkettő.*
9. *De még itt vagy, még kimondhatod, hogy megbocsátasz. Könyörgök, mondd ki!*
10. *A szenvedésed nem fölemel, hanem lesújt. Az én bűnöm, az én bűnöm, az én igen nagy bűnöm. Ezt akartad? Hogy kiserkenjenek a sárkányfogak? Hogy az öngyűlölet martaléka legyünk, miközben folyóást szeretetért könyörgünk? Mondd ki, megbocsátasz!*
11. *Avagy nem tudtad-e, mit cselekszel? Hogyan kérhetted, hogy a véredet igyuk? Hogyan kérhetted, hogy megegyünk, hogy aztán egymást faljuk föl?*
12. *Te ne tudnád, hogy a szabadulás asztalán csupa jel van, és mi csupán a jelek vándorai vagyunk, akik felövezkedtünk, kimegyünk a pusztába, hogy átkeljünk a halálon, és várjuk a szabadítót?*
13. *Szólj hozzám! Még van idő.*
14. *Nincs más, akihez szólhatsz. Hozzám tartozol!*

Mondatok egy filmből, amit nem láttam

*Egy hamis vízésés a kedvenc tereptárgyam
ebben a kivágásban,
ebben a járkálásba csomagolt öreg süteményben,*

itt.

*A felére apadt folyót nézem
a platánok alól,
a lakótelep mellett,*

*ahol, csak azért, hogy veszélyes legyek,
a bicikliúton sétálok,*

*és nevető, integető turisták jönnek szembe,
a belváros felé, valamelyik
azt kiabálja, még sosem járt ebben a városban,*

mit kéne megnézzen,

*jégkrémet eszem,
én őket nézem,*

*és akkor,
hogy igen, például nekem még mindig*

*az a hamis,
furcsára épített,
klór- és penészszagú,
ócska vízésés,*

*amit tizenhárom éves koromban
láttam először,*

*és meg voltam róla győzve,
hogy egész egyszerűen a legszebb dolog
a világon,*

mert a hangja igazi volt,

az a kedvenc helyem itt,

*mert akkoriban még tudtam,
mi a legszebb a világon.*

Klór- és penészszagú. Vízköves.

*De hát jöttek a napok,
az egyszerre, ritmusra villogó ablakok,
kívülről látszott, mindegyik mögött
ugyanazt nézik,*

és éjszakáink fejjel lefelé lógatva mártogatnak minket

*mibe is
még mindig.*

*Ma már csak annyi bizonyos,
hogy a kutyasétáltatók nevetése
éjfél körül elhal.
És olyankor már*

*csak a hamis dolgokat szeretem,
mert a valódi dolgok megviselnek
a valóságukkal,*

kizsigerelnek, agyonnyomnak,

*uszályok és vonatóhajók,
tégglák, rakpart,
citromlé,
rövid és hosszú valóságok,
minden sok lesz,*

és nincsenek eszközeim a valóság megfékezésére.

*Azt a vízesést évekkkel ezelőtt kikapcsolták,
ebből is látszik.*

Innen szép.

*Akár az évszakok torlódása,
a lerakódó tanácstalanság a kéregben,*

*és a macska a szembe ház ablakában,
ahogy elmélyülten beszél a varjakhoz.*

*Odakint
szél ügyetlenkedik
a nyújtózkodó gallyak közt fönnakadt
maradék délutánnal,*

ilyenkor

*az eső szagát sem zavarja,
hogy talán sosem jártam ebben a versben,*

*ebben a versben,
amiben itt, ezen a ponton,*

*itt alszik valaki, mint amit kikapcsoltak,
talán klórszagú,
talán csíkos pulcsiban,*

és épp most

*a platánokon túl,
a panelházak mellett,*

csak az álomban hallatszó zajjal,

valami felszáll.

Ne írd föl semmit

*Valahol azt olvastam,
állítólag szokás volt
a háztartási hűtés feltalálása előtti
évszázadokban
egy békát dobni
a tejbe,
a tejes dézsába,
hogy ne savanyodjon meg.*

Vagy lassabban.

Valami váladék miatt
a bőrén,
erre hogy jöttek rá vajon.

Élő békát
a tejbe.

Elképzelem,
ül,
néz maga elé,
zöld,
nem érti,
töpreng a hülye életén
a fehérlő sötétben,
vagy még azon se.

Csak gondolja,
fel kéne hívni valakit csak úgy, gondolja,
az apját nem, gondolja,
le kéne vigye végre a szelektívet, gondolja,

aludnom kéne, gondolja,

miért nem tudok aludni már megint, gondolja,
mi ez a zaj a fejemben, gondolja, mi vagyok én, gondolja,
mennyi rám nehezedő félreértés, gondolja, már megint pisilnem kell,
gondolja, a világ nagyobbik része szenved,
nekem meg még jogsim sincs, gondolja,
bármiről akarok beszélni, magamról kezdek el, gondolja,
mennyire barom szokás ez is, gondolja,

levesestálba ejtett telefon, gondolja, elaludtam egy pillanatra,
gondolja, ez a táj is milyen, gondolja,
mindenki idegesítő, gondolja,
én is, gondolja,

csak annyi biztos, hogy itt vagyok, gondolja,
semmit mást nem tudok magamról, gondolja,
legfeljebb, hogy a búcsúsámra szoktam bejönni a táncba, gondolja,
mindjárt megszólal egy riasztó, gondolja,
megint, gondolja,

álomban cinegék csipegetik az agyvelőm
és elfelejtik, merre van fölfelé, gondolja,
így nevetgél magán az unatkozó pokol, gondolja,
ez nem egy életbölcesség volt,

*tegyétek le a tollat, gondolja,
mi lesz már, gondolja,
én már nem is vagyok itt, csak a gondolataim, gondolja,
a béka
a tejben.*

*Lehet, hogy nem is igaz az egész,
nem tudom, hol olvastam,
szerintem se biztos.
Az se, hogy ez vers,
meg különben is,
mi közöm nekem a békákhoz.*

Valami mentse meg az életem

Azt sem tudom, hol kezdjem.

*Világéletemben utáltam
a színes ruhákat, a focit, a halászlét, a pacalt,
a spiritualitást, a nosztalgiát,
az autókat, a családokat,
a pozitív hozzáállást és a liftjazzt,
gyűlöltem sorban állni, futni, mosogatni,
reménykedni, izzadni,
utáltam az illúzióim, a görcseim,
a fekete kockát, amiből dolgozni kellett,
utáltam a nejlonzacskókat,
a reális megfontolásokat,
a hátam mögött beszélgetőket,
a reklámokat, a nyárfákat, az izgalmas filmeket,
a papucsokat és a narancsízű cukorkákat,
persze a panaszkodást is,
meg fogmosás közben az arcomat bámulni a tükörben,*

*a megnyerő emberektől a hideg rázott,
a nemi szervektől szorongani kezdtem,
a művészettől túl sokat vártam,
a múzeumokban folyton bőgni kellett,*

ha oda voltak értem, elkezdtem nevetségesen viselkedni,

*veszíteni volt jó,
de ahhoz sem voltam elég,*

*a hajnalokat szerettem,
csak gyűlöltem korán kelni,*

*sosem fogom tudni,
valójában
mi a fenét akartam
a tengertől olyan nagyon,
meggyőződésemm volt,
hogy a tánczene szomorú,*

*egész végig kézzel-lábbal kellett kapálóznom
a szavakért a papíron,
mert nem volt semmi más,*

*noha egy ponton elfelejtettem,
mit miért akartam,
de ezt annyit firtatták előttem,
hogy már
nem mertem rákérdezni,*

*egyszerű kijelentésekre vágytam,
nem azért,
mert hülye lettem volna,
csak az idő java részében félttem,
és a tömondatok megnyugtatók,*

*a halálomat úgy képzeltem el,
begázolok a mélykék vízbe, és simán csak kiúszom a képből jobbra,
kórházi lepedők nélkül,*

*a sivatagot találtam
életemben először otthonosnak,*

*ha választanom kellett volna
az emberek és a
dinoszauruszok között, egyértelműen
az utóbbira
szavazok,*

időnként úgy éreztem, nem hányok eleget,

*valami mindig volt,
csönd soha,*

*nem tudtam,
ha ez egy egyszemélyes verseny,
hogy állhatok folyton vesztesre,*

*pedig nem volt rossz amúgy,
bár az pont nem biztos,
hogy csináltam valaha is mást, mint múlt időt.*

Korkülönbség

*Unikumos korszak, vörösboros korszak,
 házmester-korszakból kinőtt vicekorszak.
 Az még minden előtt, az még Anna alatt,
 ez már Zsófi után.
 Az még a Barátban, az Attilán, az Izabellán,
 a Rákóczin, a Hunyadin, a Fény utcain...
 Most de hiányzik a jogosítvány.
 Olvasók tömegei, akik tudják, hogy azért mondom ezt,
 mert kurvarég Kismaroson lakom,
 vagy legalább egyetlen, árva, jogosítvánnyal rendelkező,
 kismarosi olvasó.
 A zsoltbélás korszakomban, az austeres korszakomban...
 Még élt a Zsolt, az Atilla, a János...
 Nincs már korrektor,
 aki tájékozatlanul kijavítaná Atilla nevét.
 Mert vét, aki javít, és javít, aki vét.
 Ebből volt elég!
 Már volt miből, még volt hova...
 Akkor állt a legtöbbet a faszom,
 de akkor állt legkevesebbet feleslegesen –
 bárcsak a stílusom vagy a múltam
 megengedné, hogy mondhassak ilyet.
 A Golgota utcából taxiztam a Holdig,
 szavalattal fizettem,
 és már három folyóiratban is megjelentem tizennyolc éves koromra
 csak úgy mellékesen.
 A mellényes korszakom végén,
 ami átnyúlt a bőrkabátos korszakomba.
 Azon viccelődtünk, milyen vicces lenne,
 ha egyszer csak megjelenének a taxisok egy felolvasóesten.
 Az első Nap-Nap Fesztiválról mentem filozófia szóbelire,
 a kisboltban gazdagon bereggelizve,
 kitüntetésként élve meg azt, hogy másnaposan.
 Alig tudtam levásárolni egy tengerészszáknyi sörösüveget,
 hogy még nem dohányoztam.
 Nyers baromfivirslit, mustárt, zsömlét, tejet.
 Volt már baromfivirslit!
 Elárulták a sertésvirsliről, hogy miből van, és átcsomagolták.*

*Minden átcsomagolásnál lecsípnek belőle egy picit.
Bőrke, glutamát, ipari szalonna,
elidegenedés, a dolgozók vére –
mára megtudtam,
hogy mégis igazak
a gyerekkoromban hirdetett hazugságaik.
Az első herepörkölt, az első szerelem, az első pálma,
az első parti, az első slukk, mielőtt rászoktam.
Helló-mérthívtól-most-nemtudunk-beszélni!
Öregségemre egy picit azért csalódtam a fiatalságomban.
De változni már nem fogok, kockáztasson az, akinek sok van.
Ha behívnanak a tévébe
– de ahhoz gyökeres változás kell!!! –,
én bíznék a csajomban,
hogy nem kezd kombinálni, csak azt mondja, amit mondtam:
kedvenc ételed a húisleves, kedvenc italod a tej...
Én meg majd mindenre: hogy még
átgondolatlanul és alakulóban.*

Szarva közt a tőgyit

*Ez a vers is eltérülés, természetesen.
Nem tervezett szülés,
de nem is megszületni akarás,
csak tudatos nyomás, hogy müljön a nyomás:
más miatt csinálom,
mást kéne csinálnom,
amihez hogy is lehetne kedvem,
ha oly régóta hazudom azt, hogy haladok,
minden erőmmel rajta vagyok,
hogy sohasem tudnám, ha akarnám se, utolérni magam,
túl távolról kéne kezdeni.
De a begyújtott rakétákat
már kár lenne kioltani –
földbe süllyedt téglá került a vakond útjába, hahó,
tengerré duzzasztja a tennivalókat a dugó,
egyetlen tennivaló,
pedig fejben már kész van.
Sohasem az eredeti szándék teljesül –
ennyi, mi előre tudható.
Miért nem: ami?
Az akadályt simán megkerüli,*

sőt el is mossa a flow.
Mi lehetne fontosabb annál,
mint amit most csinállok,
mi lehetne mostabb?
Tizenegy, még ugye nem késő telefonálni az egyik pszichológusomnak?
Ez a vers, hidd el, képes lesz megindokolni magát,
eltitkolni pótmegoldás mivoltát,
ez a vers képes lesz főcsapássá válni,
csak győzd a tanulságot kivárni.
Ez a vers bizonyítja, hogy ha mást nem is,
verset írni még tudok:
a szerző felőlem lehet halott,
de hé, fiatalok,
még itt vagyok!
Fogódzót kereső fantomfájdalomként érintenék téged,
remélem, érted és hagyod,
mint aki nincs ott, de tudod, hogy ott van,
most már mozdulhatsz, megkapaszkodtam –
Ez a vers soha nem érhet véget?
Akarsz te ilyen örökséget?!
Baszom az önmegszólító kurva anyád!
Nem halhatok meg, most végképp nem, mert akkor előkerül,
végképp, igenis, végképp kiderül,
ami helyett.
Meg ilyenek.

Neandervölgyiek

regényrészlet

1947 februárjában Kovács Béla kisgazda politikust letartóztatták, nem sokkal ezután Nagy Ferenc kisgazda miniszterelnök gyáván külföldre szökött. Több mint kétszáz, rohamtempóban véghezvitt lefogást és letartóztatást abszolváltak. Ezeket az embereket nemcsak fülön kellett csípni, de fogva is kellett tartani, a rabosítást igazolni kellett, ezeknek az embereknek a szájába vallomásokot kellett adni, ezek az emberek munkát, figyelmet, feladatot, eredményességet igényeltek, egy óriási apparátust, amelynek minden egyes tagjának megbízhatónak és elkötelezettnek kellett lennie. Egy piramis építése sem nehezebb. Iszonyatos munka volt ilyen gyorsan leszámolni a régi elit egy befolyásos részével. A szovjet elvtársak segítettek, mint a szeletelésre váró kés.

A kórbonctani intézet értelemszerűen az orvosi egyetemhez tartozott. A hosszú, a városból Kispest felé futó Üllői úton nem is régen Kosztolányi sétált. Tíz éve? A mai sétálók is lehetnek volna Kosztolányik vagy Karinthy Frigyesek. Lehetek volna mulatságos galíciai haszidok, ha lettek volna. Tót építőbrigádok, ha lettek volna. A tanárember egykor koppanó bottal és könyökvédőben járt, és az idővel természetes és kölcsönösen jövedelmező viszonyban volt. Ráért. Volt perce, órája, délelőtti, délutánja, ritmusa, sziesztája, társasági élete. Most a szegényfüzetekkel kitömött műbőr táskát a hóna alá szorítva lohol, és idegesen igazgatja az olcsó szemüvegét. Munkásasszonyok és munkások sétálnak az Üllői úton karonfogva, a krepp szoknya a térd alá érjen. Nem biztos, hogy séta az, de haladás mindenképpen. Kisiskolások, térdig húzott zoknival, akkora iskolatáskával, hogy inkább az vitte a vézna gyerektestet. Munkásököl, vasököl odacsap, hirdeti az oszlopfőlirat, mely alatt, akárha valósággá váló mesebeszéd lenne, mert néha a titok is megmutatja magát egy pillanatra, elvonul a kockaköves úton a könnyel festett szekér. Víg zeneszó, gajdolás hallatszik belőle. Éneklő, jajgató bolondok.

Éljen a könny!

Vivát, bánat!

Éljen a magyar és a szovjet nép barátsága!

Rákosi elvtárs. Gerő elvtárs.

Illetve Szentteleki professzor úr, aki hangsúlyozta, hogy az ember megismerése anatómiai ismeretek nélkül smafu. A test föltárást igényel, akár él az érintett, akár nem. Az ember nem papírlap, nem egyenlet és nem is elillanó ima. Élő élő nem ismerhet meg. Élő talán megismerhet holtat. Az ember az emberen keresztül ismeri meg magát.

Ha élünk, a megismerés folyamatai korlátozottak lesznek, ezt be kell látni, ez legyen az első szabály, a saját korlátaink és a lehetőségeink szűkösségének a be-

ismerése. Saját magad útjába állsz, barátom. Szentteleki szónokolt a számlapokkal ellátott, összekötött csuklójú hullákhöz.

– Ittál, fiam, mint a kefekötő.

– Csal a feleséged biztosan.

– Kiverték a fogát, nagysád?

– Két számmal kisebb cipőben jártál, barátocskám, miért?

Isten nem halt meg. De ha él, isten akkor sem megismerhető. Gondoljuk csak meg, azok, akik hisznek, egy élő képződményt boncolnak folyamatosan, és ez az Úr. Az ima, a himnusz a zsoltár, a káromlás, az átok, a szerelem mind-mind boncolási tevékenység.

Mindez nem volt bonyolult Árminnak, inkább meglepő. Egy professzor ilyen kommentárokkal. Vagy bármit megengedhet magának, vagy sült bolond. De elvisele Szentteleki professzor filozófiai és álteológiai kirohanásait, melyeket éppúgy inspirált bűntudat, akár a dac. Legalábbis Ármin meggyőződése alapján. Egy kikeresztelkedett zsidó ember. Biztosan meghalt ő is még az életében, a dühös rokonsága kitagadta. A szülei napokig zokniban dörzsölték a parkettát, mint Stein rabbiéknál, amikor Frici elbolondult véres kezű bolseviknak. A székét is letakarták. Aki megtagadja ősei vallását, pikk-pakk meghal. Aki meghal, gyászolni kell. Szentteleki az ilyen gyászok miatt is hirdette az apokalipszis tudatlanságát. Óriás varjú, káromgott. Milyen buta, milyen ostoba dolog a végítélet. Már a menetrendje is hibás. Föl volt háborodva a professzor, élete ebben a háborúban telt, hogy őt gyászolják. Engem! Nem tehetett ellene semmit. Dög rokonságom. Értetlen, buta emberek. Megálljatok csak! Azt tette, amit Ármin is a táborban, meg azután, balgaságokat, ostobaságokat, szép és esetlen semmiségeket hordott össze, hetet-havat. Nevenincs világra bízva szavait az árva, boldoguljatok, ahogy tudtok.

Jellegzetes, fordított körte alakú koponyája fölé könnyedén odaképzeltető volt a lecsapni készülő pallos.

Ármin legalább két évig úgy gondolt az ő halottaira, hogy alig nevezte őket a nevükön. Testek, karok, arcok. Egy nap elvesztett egy illatot. Egy másik nap a beszéd hangzását, ízét. Egy félretaposott cipő a fölakasztott kabátok hullái alatt. Édes, romlott testszagok. Az, aki úgy nevetett. Az, aki lopott. Az, aki számolt. Az, aki ordítva beszélgetett. Az, aki mindig csak zsörtölődött.

Nem akart belebonyolódni a gyász útvesztőjébe, mert az őszinte gyász mámorító poklából nincs kijárat. Beomlott, betemették, mindegy. Kétségtelen, hogy sokak számára megmaradt a remény, visszatáltak hozzá. Megcsinálták hozott anyagból, kikevergették maguknak az érzést, Hoffnungot, kérlek. A bosszúvágy is olyan reményfeleség volt. De a jövőbe vetett hit hordozójává leginkább az vált, hogy a halott város mellé élő épül, a halott temető mellé diadalt ordító újszülöttek otthona emelkedik, a halott ország mellé egy élő nyit boltot, és a boltban nemcsak hazai termék, de minden internacionalista jóléti kellék beszerezhető lesz. Isten nem kell, ha hagyta úgy elfajulni a dolgokat. Majd mi megoldjuk.

Apám, Gold Áron szatócs, a számok mestere, felesége Springer Éva, olyan asszony, aki kicsi volt és fürgé, nyughatatlan és bátor, mégis, ha ölébe emelt, nagyobb volt ő, mint a világ legnagyobb felhője. Nem jiddise máme. Ő másfajta színvonalat és minőséget képviselt. Nagyapám a szélfúttá, eső kalapálta Gold

Sámuel. Ő aztán virtigli kalandor volt. Egyszer nőnek öltözve menekült egy kuplerájból, ahol egy Piller Róza nevű asszonyság volt a kinevezett madame. Nagymamám, Judit özvegyeségre jutva hozzáment Zalatnai Elek fényképészhez, a lőférfi, mindig ordító emberhez, akivel volt szerencsém egyazon vagonban utazni néhány napon keresztül.

És, kérem, azt tudják, hogy fizettünk is akkor, azon a vonatuton a jegyért?

Hogy kinek?

Természetesen a magyar államvasutaknak, fölszámolták. De most komolyan. Fekvőhelyes kényelem, akár a plafonig föl párnázott kelet-indiai szerelvényen vagy az Orient Expresszen. Mondja meg valaki, miért vonaton a legízletesebb a rántotta? A vonaton a nők megszépülnek. Jót tesz nekünk, ha az ablak mellett foglalnak, suhan mellettük a valamilyen évszakba belemerülő táj, az arcuk előtt fog, egyre csak fog a végtelen, ők pedig az állandóságot képviselik. Apám testvérei Gold Eszter és Gold Mária voltak, derék asszonyok, tudtak Schumann-t és Chopin-t zongorázni. Schubert-ért odavoltak, jártak színházba és modern festők kiállításaira, járatosak voltak az úgynevezett izmusok kérdéskörében. A férjeik lettek a könnyűfajsúlyú, szóbajnok Sággy Pali és Weisz György, lipóti malomtulajdonos. Az ő Judit nagyszülőjének testvérhúga Hanna néni volt. Annak kistermetű férje Emil bácsi. Pazar párosítás. Fiuk Hugó. Gold Áron nővérei, a gyöngyhangú Eszter és a könyvlapok világában bolyongó Mária régóta Pesten éltek házasságban, nem jöttek vissza. Judit húga, a hatalmas Hanna és a férje, Keller Emil is túléltek a vészorszakot. Befalazták őket. Hugó fiuk három vetélés után született 1913-ban, tisztelte az apját, mint egy hőst, máskülönben a szakasztott mása volt. Amikor odaálltak, Emil és Hugó a természetes Hanna elé, az könnyezett a meghatottságtól, hogy van neki két tojása. Amerika mentette meg Hugót, ahová a szülei tiltakozása és jajveszékése ellenére hűtlenül kivándorolt, és mint tudvalevő, fényes karriert csinált.

– Ismerem a családját – mondta a professzor.

Ármin meglepődött.

– Igen? Honnan?

– Mindegy.

– És?

Szentteleki szúrósan nézett rá a vastag szemöldöke alól.

– Fiam, maga a nüánsz.

– Hogy érti ezt?

– Nem a bolond nagyapja. Nem az óriási Hanna asszony. Maga a borsószem.

A boncolás fortélyait Szentteleki professzortól tanulta, aki kiváló és erkölcsi értelemben kikezdehetetlen orvosdoktor volt, egyike szakmája legjobbainak. Nem csak szaktekintély. Szintén zseni. De korántsem olyan szenvedélyes vagy hisztériás, mint Rejtő kolléga. A zsenik egyedi emberi példányok, tüntetnek a különbözőségükkel, még akkor is, ha csendesek és visszahúzódnak. Szentteleki professzor hosszú és gazdag pályafutása során egy lényeges, bár kevésbé látványos tényezőre biztosan nem figyelt föl, az efféle apróság pedig a nüánsz. Megkeserítheti, horribile dictu tönkretetheti az ember életét. Nüánsz a királykisasszony átkozott borsószeme, az Achilles-ín védtelensége, a köröm alá szaladó tüske, cipőbe ugró kavicsdarab, miközben életfontosságú találkozóra igyekszik

az ember. A rákos daganat előzménye, mely fájdalmakat és megaláztatást hoz a páciensre, végtére is egy aprócska nüánsz. Ki törődik a nüánszokkal, amikor a homloka fölött bömböl az ég vagy a fájdalomtól hullámzik a föld. Egy sejt önhatalmúlag arra gondol, csinál magából még egyet. És még egyet. A hasnyálmirigynek két daganata van, a fejrészen kialakuló, illetve a farokrészen megtelepülő, s onnan tovább terjedő. Utóbbinál észre sem lehet venni a kialakulás folyamatát. Ha azonban már megállapítható, akkor biztosan elkéstünk. Halálra van ítélve az illető. Ravasz, nem? Nüánsznak indul.

Tehát nem az a nüánsz, hogy valaki százkilencvenhat centiméter magas, hanem az, hogy végül patológus lesz, és ebbéli méretében gyakorolja nemes, bár sokak számára elborzasztó tudományát.

Ezzel az állványzathoz hasonlatos alkattal miért nem lettem én, Szentteleki Pál villanykörte-becsavaró? Vagy impozáns belmagasságú polgári lakások pókháló-gyűjtögetője? Kosárlabda-bajnokcsapat centere?! Lettem ellenben boncmester, és igazán kiváló boncmester, de egy kicsit mégis elbasztam, fiam. Annyira fáj mindenem évek óta, hogy ordítok a művelet közben. Nyögve fűrészelem a csontot, vágom az inat, föltárom a többszörös hámréteg alatti ocsmány titkot. Ordítva veszem ki a hülyébbnél hülyébb gondolatoktól és ötletektől fölhizlalt agyat a koponyából, sziszegve emelem ki kicsiny kosarából a szívet.

Ármin már tudta. Nem jutott a professzor úr eszébe, hogy az egész életet természetellenes tartásban kellett töltenie. Ennyi csak. Túlzottan meg kellett hajolnia, a meggörnyedés egyre nagyobb fájdalmakkal járt, voltaképpen arra a sorsra jutott, mint a zsiráf nevű afrikai állat. Aki szintén elbaszta az evolúciót. A világ fejlődésében nemcsak a logika, de az alkalmoszerűség és a tévedés is munkál. A zsiráf evolúciós tévelygés eredménye. Mint a pingvin vagy az ember.

– Tudta, Gold, hogy a nagyon okos ókori kínaiak a teve és a leopárd keresztezésének hitték?

A professzort fölizgatta a zsiráf mint jelenség. Tényleg egy lehetetlen alak, őt is csúfolták annak gyermekkorában.

Még a lágerben is így hívták!

A muzulmán zsiráf.

Zsiráf doktor úr, meghalok?

Hát persze, mert mit vártál?!

Ilyeneket nevettek Mauthausenben.

– Azt gondoltam, fiam – ütögette a doktor Ármin vállát –, ha végre-valahára bebállagok a gázba, akkor is hajlongani kell. Előre hasogatott a derekam, kérlek.

Ritkás, hosszú szempillái alatt megcsillant a szeme.

Vagy szerinted négykézláb kellett volna bemászni? Az akáciák alsó ágakon nőtt leveleinek elfogyasztásához a zsiráf nevű állat szélesen terpeszt, s ebben a rendkívül kényelmetlen pózban veszi magához a legfinomabb falatokat, levelet, kishajtást, rügyet, virágzatot. Szentteleki professzor is így járt, mígnem Ármin a második stúdioma után meg nem emeltette a corpus ágy állványzatát, húsz centit rakatott alá legalább, mely eljárás következtében a tetem sokkal inkább a kezére esett a professzornak, aki ellenséges tűnődéssel nézett rá.

– Negyven évig így csináltam, azt hiszi, szükségem van a maga találmányára? Igen, Armin így gondolta.

Na, lássuk.

A nőánsz.

Húsz centiméter, huszonöt.

A professzor sokáig nem szólt. Tette a dolgát. Jólesett a derekának, hogy nem hajlik annyira. A mellkast nyitotta meg, a szív boncolását, a tüdő kivételét prezentálta. Keressünk mirigyeket.

Megkérdezte, Arany úr ismeri-e dr. Tulp anatómiáját. A fiatal Arany úr kivételesen jól ismerte, találkozott a festmény problémájával, ahol a végtag boncolásával kezdtek az amszterdami szakemberek. Ami, ugye, elhibázott.

Szentteleki professzor, akinek elhalálozott a felesége, akibe rajongásig szerelmes volt, és állítólag őt is fölboncolta, tovább haladt Árminnal az értelmezés és a halott korpusz összefüggéseinek meglátásában.

– Professzor úr, valóban fölboncolta a felesége öngyógyát? – ilyen pimasz és lelketlen kérdésre csak Arany Ármint vetemedhetett a maga ordító naivitásával. A gyanakvásra és rosszhiszeműsége szakosodott Szentteleki mégis úgy válaszolt, mint akit arról kérdeznek, holnap esni fog-e.

– Tudja, az akkor már nem a feleségem volt.

– Értem, professzor úr.

Szentteleki fölpillantott, bámult a másik arcába, kesernyésen elmosolyodott.

– Igen, megvizsgáltam azt a testet. Ha tudni akarja. Most boldog?

Kérem. A test három fő ürege, amit nevezhetünk a test szentháromságának is, a megítélése szerint úgy néz ki, és nem, ne szóljon közbe, türtőztesse magát, Arany úr, hogy a koponyában van az Atya. Isten a logika terméke, és a fejben található. Isten gondolat és következtetés. Isten érv. A hit smafu. Nézze csak meg az alapzatot. Csakis logika. A keresztények úgy találtak ki egy történetet, hogy nem lehet belekötni.

Az intézet előtt állandó volt a gyerekricsaj, valamelyik közeli óvodából áradt. Napok óta havazott, a hóhullás csönddel jár, mégis hallatszott az önfeledt zajongás. Dobálták a havat, birkóztak a fehér kertben, kis vadállatok módjára rohangásztak, itt meg a nagyapjukat, az anyjukat boncolják.

De tovább, kérem, tovább!

A tüdő, mely rendes állapotában teniszpálya nagyságú, a Szentlélek háza, mely leng a romolni képtelen ég és a romlandó anyag között, ember és isten között.

Nyissa ki az ablakot.

Akik itt most ordítanak, felnőnek, és meg fognak halni.

Akkor pedig a gyomor, a belek, és azoknak a társai, melyek a kanyargós bélrendszer közelében helyezkednek el, epe, máj, vese, alul, fölül, ők összességében a Fiú. Krisztus ilyen bonyolult, és ilyen hosszú. Krisztus nem a szív? Hülyeség. A megváltás hosszú, illetve bonyolult, mint a galandféreg. A megváltás lényege az, hogy szorult helyzetéből az emberi esszenciának el kell távoznia. Menjél el. A megváltás kiürülés. Az embert többnyire lefelé szarják, ez a születés. A feltámadás ellenben az, hogy az embert, ezt a buta és okulásra képtelen hólyagot, ezt a palimadarat visszaszarják az égbe. Ott neki jó lesz, ott ő megkap mindent, nem lesz jegyrendszer, infláció, feketézés és hajléktalanság, nem csalja meg a felesége vagy a férje, nem jelentik föl, és képes lesz teljesíteni a hároméves tervek anatómiai előírásait.

Anatómus, patológus, te is vegyél részt a munkaversenyben!

Jó, jó, jó, részt veszek, elvtársak.

Helyes! Boncolj mindennap öt beteget!

Boncolj öt halottat a Népköztársaság javára, a dolgozó munkás–paraszt szövetség tiszteletére, éljen Vlagyimir Iljics Lenin, és az ő tanítványai, az örök Sztálin és Rákosi Mátyás elvtárs.

Arany Ármin odavolt a csodálkozástól. Micsoda parádé! A halottak végül is nem jelentik föl őket. Habár ki tudja. Ezek a kiáltásokkal és férfisikolyokkal egybekötött futamok a blaszfémia esetét kísértették, jóllehet egyáltalán nem akart ilyesmire csak utalni sem Szentteleki. Nem volt örült. Teljesen normális emberi lény volt. Miért lenne örült az, akinek föltett szándéka, hogy értse, milyen világban él, és a következtetései elég ingerlők, izgalmasak és kihívók. Az más kérdés, akkor mi van, ha nagy nehezen megértette a lényegét. Hajaj.

Fiam, Arany Ármin, a jóisten is teljesíteni fogja a hároméves tervet, meg majd az ötévest is. Isten is kétkezi munkás. Élmunkás. És paraszt. Volt kulák is, vagy még az, de rendes, jóra való paraszt lesz, Rákosi elvtárs segít neki. Mi is segítünk. Olyan káder lesz a jóistenből, akinél megbízhatóbb aligha akad.

– Maga, Arany, bízik az istenben? Titkait, életét, kincseit rábízna? Kényes a téma, mi? Hát elvesz mindent, nem? A hit, különösen mások hite tiszteletre méltó jellegzetesség, hitt a keretlegény, a táborőr is, hisz a kommunista, és hisznek azok a keresztény testvérek is, akik szemrebbenés nélkül elvitték a zsidó ágyat, széket, evőeszközkeszletet a kiürült házból. Az apáca is hisz.

A nüánszra nem is gondolva fölboncoltak egy fiatal nőt. Jaj, de szép volt, még halottsárgán is.

– Olyan kedves teremtés, hogy nincs is szívem megmártani benne a szikét.

– Ismerte, professzor úr?

– A Westendben dolgozott. A Madame felügyelete alatt.

Ármin nem kérdezett többet. Egyszer a stúdióuk vége felé, amikor már lezajlottak a választások, és hiába volt a szocdemek akadémikuskodása, Rajk belügyminiszter kiengedte a börtönből néhány harcostársát. Értelmetlenül hepciáskodtak a szociáldemokraták, a kommunista elvtársak már a Magyar Közösség poplijának messze érő nyúlványait is akkurátusan levagdosták.

Egy gyerekricsajos napon '48 januárjában, amikor az Üllői utat jó félméternyi magasan kísérte végig az elhányt hó, a professzor újabb pácienshez invitálta.

Arany Ármin elég tájékozott volt már a tetemek vizsgálatát illetően. Álltak a hulla előtt.

– Ezt nézze, kérem.

Ez egy titkos halott volt újra, mert voltak úgynevezett titkos halottak, ez Szenttelekit kissé ingerelte. Úgy tett, mint aki nem érti. De persze tudta jól, mit jelent ez. Izgatottsággal töltötte el, ha hozzájuthatott egy ilyen valaha volt emberi lényhez, mert engedték neki, azaz nekik. Megnyithatták, mint egy kincsesdobozt. Sokszor nem is kellett nagyon nyitogatni, a doboz állagán, viseltességén látszott minden. Hogy mit rejt, például.

– Na, tessék, mondhat valami okosat.

– Professzor úr miért keresztelkedett ki?

– Ez most hogy a fészkes fenébe jön ide?! De tényleg!

Szentteleki olyan volt a kötényében és ahogy tartotta a csillogó szikét, mint egy karikatúra. Igen. Egy karikatúra hatol le az élet értelmezésének legmélyebb rétegeibe.

– Nem jön ide. Illetve nem ide jön.

Szentteleki ellenségesen méregette, miért kérdezi ez a gyerek?

– Szerelmes voltam a rabbi lányába, de kicsúfolt. Ő mondta nekem először, mit képzelsz te, zsiráf. Ha úgy veszem, nüánsz ez is. A rabbi lányának viselkedése. Jézus is nüánsz, ha úgy vesszük, és lám, mi lett belőle – a halott fölé hajolt. – Milyen sérüléseket lát?

Ármin éppen csak odapillantott.

– Nem elég, hogy agyonverték?

– Az isten tegye jobb helyre magát, Gold, nem azt kérdeztem...

– Arany. Arany a nevem. Arany Ármin.

– Maga is szégyelli, hogy zsidó? Mert én...

– Nem szégyellek semmit. Nincs bennem már szégyen, professzor úr. Volt. Már nincsen. Professzor úr, én nem vitatkozom, távol áll tőlem a megfelelési szándék bármilyen formája. Nem fűt az érzés, hogy azt bizonygassam, érek valamit. Sokat érek, fontos vagyok. Nem. Nincsen. A leárazás, a kiértékelés megvolt. Az én értékem annyi, mint ezé a halotté, ha jól becsülöm.

Szentteleki professzor vad hahotája kicsapott a kopár folyosóra és végigvágatott a lepedékes falak mentén. Ha a kíváncsiság képes lenne föltámasztani, most néhány elhunyt biztosan fölülne, már ne haragudjon, elvtárs, mi olyan halhatatlanul vicces. Hogy elütött a törmeléket szállító orosz, pardon, szovjet teherautó?! Hogy elvágták a nyakamat, míg kaptatosan hazafelé bandukoltam? Agyonverték a kommunista pribékek, ezt tartja ön nevetségesnek?!

Szentteleki most gúnyosan beszélt Árminhoz.

– Látom, nagyra van magával. Ilyen buta vagyok, olyan együgyű.

Ármin egy pillanatra meglátta a nevet egy kemény cetlin, ami kicsúszott a lepedő alól. Gyorsan visszatolta.

Bözödi Csanád, 28.

Nem értette, a sok hasonló páciens közül miért lett kíváncsi a nyilvánvalóan agyonvert, halálra kínzott fiatal férfira. Éppen rá. Miért tették ezt vele, végül is mindegy. Likvidálandó ellenség. Büntetés. Bosszú. Túlkapás. Nem lett volna szabad kutakodnia, a legszigorúbban tiltották az ilyesmit, de mert a professzor jelentésétől nem tartott, Ármin odalépett a dokumentációs asztalhoz, fölvette és megnézte a boncolási naplót. Átfutotta a halotthoz fűződő hivatalos iratokat, a halál beálltának pontos idejét, kik hozták az intézetbe, kik felelősek az elszállításáért, mert az is jelölve volt.

Kiemelt ügy. Titkosítás. Az elhárítás.

Bőven elég volt. Megtudta, hol lakik, illetve hol lakott, míg élt, közel a Parlamenthez, a Berlini térhez, a Duna felé kellett menni a Podmaniczky utcán. A fogazat erősen lepedékes. Egy ideje nem lehetett otthon. Alapjában véve ápolt férfi. Hetek, talán hónapok óta kínozhatták.

– Az érdekel, miért verték agyon – mondta mégis, és átlépte a határt.

– Az magát ne érdekelje. Az érdekelje, hogy mibe halt meg, mikor, melyik pillanatban állhatott be az exodus, melyik volt a végső ütés, amikor bármelyik lehetett a végső. Ütötték-e a halála után. Ütötték.

– Miért?

– Mit miért! – Szentteleki ordított, Ármin nyugodt maradt.

– Miért ütötték a halála után?

– Nem tudjuk, fiatalember, nem is akarjuk tudni, nem a mi reszortunk. Halottat, ugye, nem verünk. Nem vették észre, hogy már nem él, talán.

– Igaza van, professzor úr, nem vették észre.

– Nem a mi reszortunk.

– Nem is akarták tudomásul venni.

– Nem a mi reszortunk.

Ármin nem hagyta.

– Vannak régi sérülései. Súlyosak. Valami megtépte, vadállat talán. Csoda, hogy túlélte. Itt és itt, a hóna alatt ez a heg. Tudom, tudom. De ezek az újak, az új sebek. Kik verték? Kik vernek így? A mi rendőrségünk?

– Hallgasson! – a professzor sápadtabb volt, mint a halott. – Megőrült maga?

Szentteleki idegesen tett-vett, csipeszeket, ollót, szikéket rakosgatott, sziszegett az arcába, maga így tüntette el a Rejtő professzort, ugye? Ő megmondta, maga egy kész életveszély! Egy provokátor. Egy...

– Mit mondott meg a professzor úr?

– Hogy maga egy...

– Kinek mondta a professzor úr?

– Mindegy. Tűnjön a szemem elől! Szegény hülye Rejtő, bedőlt a színjátékának! Ki maga? Ki fogja a kezét? Maga Agent Provocateur! Most én mit csináljak?! Jaj, istenem – a professzor fogta Bözödi Csanád kezét, ráncigálta, mintha az agyonvert embertől várhatna segítséget.

Ármin kibújt a köpenyéből, semmi baj, professzor úr, nyugodjon meg, ne vesztse el a józan esztét.

– A józan eszemet?!

Szentteleki ordított, mint az az olasz szabó, akit a birkenauai láger sárga barrakkjánál lőttek le. Egyszer csak megállt és ordítani kezdett. Ő volt az első ilyen. Aztán sok hasonlót látott. Hamar lelőtték őket. Rácsukta Szenttelekire az ajtót. A folyosón szembe sietett egy jovialis katonaruhás férfi, rámosolygott. Az bólintott, a professzor már csak ilyen, a láger óta néha rájön a dili. A szolgálati kocsival az Oktogonra vitette magát. Esteledett. Haza kellett volna mennie a Tátra utcába latint tanulni, memorizálni a sok idegen szót, voltaképpen az volt a legnehezebb kötelezettség. A dög betegségek, a szervek latin elnevezései. Az Oktogon fényben úszott, sorakoztak a piszkos hókupacok. A Bazilika felé indult a latyakban, átázott a cipője. Vékony utcák csavarogtak vele, az épületek viselték a háború nyomait. Talált egy kispresszót. Három asztal, négy. Kályha a sarokban, szenesvödör mellette, kislapát. Egyik asztalhoz odaült, iszik valamit. Egy másiknál pár üldögélt, a harmadiknál magányos, ballonos férfi. Két konyakot ivott. Aztán felállt. A két asztal közé lépett, a pár és a ballonos közé. Kétfelé rájuk mutatott, miközben előre nézett.

– Ne haragudjanak.

Bámultak rá, a pincér, a csaposfiú kezében megállt a törölgetett pohár.

– Ne haragudjanak.

– Mit akar?

– Megmondanák, ki figyel meg kit? Maga vagy maguk? – a pincérfiúra mutatott, aki úgy nézett ki, mint Latabár Kálmán. – Maga!

– A jó kurva anyádat. 1948-at írunk, ember – szólt utána a pincér. Még a hangja is olyan volt, mint a színésznek. – Ez már nem a régi rendszer!

– Hát nem, kisfiam. Senki nem figyel senkit?

– Mi vagy te, provokátor?

Majdnem a Parlamentig kellett menni, a Falk Miksa utcába. Impozáns épület, polgári ház egy közeli sarkon. Lipót városrészben igazi nagypolgárok éltek, akik Siófokon, Triesztben vagy Abbáziában éltek túl a forró nyarakat. Olyan sokáig állt az ajtó előtt, hogy néhány pillanatra elfelejtette, miféle cél vezérelte ide. Üres lett az elméje, a lelke kifakult. Mintha valaki rákiáltott volna, ébredj, barátom. Megérezte, az ajtó túloldalán egy ember vár mozdulatlanul, lélegzet-visszafojtva. Nem moccan, mióta ő bekopogtatott. Micsoda rémületet hozhatott. Inkább elmegy, gondolta, megfordult, tett két lépést.

Valami recscent odabent, parketta talán.

Visszafordult.

A csöngőgomb felé nyúlt, megnyomta, halkan berregett. Azonnal kinyílt az ajtó, mintha a másik gyorsan túl akarna lenni a dolgon. Fiatal nő volt, nem rá számíthatott. Azok jöttek vissza, akik agyonverték a férfit. Nyomozókra gondolt, egyenruhásokra, akik körbeveszik és mindenfélét kérdeznek tőle. Letartóztatják, hiába mutogatja nekik a különleges személyi papírjait. Elviszik. Hová viszik. Nem, nem vitték sehová.

Arany megint el akart menni, a nő utána nyúlt, gyors volt a mozdulat, kétségbeesett, nem, ne menjen el, szépen kéri.

Nehezen indította meg más esdeklése, tőle térdelhetek is. Túl vagyok ezen. Hogyan szánhatna ő bárkit, éppen ő. Mégis maradt, talán csak azért, hogy a könnyes szemű, mindenre fölkészült nőt még egyszer és jobban megnézhesse. Többször nem fogja. Érezte a könnye sóját, lenyalhatná a szeméről. A szeméremszőrzete erős, vad, fekete. Erre gondolt.

– Rossz helyre kopogtattam be, elnézést. Sajnos tévedés.

– Ne mondja ezt. Sokáig állt itt.

– Hol.

– Az ajtó előtt, ahol most is. Tessék már befáradni – most engedte el a karját.

– Bocsásson meg – hát ezen Ármin elcsodálkozott, még hogy ő kér bocsánatot, miért. Jó, betört ide és váratlanul, fölborított egy status quót, a várakozás állandóságát, a remény kicsiny, kétséges építményét ingatta meg, mint valami könnyű oszlopot, ami mindjárt dől és rípiyára török, hogy van miért várni. Érdemes.

– Jöjjön be, kérem.

És ő utána lépett. Bejöttem. Tényleg ennyire bolond vagy, Arany Ármin?! Milyen illatok szállnak itt. Milyen lakás, az állaga, hol élt a férfi, akit ő olyan állapotban, kiterítve látott. A nő minden mozdulata suhogott, szélből volt a keze, a lába, az arca, leültette egy igazán kényelmetlen székbe, és szinte előzmény nél-

kül faggatni kezdte, de olyan gyöngéden, akaratosan, kétségbeesetten, hogy csaknem lépre ment. Kérem. Nagyon kérem. Tudom, hogy azért.

– Tudja, mióta várok magára?

– Rám. Én Arany Ármin vagyok.

– Magát küldték. Pont magát. Nagyon jó!

– Értem... én...

– Arany úr – ezt a nevet mondta a nő –, mit gondol?

– Miről?

– Róla. Mikor jön... vissza.

Egy emberre gondolok, aki már nem él. Élve, lélegezve, gondolkodva soha nem láttam. Nem ismerem a hangszínét, lehet, hogy rendes ember volt. Akit manapság agyonvernek, az inkább jó ember, mintsem szar alak. Ez egy fiatal volt, nagyon fiatal ember.

A nő arcán elkenődött a szemfesték, ami miért is volt rajta. Kinek. Hát persze, délután, ahogy hazaérkezik a munkából, mert valahol dolgoznia kell természetesen, máris a tükör elé áll, kifesti magát, és este újra rúzszt ken a szájára, így várja a szerencsés fickót, aki annyira mégsem szerencsés, hát hiszen micsoda fájdalmakat élt át, Ármin látta, iszonyatosan szenvedett. Neki szépítkezett a kis buta? Neki. A lép ruptúrája, a tüdőt átszűrő bordatörés, törött hörgők, beszakadt dobhártya, retinal cohorte, a gyomorvérzés, haematemesis. Ezeket a sérüléseket szemrevételezték és iktatták Szentteleki professzorral, aki szegény kissé zavart lett a délutáni hóhullásban. Meg nem hibbant, de nem is maradt éles látású. Ezek a sérülések mind egytől egyig rettenetesen fájnak. Annyira fájnak, hogy...

A nő köhécselve fészkelődött, s mert Ármin nem szólt, ő hadarni kezdett. Patak lett a szép szája, véres patak, csobogott, kanyarogva futott a völgy felé, pergett a nyelve, mintha kavicsokat sodorna. Mint aki meg akarja győzni a hegyet, apránként fogja elhordani. Igen, igen, igen, megjósolták, hogy mindent túlél a Csanád.

Vándorcigányok vertek sátrat a falu határában, amikor született, 1920-ban, a füstjük kiírta a völgy fölé a nevét, Csanád. Trianon idején történt. Azt mondta a vajda pipázó felesége, aki messze hírhedt jós volt, hogy ez a csecsemőember mindent túlél. A halál nem fog rajta. Kapott a családtól egy csirkét. Ha nem kap, akkor is ezt mondja. Bözödi Csanád ötévesen talált egy medvebocsot a közeli patak vízmosásában, játszott vele, megjelent az anyamedve. Tudja, hol van Bözöd, persze, biztosan, ez egy gyönyörűséges kis falu Erdélyben, ő nem volt még arra, tervezték, de nem jutott rá idő, keskeny lett a szája, elgörbült, idő, jaj, nem volt rá idő. Bözöd település egy horpadásban fekszik. Hamarabb száll alá a napját vesztett égből a sötét, és később csillan a lapulevélen, szederbokron a reggeli harmatgyöngy, egy völgy így változtat a fényviszonyokon. Bözödi Csanád minden betegséget és nyavalyát túlélte. A falusi veréseket is, pedig azokban gyakran a szívbe villan a bicska. Ezt képzelje csak el az úr. Az anyamedve nem bántotta a vigyázatlan fiút. Csak kicsit megtépte, manccsal pofozta. Nem szaggatta agyon. Karmolászta.

A nő abbahagyta. Úgy meredt az arcába, mint aki ébred.

– Mi maga?

– Kérem?

- Mi a maga foglalkozása, bocsánat, nem vallatom. Csak hogy tudjam.
 - Orvos vagyok.
 - Orvos. Igen, hát persze.
- És folytatta.

Csanád hatévesen leesett a fáról, az öreg diófa ága tört le alatta, túlélte. Elgázolták lovas szekérrel, kerék huppant át a testén, túlélte. Csípte vipera, túlélte. Nem kérkedett ezzel, nem dicsekedett senkinek, hogy Isten vigyáz rá, mert egy cigány kérte erre az Urat. Az anyamedvét is túlélte, azt mesélte később, talán akkor lett felnőtt, amikor ő ölt meg egy medvét. Addig birkóztak. És néhány nap múlva tényleg találtak egy medvedögöt. Aztán román orvvadászok lőtték meg. Egyszer skorbutot kapott. Ezt képzelje el, doktor úr! Orvos, ezt mondta? Maga orvos?

A nő beharapta a száját, sok volt neki, megpihent, majd folytatta.

Még Auschwitzot is kipipálta, mert oda is elkártyázta a sorsa, csak nem mint izraelita időzött ott, hanem mint hadifogoly. Aztán el akarták vinni az oroszok, olyan okosan nézett rájuk, hogy írnok lett náluk. Kapott ő, a nő képeslapot, mindjárt meg is mutatja, itt van, nem, itt van, itt sincs, máshol van, rángatta a fiókokat, később mutatja meg. Hogyan küldte, föl nem foghatja. Ki volt a postás? Aranyos fiú volt Bözödi Csanád, ferde fogakkal. Hogy nevetett. Úgy nevetett, nem bántott, szeretett. Ő is szerette. Azt mondta, nem hal meg. Úgy menekült meg az oroszoktól, hogy megszöktek. Kivetették magukat egy ott szerzett barátjával a vagonból, és aztán már csak arra emlékszik, hogy fölébred és ragad, nem tud mozdulni. A vérétől ragad össze a szája, és föld van az arcán, a szemén. Be van takarva falevéllal, talán, hogy meg ne fázzon. Fáj mindene, mint akin tank hajtott át. Lábát alig tudja mozdítani. Kifacsarodott a válla. Kikaparta magát. Egy nyúlfészekbe esett, nyulat evett, kisnyulat nyersen, túlélte, aztán arra jöttek jóemberek, beszéltek hozzá, elvitték szekéren, parasztok ápolták, és amikor fölgyógyult, hazajött. Azt a barátját, akivel az oroszoktól szöktek, elvesztette.

Huhh.

Csanád itt volt nekem, főztem neki levest, sok levest, a felesége lettem, a férjem lett, csak papírunk nincsen róla, nem kellett nekünk ilyesmi. Sokat olvasott. Fölolvasott. Mindenfélét. Verseket és ilyen értekezéseket. Egy este azt mondta, jó, ő biztosan nem lesz kommunista. Nem leszek vörös, mert nem bízom bennük. Ezek, mondhatnám szelídebben, de nem tudom, állatok. Ezek fölfalnak mindent. Először bennünket, aztán magukat. Ha maga, doktor úr kommunista... mindegy. Nagy Ferencet, Kovács Bélát támogatta, a miniszterelnöknek dolgozott, aztán amikor letartóztatták a Bélát, így mondta a nő, és Arany Ármin sehogyan sem értette, miért ilyen közlékeny, miért ilyen nyílt, miért nem gyanakszik rá.

Hát mert megőrül a várakozásban, azért.

Nem igaz.

Ez egy normális ember. Nagyon is normális.

Csanád kimaradt a Magyar Közösség elleni, koholt vádakra épített perből. Nem lehetett érteni, miért. Mintha a sors kivette volna a megfigyeltek, letartóztatottak és az elítéltek köréből, mert neki túl kell élnie mindent, még ezt is. Ő sem értette, a nő rázta a fejét. Elment Csanád a parlament könyvtárába, ott dolgozott. Egy nap érte jöttek, jó fél éve, negyvenhét nyarának végén, azóta nem látta. Ha meghalt volna, azt ő tudná.

Arany Ármin a poharat forgatta. Nemigen tudott ő már lerészegedni. Hogy mondja meg a nőnek, hogy mi lett a Csanáddal.

Neki nem kell másik férfi. Csak mondja azt, hogy él. Ennyi elég.

A férfi hallgatott, nézte, hogy újra tölt neki a nő.

– Mondja azt, hogy él.

– Mi szükség erre?

– Mondja már!

A hang csattant, aztán könnyörgővé vált.

– Mert nem él? Nem?!

Olyan viseltések, fáradtak és törődöttek voltak a szavai, mintha mindent megbeszéltek volna az utolsó szóig. Most mondja ki őket újra, még egyszer? Ha ismételnék, az csak butaságot szül. Többnyire. A nő nyúlt felé, ölelte a nyakát, sós volt a szája, sós volt a könnyektől és édes a rúztól, mondja, hogy él.

Basszál meg, csak mondd, hogy él.

Soha nem fogja magának megbocsátani Ármin, ezt gondolta, hogy most nem állt föl. Nem azt tesszük, ami illik, amit szabad. El lehetne oldalazni. Kerülni. Kibújt az ölelésből, fölállt. Járt a szobában föl és alá, merev ujjakkal, mint aki ébredni akar, eszmélni, ütögette a homlokát. Áldani fogja magát. Egy buta ember hogy lehetett ilyen ügyes.

– Nagyon fázik a lábam – mondta.

A nő nézte az átázott cipőt, vegye le. A zoknit is. Törölközőt hozott, dörzsölte a lábát. Közel hajolt.

– Maga menstruál – mondta neki.

– Zavarja? Magát ideküldték. Kik? Nem baj, ha vérzek – ellenséges lett a hangja.

– Nem baj? – elgondolta, beleélvezni egy menstruáló nőbe. A nő arca olyan volt, mint egy tisztás.

– Mikor halt meg?

Ármin önkéntelenül bólintott, nézte a lábát, a lábujjait.

– Tegnap már biztosan nem élt.

A nő a körmét rágta.

– Elmondja, mi történt veled?

– Verték.

– Miért jöttél ide.

Milyen természetesen váltanak át tegezésre. Egy halott fogta a kezüket, ő kapcsolta össze őket, egymás felé vonta őket Böződi Csanád, szombatos titkár.

– Gyógyítottad?

– A boncteremben láttam.

Sokáig hallgattak. Odalépett a nőhöz, megérezte az illatát, ami egyszerre volt izgatott és izgató, lassan, ráérősen vetkőztetni kezdte. Kardigán. Egy kardigán gombja, a blúz hónalján kicsit sötétebb folt, a homlokon izzadságcsöppek, a szemében félelem, elszántság, düh. Fény. Elkeseredés.

– Miért jöttél ide? – kérdezte a nő, már félmeztelen volt, libabőrös.

Gondolkodott. Hogy hívnak, kérdezte. Nem, ne az asszonyneved. A lánykorit mondd! A nő a mellei elé kapta a karját, s csak akkor engedte le, ahogy kimondta a nevet.

Aliz.

– Ó! – ezt mondta Ármin, Aliz. Ez nagyon furcsa volt neki, ez az Aliz név. Szép. Olyan szépen lehet mondani, Alizkám, tegyen ide téged a sors.

Aztán olyan természetesen szeretkeztek, mint férj és feleség. Tudom, hogy szereti, meddig szereti, mennyit szeret. Aliz menstruált és elmélyült a hangja közben, bőgő vagy inkább gordonka lett. Egy halott férfi dúdolt a közelben, verték. Puffogott a testén a gumibot. Ármin behunyta a szemét, arra gondolt, az anyamedve ül rajta, amelyik meg akarta ölni a bocsza miatt Csanádot.

– El akart hagyni? – kérdezte.

– Igen – lihegte a nő.

– Miért?

– Nem tudom.

– Tudtad, hogy megölik, ha szólsz.

– Igen, gondoltam rá.

– Hogy hívták az embert, akinek szóltál?

Mintha nem lenne mindegy. Egy név. A nő lefelé feszítette a csípőjét. Mielőtt Aliz bármit mondhatott volna, elélezett. Mind a ketten eléleztek. A nő teste, zihálása, meg-megszakadó sóhajtásai valamiféle zenéből voltak. A barokk hogy tud lihegni. Ha nem Isten dicsőségét zenged, az csak pokoli lárma, Bach. Gyönyörű, pokoli lárma ez, mégis. Recsegünk, ropogunk. Aludj csak, jóisten. A nő lefordult róla, tapogatott, rágyújtott. Véresek voltak. Mintha ők ölték volna. A nő félig szívta el a cigarettát, jól elnyomta, rányalt az ujjbegyére.

– Hogy hívták, nem tudom. Nem neki szóltam, de hozzá vittek. A nevére nem emlékszem. A zenéről kérdezett.

Ármin őszintén meglepődött, hogy a nő is a zenével jön.

– Miféle zenéről?

– Azt mondta, jól táncol. Nevettünk.

– Miért.

– Mert sánta volt. De tényleg jól táncolt. Megmutatta. Fölrakott egy lemezt, és akkor én táncoltam vele. Olyan... lehetetlen volt az egész. Aztán mondtam el neki Csanádot. Arra kértem, ne legyek itthon, amikor elviszik.

– Nem voltál itt?

– Itthon voltam. Azt akarták, hogy lássam. Biztosan az a rosszlábú parancsolta.

Szolenoid

32

Kigombolom a pizsamanadrágomat, és áldozatkészen, kissé a vízköves fajanszcésze fölé hajolva nézem az áldozatot – a néha teljesen tiszta patakvízhez hasonló, máskor sárgás sugarat, amely most a testemből folyékony fúróként tör elő. Mivel már régen nem ürítettem ki a hólyagomat, érzem a szokásos, reflexszerű fájdalmat az alkarom vénáiban. Máskor, amikor még jobban feszül a hólyagom, és még inkább ürítenem kellene, kibíratatlan fájdalmat érzek a derekamban, mint ha a vesém megolvadna és kifolyna a húgycsatornán, magával sodorva a köveket és a homokot a völgybe, mint az igazi folyók. Amikor eljön az ideje, hogy a fajanszoltár elé járuljak napi imára, és a hasára bízom az elixírt, amely egyszer bennem volt, a szöveteimet öntözte, lehordta a völgybe a hulladékot, és még őrzi a sperma nyomát, a vérhez hasonlóan szent nedvét, a nyirkot, az epét, testem és elmém szomorúságát, nézem az örvénylő vizeletet, minden gondolatot és minden gyakorlati, erkölcsi, bölcséleti vagy misztikus érdeklődést kiürítve magamból: azokban a pillanatokban eltűnik az énem. Egyszerű átmeneti helyé, kővé változom, amelyből víz fakad, de nem hozzá tartozik, hanem a széles, a nála sokkal tágabb nagyvilághoz: a sárgás víz utat ás a hegy szívébe, kanyarog karsztos szerkezetében, fel és le folyik a talajvíz szövevényében, befogadja a falakról az áttetsző, döglött pókokat, és velük együtt habos vízeséseken lezúdulva kitör a fénybe. Azután folytatja útját a város csatornáiban, förtelmes, patkánnyal, óvszerrel és rohadt rongydarabokkal teli katakombákban, majd a rémesen szennyezett folyókban, harcsával és sóreggel teli folyamban, végül a tengerben. Odaadásom a rajtam és a világon átfolyó víz iránt akkor sem volna nagyobb, ha vért, gerincfolyadékot vagy nyálat vizelnék. Akkor is kissé előrehajolva, gondolkodás nélkül és személytelenül nézném a belőlem eredő forrást, várnám, hogy elmúljon a perc, amikor nem vagyok, ujjamban őrizve még a finom, forró erekkel átszótt bőr érzetét. Még figyelném az élénksárga vizet a porceláncsésze alján, még szagolnám a belőle felszálló illatot, aztán ugyanúgy kiüresedve hagynám, hogy a földbe folyjon, elhordva testemből a szerves anyagot, hogy szétszóródjon a világ testében.

Aztán az egyetlen életemben visszamegyek a saját házamban a saját szobámba. A bútorok között járkálok, kihúzogatom a fiókokat, végignézem a felgyűlt apróságokat, ahogy a hóvihár a havat összegyűjti a sarkokban, a kerítések mel-

Thomka Beáta szavaival „Mircea Cărtărescu *Szolenoid* (2015) című regénye összefoglaló jellegű és jelentőségű művel gazdagította a kortárs világirodalmat. Az életmű, a művészi beállítottság, a szerzőt foglalkoztató filozófiai és antropológiai alapkérdések, valamint prózájának központi motívumait illetően is szintézis” (1749). A mű számos irodalmi díja közül a legújabb az idei Los Angeles Times Book Prize. A regény megjelenés előtt áll a Jelenkor Kiadónál – *A ford.*

lett, és közösen mesélni kezdenek. Mert igen, a szépség mindig egy esernyő és egy varrógép véletlen találkozása a boncasztalon. A tejfogaim. A régi fényképeim, az emulzió repedezett az arcokon, ruhákon, öltönyökön és meztelen gyerekcombokon. Egy darab cérna a köldökzsinórról, a *Bukás* kézírata, a naplóm. Esténként, amíg látok, nem az egyik ablakon bejövő világosságban, hanem a tárgyak, a zöldes, állott levegő, a poros felületek maradék barnás fényében kísértetként időzöm a kincseim fölött. A némaság és dermedtség az ilyen estéken, amikor vörös lepel takarja az ablakot, olyan mély, hogy sokszor úgy érzem, egy régi fényképeken vagyok, és ujjamat beledughatnám az arcomat, nyakamat és hasamat ferdén keresztező repedésbe. De a szobámban a legnagyobb és legnémább, folyamatosan, talán aszimptotikusan növekedő tárgy a kéziratom, miközben a többi ugyanolyan, sőt fogy, korrodálódik az időtől meg a nosztalgiaától, és most hozzáadom még az „és most hozzáadom még...” mondatot. A füzetem fölött több ősz, tél, tavasz és nyár múlt el. Ragyogott a káprázatos júliusi fényben, és pislákkolt a hideg decemberi hószállingózásban. A kristálykupola, amelybe a csillagokat vészték, százszor megfordult körülötte, és egy különös, fölébe hajló kimérra a napfényben lángoló, az alkonyban fakó hajával és pilláival százszor meg százszor órákra beárnyékolta.

Jólesik itt reménytelenül írnom, és minél reménytelenebbül, minél értelmetlenebbül, névtelenül, elveszve az évszázadok és évezredek, a galaxisok és metagalaxisok sarában, annál jobb. Mert ezt a képtelen tevékenységet szükségtelen és következmények nélkül végzem, a kéziratom írásának története és lélektana nélkül kiváltságosnak érzem magam, a kevesek közé tartozom, akiknek van esélyük megváltani az életüket. Ha arra gondolok – és talán egy másik világban élek, és csak egy áthatolhatatlan hártya választ el ettől a világtól –, hogy lehetnék egy a több ezer író közül, az irodalom napszámosa, vergődhetnék a nagyképű és intrikus irodalmi élet hálójában, amely fölünyesen és undorítóan fércműveket jegyez, minősíthetetlenül beleegyezik, hogy a kézirat személytelen kötetű alakítva hozzáférhető legyen idegen szemek számára (ahogy a peep show-ban vetkőznek a hivatásosok, és az orvosok a felnyitott koponyában a barnásszürke anyagot nézik), megborzongok, mint egy gyilkosság vagy incesztus gondolatától. Olyan sokszor eszembe jutnak azok a sápadt arcok 1977 októberében, amikor először és utoljára olvastam fel valakinek az írásaimból. Száz meg száz éjszakán át újra meg újra eszembe jutott a *Bukásom* hangzása a Hétfői Irodalmi Kör termében egy teliholdas estén, aztán az utána következő csend és végül a vita. Életem csomópontja volt az az este. A vasúti sínek bonyolult hálózatában helyenként van egy-egy váltó, ahol a vonatok érkezése előtt megváltozik az irány egy egyszerű, alig észrevehető váltással, amikor az elágazó sínek finoman szétszúsznak. Az életünk minden pillanata ilyen váltó, minden pillanatban keresztútnál vagyunk, és úgy érezzük, hogy az előző két út közül szabadon választunk az összes etikai, lélektani vagy vallási elvárásunk szerint. De tulajdonképpen az út vezet, a sínek labirintusa dönt helyettünk, felépít minket az út során, mint egy valódi és egy virtuális anatómiai ábrát, amelyre kibelevve felfeszítenek, mint a természettudományi múzeum galambjait és egereit. Az út, amelyet minden pillanatban, minden lélegzetvétellel, szívdobbanással, inzulin kiválasztással, gondolattal, szerelemmel, elhalványulással és orgazmussal választunk magunknak, amelyen életünk pókhá-

lóiban haladunk, mint az álomban, megszilárdul és történetté válik, azaz emléké, míg az összes többi lehetséges, de be nem járt út, a lehetőségeink hatalmas tartálya, az összes milliárd hasonmás (akik egyik pillanatról a másikra balra fordultak, miközben én jobbra), ezek alkotják a valóság vázán, az időtől megszilárdult csontozatunkon azokat az áttetsző testrészeinket, amelyeket a tükrökben és az álmokban látunk, az arcunkat viselő kísérteteket, a pitypangbóbitához hasonló bolyhos, absztrakt, körülöttünk lévő plérómát. A felülről ránk tekintő isteni szemnek nem az életem, a véletlen és az óriási labirintusban haladó cikcakkos út, a perifériáról a központba vezető vonal vagyok: neki én magam vagyok a labirintus, a perifériáról a központba vezető vonal, mert mindnyájunknak van egy ilyenünk, amelyet öntudatlanul magunk építettünk, ahogy a csiga önmagából kiválasztja meszes csigaházát, ahogy mi, bár nem tudjuk, hogyan, kiválasztjuk a koponyánkat és a gerincünket.

De a milliárd váltó között vannak meghatározók, először meg sem lehet különböztetni őket a többitől, amelyek erőszakosan és végleg eltérítenek az eredeti útvonaltól. Ha ebben a pillanatban felállok, az ablakhoz lépek, hogy kinézzek, aztán visszamegyek az íróasztalomhoz, és folytatom a munkámat, majdnem mindig végtelenül kicsi a változás, csak egy csepp a lehetőségek óceánjában. De ha kinézek az ablakon, és egy gyilkosság tanúja vagyok, vagy ha hirtelen felállok, és iszonyú fájdalom nyilall a szívembe, az infarktus haláltusájában összeesem a padlón – fél óra alatt teljesen másvalakivé válok, mint aki előtte voltam, aki nem sejtette, ahogy sohasem sejtjük, a krízist és a változást. Így haladunk, vagy így visznek bennünket a személyes labirintusunkban, pillanatonként szétzedve ezer meg ezer, többnyire velünk majdnem azonos vagy idegen, talán rettenetes árnyéklovassá. Én csak az összegzésük vagyok, az ő virtuális életük összegzése.

Az életem döntő váltása akkor volt abban a nyomorult teremben, szigorú szemek előtt. Akkor hasadtam ketté, mint a koponyámra mért kardcsapástól, éreztem a kettéválást, mint egy gerinctörést. Két lény született azon az irodalmi eseten a nagy kritikus és a jelenlévők szeme előtt, akik semmit sem vettek észre, mert ők is, a terem is, a matuzsálemi egyetem is meg fölötte a hold is ugyanúgy kettéhasadt, mitikus események követték egymást addig az estéig, míg a két virtuális ikervilág, mint egy áttetsző sziámi ikerpár, kettévált és elindult teljesen különböző irányba, hogy soha többé ne találkozzanak. Egyikük, számomra a valódi, az én életem és emlékezetem megfelelőjének a költeményét elítélte a hallgatóság, mire kigúnyolva és összezavarodva örökre lemondtam az irodalomról. Ennek szomorú tudatában kisiklott az életem, egy lettem a sok közül, száználmas, névtelen, lecserelíhető romántanár a szürke világban. De abban a meghatározó pillanatban felbukkant a másik, a sikeres író, aki majd évtizedekig írja költeményeit és regényeit közös anyagunkból, abból a huszonkét éves törzsből, amelyben egyikek voltunk. Ha a közös költeményünk, a *Bukás* sikert arat, miután mi ketten, ő meg én duettben elmondtuk a boldog-boldogtalan szótagjait, ha a közönség lúdbőrzik, utána tiszteletteljes csend következik, az elképesztően elismerő hozzászólások után a diákok és a kritikus a helyükre visszatérve kimutatják ámulatukat és elismerésüket a befejezetlen költemény iránt, ha a kritikus ítéletében több bizalom és remény van, mint az addigi összes véleményében,

akkor ott helyben egy másik kiéhezett, vékony bajszerű kölyök született volna, teljesen más tekintettel, a vesztes árnyékát is levetve magáról. Már a kezdetén más lett volna, aki úgy érzi, pezseg a vére, mint a pezsgő, megnyílnak a bordái, és az agya szétrobban magányos útján hazafelé. Semmilyen drog nem tudta volna úgy felemelni a Magheru sugárút épületeinél, még a teliholdnál is magasabbra. Aznap éjjel nem aludt volna a boldogságtól, reggelig újra meg újra elolvasta volna a költeményét, készen arra, hogy a következő hónapokban és években újakat és sokkal jobbakat írjon.

De ahogy az életben minden siker takar valamilyen kudarcot, úgy minden kudarc mögött van valamilyen siker, mert talán mindig két kéz kell ahhoz, hogy olyan szöveget írj, ami nem csak szórakozás, vigasztalás vagy hipnózis. Az egyik kéz azé, aki a kézirat fölé hajol, eltakarja és uralja hatalmával, a másik a komor, magányos, vigasztalan névtelené, aki a kéziratban található, a lap alatt, amelyre az első ír, aki alulról tölti meg saját jeleivel, tarkítja képekkel, a plafon alatt görnyed, mint Michelangelo a magas állványon, szemébe és arcára csurog a festék, amikor különös alakokat fest a kápolna belső falára. Lehet, hogy csak a köztem és a közte, a dicsőség és a szégyen közötti hártya lehet egyenletesen sima, mélyedések és dudorok nélküli: én tartom őt, a golyóstolla hegyét a saját golyóstollam hegyével. Együtt írjuk ugyanazt a szöveget szenvedélyesen, csak éppen a tükörben fordítva van: visszafelé olvasva az ő paradicsoma az én poklom, az ő nappala az én éjszakám, az ő lepkéje az én obszidián pókom.

Mivel nem író vagyok, megvan az a megmagyarázhatatlan kiváltságom, hogy a kéziratom mélyéről írok, amely minden oldalról körülvesz, süketen és vakon mindenre, ami eltérítene ettől a kényszermunkától. Nincsenek olvasóim, nem kell a kézjeggyemmel ellátnom a könyvet. Itt, a kéziratom gyomrában, a tekervényes bélrendszerében bolyongva, a különös bugyogásait hallgatva érzem a szabadságot és elmaradhatatlan kísérelőt: az örületet.

De ma este már nem írok semmit, mert elfog a szomorúság. Mert tavaszi este van, zöldessárga az ég, magányos vagyok, semmi értelme, hogy a világon vagyok. Mint kamaszkorom óta oly sokszor, nem tudom elviselni az elszigeteltséget. Kimegyek, de nem ringatom magam abban az illúzióban, hogy emberekkel találkozom. Igen, olyan lényekkel találkozom, akik elfordítják a fejüket, olyan helyekre járnak, ahová én nem mehetek. Kimegyek, hogy szívjak egy kis friss levegőt, lelkesítőt, a saját világom képeivel és színeivel teli levegőt. Kimegyek a Colentina útra, egy kerülő után a panelházak között a meleg estében gyalog indulok az Obor felé, az iskolával ellenkező irányba. A tágas tér fölött az égen nagy, bonyolult, a naptól sokféleképpen megvilágított felhők nagyon alacsonyan lógnak, fényükkel és tökéletességükkel kiszínezik a villamosmegállóban várakozók és a járókelők arcát. Én is felszállok a villamosra, négy megállót megyek a Ștefan cel Mare úton, elhaladok a Colentina kórház mellett, aztán a Grozovici rendelőintézet mellett, végül a szüleim lakása előtt. Az út végén, a villamosremíznél leszállok. Mindig ott szállok le. A Piața Victoriei előtt a Ștefan cel Mare úton széles ívben végigfutó villamosínek éles kanyarral befordulnak egy kis mellékutcába, régi kereskedőházak határolják, amelyeknek a stukkódíszes megsárgult, fölöttük mulatságos bádogkupolák, minden ósdi, szépiaszínű, kikezdte az idő és az időjárás. Az utca végén van a remíz. Mivel még nincs olyan késő,

hogy a villamosok beálljanak, az egyik sínen megyek tovább a rémes esti csendben egyensúlyozva. Öreg cigányasszony guggol az egyik ház előtt. Értetlenül néz utánam, senki se jár arra, csak a villamosoktól remegnek a villany és víz nélküli házak, ezek a bizarr romok. Megyek tovább a sínemen a remíz épülete felé, háromszögű homlokzata közepén a kerek ablakból hiányzik az üveg. Tégláépület, a sarkoknál érdekes vízköpők. A bejárat sokkal nagyobb, mint amekkora a villamosok méretéhez kell. A sínek a széles bejárat előtt egyszer csak háromfelé ágaznak, úgyhogy éjszaka a remízbe behúzódó villamosok három sorban pihennek a csarnokban. De most, ezen az egyre sötétebb vörös estén, mint amilyenre kora gyerekkorodból emlékszel, a csarnok üres, csak egy váz nélküli szervizkocsi áll roskatagon az egyik sarokban, a jobb oldali sín végén. Borzongva belépek az óriási kapun, mint egy régivágású hős, aki előtt megnyílik a várkapu. Kicsi és fekete vagyok a bejáratában, hirtelen úgy érzem, összeroppanok az életem képtelensége és hiábavalósága alatt. Magányommal rálépek a világ magányára, bemegyek a tágas mauzóleumba, olajtócsák között lépkedek, rozsdás, poros, görbe fémdarabokba botlom. Az épület olyan katedrálisnak tűnik, ahol valaki, ki tudja, milyen szeszélyes, sötét ötlettől vezérelve, villamosokat tárol. Kétoldalt széles ablakok, és némi halvány fény mégiscsak dereng a megfeketedett, de még mindig csillogó fémgerendás mennyezetről a dróthálós, zöldes, homályos ablaküvegen át. A csarnok belül sokkal tágasabb, mint hinném, úgyhogy hosszú percekbe telik, míg a mélyén álló szervizkocsihoz érek, amelynek ablakai és elől az egyetlen lámpája vörösén csillog a félhomályban. Odaérek, sehol egy portás, technikus vagy szerelő. Úgy tűnik, ide ember még nem tette be a lábát. A kocsi ősrégi tragacs, csak utánozza egy villamos elejét, míg a hátsó része lepusztult, üres, nincsenek benne ülések. Kis utánfutóban végződik, daru nyúlik róla a magasba, mint egy akasztófa. Gyerekkoromban, amikor az üres megállóban a szüleimmel várakoztunk, hányszor elrémített az ilyen szervizkocsi, ha a várt villamos helyett nehézkesen haladva felbukkant a sínen!

Felszállok rá, ahogy a villamosra szoktam, a kocsiban elfoglalom a vezető szakadt ülését, a koszos, sárga szivacs kibújik a tucatnyi hasítékon, elfordítom az öreg, ütődött rézfogantyút, nézem az egyik nagy gombjában tükröződő arcomat. Egész este ott maradok, órákig, egy képzeletbeli városban vezetem a kocsimat. Amikor meghallom a sínen az első villamos zörgését, éjfél után, amikor visszavonul a remízbe, csak akkor térek magamhoz a révületemből, óvatosan leszálok, és a fal mentén elindulok a kijárat felé. Aztán gyalog megyek haza, ami jócskán megrovidíti a másnapi reggeletem.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

Hányadik oldalon tartasz?

Kjell Askildsen emlékére

Az ember hamar megunja azt, amin nem változtathat.

Azon az estén már harmadszor jutott eszembe ez a mondat, és azon gondolkodtam, vajon a tegnapi esti filmben hangzott-e el, mert abban szinte biztos voltam, hogy nem juthatott csak úgy magától az eszembe. Bizonyára hallottam valahol, netán olvastam. Fogtam a ceruzát, és odaírtam a hatvanötödik oldal margójára, talpamat a terasz padlójára helyezve meglöktem a hintaszéket, és próbáltam a ház melletti kiserdő fái között megpillantani a tengert.

Amióta összeházasodtunk Vildével, egyre többet olvasok. Napról napra többet. Annak három éve már. Az első évfordulónkon tette szavá először:

– Nem mintha zavarna – mondta –, csak feltűnt.

– Észre se vettem... – mondtam, de igaza volt.

Először Amerikáról olvastam, hogy többet tudjak róla, mielőtt még odautaznánk.

– Sohasem voltam még ott – mondtam –, sohasem voltam még Európán kívül.

– Hát ezt legfőbb ideje pótolnunk, nem igaz? – végigsimította az arcomat és gyöngéden megcsókolt.

Ilyen apró hazugságokra épült a kapcsolatunk.

Valójában azért kezdtem Amerikáról olvasni, mert Andrea odaköltözött, nekem pedig lelkiismeret-furdalásom volt amiatt, hogy nem költöztem oda vele, annak ellenére, hogy ez a lehetőség fel sem merült kettőnk között... valószínűleg nem akarta, hogy vele menjek. Aztán meg... aztán meg csak úgy olvastam, télen azért, hogy úgy tűnjön, jól érzem magam unalmas, kisvárosi lakásunkban, nyáron meg azért, hogy legalább gondolatban ne kelljen ott lennem a nyaralónk teraszán.

Vilde egy ideig lelkesen tervezte az amerikai utat, esténként pedig mesélt róla, mit szeretne nekem megmutatni. Bólogattam és mosolyogtam, s hozzátettem, hogy „remekül hangzik, édesem”, ezzel megerősítve benne a nézetet, miszerint neki rengeteg tapasztalata van Amerikáról, holott csak egy szemesztert töltött cserediákként a Princetnonon. (Barátai előtt igyekezett fenntartani a látszatot, hogy ez valójában két félév volt, és végül ott is diplomázott, holott csak az egyetem utolsó előtti félévét töltötte ott, és miután visszatért Norvégiába, sosem diplomázott le.)

Lelkesedése aztán alábbhagyott, ami egyáltalán nem lepett meg, hiszen ez nemcsak az amerikai nyaralás megtervezésével volt így, hanem mindennel. Az egyetemmel, a gyerekkori barátaival, a mostani barátaival, a munkájával, szülei rendszeres látogatásával, miután elköltözött tőlük, a nyaraló melletti kiskert gondozásával, melyet egy-két év alatt magába olvasztott a kiserdő. Úgy éreztem,

néhány dologban azért igyekszik annyira, mert szeretne gondoskodni rólam, vagy legalábbis a rá jellemző vidáman mosolygós, pozitív energiákat sugárzó lelkesedéssel ezt színlelni, holott mostanában még magáról sem lett volna képes gondoskodni, miután egy hónappal ezelőtt Gordon Ramsay- meg Jamie Oliver- videókon felbuzdulva elhatározta, hogy megtanul főzni, s néhány sikertelen próbálkozás után feladta. Talán nem rögtön a Wellington-bélszínnel meg a fűszervajas, mediterrán homárral kellett volna kezdeni. Azóta még virslit vagy tojást sem hajlandó a tűzhelyen lévő lábosba tenni, én pedig csak reménykedem, hogy a gyász vagy a kudarc utáni letargia nem tart sokáig.

Míg én a teraszon olvastam, ő a konyhában mosogatott. Ha már nekem kell csinálnom a vacsorát, akkor legalább ennyit megtehet. Amúgy én sem vagyok nagy ász a konyhában: csirkepörköltet készítettem rizzsel (tettem bele egy kis chilipaprikát is), ő, bárcsak megtanultam volna nagyanyámtól a nokedliszagatást.

– Hányadik oldalon tartasz? – kiabált ki a konyhából, s én úgy tettem, mintha nem hallottam volna. Valójában azt sem tudtam, mit kéne felelnem: vajon az a jó, ha a könyv elején tartok, vagy ha a végén? Talán a legjobb, ha visszakérdezek, miért kérdezi.

Tudtam, hogy a mosogatás vége felé járhat, és hogy utána kijön a teraszra, ezért gyorsan kellett döntenem.

– Hányadik oldalon tartasz? – az ajtófélfának támaszkodott, kezét konyharuhával törölgette. Úgy nézett rám, olyan csábítóan, mintha először találkoznánk, mintha azért kérdezné, hol tartok a könyvben, mert arra kíváncsi, mikor feküdhetsz le velem, és én ezért képtelen voltam visszakérdezni vagy hazudni.

– Hatvanöt – feleltem.

– Rendben – mosolygott kedvesen, és bement.

Mi értelme volt ezt megkérdezni, mit akarhatott?

Arra gondoltam, bemegyek, hátulról átölelem, megcsókolom a nyakát, megmarkolom a melleit, aztán a kanapé felé vezetem, és ott szabadítom meg a ruháitól, hátha ezt akarja, de rájöttem, ha mégsem ezt szeretné, azzal jönne, hogy megint nem kezelem őt partnerként, semmibe veszem a köztünk lévő egyenjogúságot, tárgyiasítom őt, és hasonlók. A következő gondolatom az volt, hogy bemegyek, és elmondom neki, hogy felizgatott, ahogyan az ajtóban állt, és szeretnék vele szeretkezni, de ettől meg elvesztette volna a varázsát az egész, s talán már akkor sem kívántam volna tovább, ha esetleg azt mondja, rendben. Ezért úgy döntöttem, inkább ülve maradok és olvasok tovább.

Akkoriban már rég nem olvastam Amerikáról, Kjell Askildsen egyik novelláskötetét olvastam. „A férfi ült a nyitott könyv fölött, de nem olvasott; őt nézte.” Ez a mondat következett az oldalon. Tekintetem a margóra tévedt, és elolvastam, amit odaírtam: Az ember hamar megunja azt, amin nem változtathat. Talán ebben volt, talán itt volt valahol, gondoltam, és előre-hátra lapoztam a könyvben. Nem találtam. Keresés közben a szavak összefolytak, értelmetlenné, jelentés nélkülivé váltak.

A tenger felől erős szellőkés érkezett, megrázta a könyv lapjait, és a teraszra söpörte az év első bohócszínű leveleit. Legalább magamnak bevallhattam volna, hogy jártam már Amerikában. A bostoni North Station előtt álltunk, megszorí-

tottam Andrea kezét. A bohócot néztük. Fehérre mázolt arcának háttere a sötét pályaudvar homlokzata, trikója sárga, vörös kockás tweedzakó volt rajta, meg zöld bársonynadrág. Fekete keménykalapjában Chaplin-imitációkat adott elő. Épp valami kulcs-pantomimjelenetet játszott: arról szólt, hogy a kulcs nem illik a zárba, és emiatt rángatnia, feszegetnie kell az ajtót. Azért maradt meg emlékezetemben ez az imitáció és a bohóc, és azért szorítottam meg Andrea kezét, amikor néztük, mert első szeretkezésünket juttatta eszembe.

Azon a nyáron az apja vegyesboltjában voltam nyári munkán. A bolt a házuk földszintjén volt, és minden reggel én nyitottam ki. Laci bácsi rendszerint félórával nyitás után érkezett, mert a reggeli zuhanyzása általában tovább tartott, mint eredetileg tervezte. Cseppnyi büntudatom sem volt, sőt máig büszkeséggel gondolok arra az éjszakára, amikor az apjától kapott kulccsal a kezemben, a vegyesbolton keresztül lopakodtam be a házba, onnan pedig Andrea szobájába. Mielőtt a megbeszéltek szerint háromszor végigsimítottam volna az ajtót – azt mondta, semmiképp se kopogjak, és esküdött, hogy meghallja majd a simításokat –, megálltam az emeleti folyosóablaknál, és kinéztem az utcára: augusztus volt, szitáló eső, a sétálóutca aranyszínű lámpafényben pompázott, macskakövei között csillogva csordogált a víz a templom irányába, a szemközti kocsmából pedig részeg egyetemisták csapódtak az utcára, ami épp kapóra jött; bíztam benne, hogy a házak között visszhangzó nevetésük valamelyest tompítja a padló nyekergését Andrea szobájáig.

Eszembe jutott, mit kellene mondanom Vildének. Hirtelen felálltam, és két lépéssel az ajtónál voltam. Nem mentem be, jobbnak láttam, ha csak beszólok.

– Vilde?

– Igen?

Épp a kanapé fölé görnyedve igazgatta a párnákat. Egy kicsit megbántam, hogy épp most zavarom, mert ki nem állhatom a rendetlen szobákat, de én magam képtelen vagyok rendet tartani, s jó volt látni, hogy Vilde tesz értem valamit.

– Mit akartál mondani?

– Mikor?

– Az imént, amikor megálltál az ajtóban, és megkérdezted, hányadik oldalon tartok.

– Ó, semmi különöset – mosolygott.

– Tényleg?

Kiegyenesedett, rám nézett, szája csücske már-már a fülét közelítette.

– Tényleg.

– Rendben. – Egy kicsit vártam, aztán kiböktem. – Tudod, nagyon szexi voltál, ahogyan az ajtófélfának támaszkodtál.

– Tényleg?

– Tényleg.

– Köszönöm.

Bólintottam és visszamosolyogtam. Amikor újra a kanapé fölé hajolt, én is visszamentem, és leültem a hintaszékbe. Ölembé vettem a könyvet, kinyitottam, de bele se néztem. Próbáltam a fák között megpillantani a tengert, de nem sikerült, valami egészen mást láttam.

Azt, ahogyan Andrea szobájának ajtaját simogattam, a titkos jelre az ajtó kitér, ő ott áll és gyönyörű, ugyanolyan gyönyörű, mint Vilde volt az imént az ajtóban. Kézen fogott, és a szobába vezetett, a lehető leghalkabban próbálta utánunk behajtani az ajtót. Átölelt, karja koszorúként fonta körbe a nyakam, ajkának friss szőlőillata volt, lédús körte puhaságával ért az enyémhez. A redőny résein át beszűrődött az utcai lámpák fénye, és Andrea szeme csillogott. Bár nagyon sötét volt, és nem láttam rendesen, annyit azért észrevettem, hogy elegáns ruhát választott az alkalomra, olyan estélyi lehetett, amelyben Oscar-díjat szoktak átvenni.

Kigombolta ingem felső gombjait, én pedig lehúztam ruhájának pántját a válláról, s türelmetlenül próbáltam a ruhát a melle alá gyömöszölni. Mosolygott ügyetlenségemen, megfordult, haját maga elé fogta, hogy lehúzhassam hátán a cipzárt, s akkor a ruha engedett, könnyedén, szinte magától futott le az oldalán. Megcsókoltam a vállát, kicsatoltam a melltartóját, s az lassan, finoman hullott a földre, akár egy tollpihe a szélcsendben. Andrea szembefordult velem, s a régi ablakok alatt beérkező hűvös szellőtől remegő kézzel folytatta az ingem kigombolását.

– Nézd csak, milyen szép vagy – mondtam, megsimogattam a nyakát, és tarkója felett a hajába túrtam, ő pedig mosolygott, ahogyan szokott, olyan őszintén mosolygott rám, mint senki más az életben, s én azt hittem, néha talán még ma is elhiszem, hogy Vilde mosolya is ilyen.

Miután az utolsó ruhadaraboktól is megszabadultunk, Andrea az egyszemélyes ágyra feküdt, és magára húzta a takarót. Bebújtam mellé, és combjától a nyakáig végigsimítottam libabőrös testét, belekóstoltam a nyakába, a mellébe, a hasába, és a takaró rejtékében csókjaimmal még lejjebb merészkedtem, lélegzete egyre hevesebb és egyre ütemtelenebb lett, egyre ütemtelenebb csípőjének mozgásához képest. A takaró alatt hirtelen rezdüléseire koncentráltam, hogy hajamat markoló ujjai mikor lazulnak el a fejemen, s közben mélyen magamba szívtam a belőle felszabaduló öröm illatát.

Mindkettőnk számára kényelmes pozíciókat választottunk, összesen talán kettőt vagy hármat, s az ablakok alatt beáramló hűvös levegő akkor már mindkettőnk testét kellemesen simogatta. Őszintén, félve és ügyetllenül szeretkezünk, mint mindenki az első alkalommal, s az aktus további részletei talán ezért nem maradtak meg emlékezetemben. Testének rendkívül izgató részletei természetesen még ma is elevenen élnek bennem, hiszen ezt követően számtalan alkalommal próbáltunk (és számtalan alkalommal sikerült is) javítani az aznap éjszakai teljesítményen. Szeretkezésünk után még hosszan öleltük egymást, és én azt gondoltam, amit ma is gondolok ennek kapcsán, hogy milyen jó, hogy ezt akkor volt bátorságunk megtenni, és milyen jó, hogy ezt akkor Andreával cselekedtem meg. Az említetteken túl már csak a szoba árnyéknak tűnő, homályos tárgyaira, a szétmálló vakolatra, a falba kétségbeesetten kapaszkodó, kopott szobaajtóra, az öreg, poros függönyökre, a homályos, helyenként megrepedt ablakokra, a szúrágta, ócska bútorokra és a nyekergő padlóra emlékszem, de én akkor ezeket is a boldogság forrásának láttam, az egész épület ránk omolhatott volna, én akkor is azt éreztem (és szerintem mindketten úgy éreztük), hogy az a régi szoba egy varázslatos, képzelt világba repített minket, és ahogy ott ültem a teraszon, e gondolatától

mosoly húzódtott az arcomra, s éreztem, amint Andrea pihekönnyű, gyengéd ujjbegyei szaladgálnak a combomon, s hajának cseresznyevirág-illatát hozza a szél.

Mindketten szüzek voltunk, de azt hazudtam Andreának, hogy volt már dolgom nővel. Évekkel később, amikor már sokkal rutinosabban űztük ezt a játékot egymással, elmondtam neki, hogy valójában nekem is ő volt az első, vallomásom – vagy sokkal inkább korábbi füllentésem – pedig olyan eredendő, mély fájdalomt okozott neki, hogy évekkel később megingathatatlan alappá erősödött benne, s ő bizonyára nem értene egyet velem, de azt hiszem, többek között ez is súlyos tényezőnek számított, amikor végül úgy döntött, szakít velem.

Vajon mit szólna ma Andrea, ha váratlanul megjelenék bostoni lakása ajtajában egy csokor virággal? Nem mintha tudnám, hol lakik, az is lehet, hogy már elköltözött Bostonból, de mégis. Vajon örülne? Vajon ugyanúgy örülne, mint amikor a szülei Balaton-parti nyaralójában töltöttük a nyarat? Hetekig csak fekdüztünk, a stégről horgásztunk, neveltünk, sört ittunk, napoztunk, néztük a vizet és a kacsákat.

Aztán ráuntunk mindenre, egymásra is, mert fiatalon még nem tudja az ember, hogy mire felnő, mire csakugyan felnő, ezek a dolgok lesznek igazán fontosak: a nyugalom, az öröm, annak a furcsa biztonságának a különös, állandó jelenléte, hogy ha az ember lát valamit, tudja, hogy a másik is azt látja, és úgy látja, ahogyan ő.

A kacsákat például. Tudja, hogy kacsákat lát, és ha kacsák úsznak a vízben, nem fogja rájuk, hogy hattyúk. Mint ahogyan a reggelire tálalt, a szélein feketére égetett, a tetején pedig barnára sült, ámde eredetileg sárga maszlagra sem fogja rá az ember, hogy különleges – például olasz, spanyol, görög vagy török – módon készített tojásrántotta, hanem csak annyit, mond: ne haragudj, elbasztam. A „ne haragudj” még nem is lenne fontos, csak a beismerés: elbasztam. De hát így van ez. Vilde már csak ilyen. Én pedig kénytelen vagyok megbékélni vele, hogy mostantól ilyen a rántotta. Nemcsak mostantól, hanem mindörökké. Ha csak nem vagyok hajlandó magam csinálni.

Nem mintha Andrea mellett folyton idilli, zavartalan lett volna a hangulat. Heti háromszor vacsora után tornázni kellett, és ebben csak az volt a jó, hogy meztelenül tettük, a régi görög hagyományt követve. Eközben gyakran megjött a kedvem máshoz is, Andrea viszont gyakran elutasított, mondván, amihez kedvem támadt, az nem tartozik a tornához. Ez persze csak kifogás volt. Az igazság az, hogy miközben Andrea tökéletes mozdulatait nézve kedvem látható jelei megmutatkoztak, az ő tekintetében tisztán látszott, hogy torna közben nem vagyok olyan vonzó számára, mint egyébként. Zavarta, hogy rosszul csinálom a gyakorlatokat, s mintha fájna neki satnya, elhanyagolt izmaim látványa, hosszú magyarázataiból pedig kiérződött, hogy elégedetlen testi mivoltommal, s hogyha tehetné, egész életformámat sportosabbra, egészségesebbre változtatná.

Sosem hagyta szó nélkül, amikor a számítógép előtt ültem; hátam görbesége is jobban zavarta őt, mint engem. Kérdezte, miért nem tudok egyenesen ülni, és mondta, hogy ki kellene cserélnünk a régi íróasztalt meg a széket. Persze ez még a kapcsolatunk elején volt. Később már azt kérdezte, tudtam-e, hogy az előre helyezett fejtartás következtében akár három és félszer nagyobb súly hárul a gerinc felső részére; hogy a nyaki extensorok (semispinalis, longissimus, sple-

nus, trapezius) a legnagyobb vesztesei ennek a csatának; hogy a folyamatos izometriás feszüléstől áll be a nyakam és a vállam; hogy ennek a tartásnak a vállsérülések és a hátfájdalmak egyenes következményei lesznek; hogy ez a testtartás időzített bomba a sérülések kialakulásában; hogy a fej ily módon megnövekedett súlya az egész gerinc szerkezetére kihat; hogy következményként akár harminchárom százalékkal romolhat a tüdőkapacitásom; hogy a másodlagos légzőizmok így nem tudják rendesen ellátni a feladataikat, és a felső borda nem képes emelkedni belégzésnél; hogy az előre helyezett fejtartás ezenkívül okozhat krónikus fájdalmakat, fejfájást, emésztési problémát, légzési nehézséget, stresszt és még sorolhatnánk.

Csak annyit feleltem: nem tudtam.

Ez még mindig több volt, mint amit korábban válaszoltam, mert arra sem tudtam mondani, hogy cseréljük le a régi asztalt és széket, anyagi helyzetünk miatt ugyanis esélyünk sem volt erre, arra meg pláne nem, hogy egyszobás albérletünkől valaha is elköltözzünk. Andrea gyógytornászként dolgozott, én kezdő tanár voltam. Egyenlőségelvű, liberális szellemű, a vadkapitalizmust mélyen ellenző politikai szemléletünk, közalkalmazotti státuszunk és megalázóan alacsony állami fizetésünk miatt mindketten valamiféle számkivetettnek, üldözöttek éreztük magunkat a saját országunkban, s úgy gondoltuk, egy olyan rendszer részei vagyunk, amely kihasznál, ellehetetlenít, jogfosztottá és kiszolgáltatottá tesz minket egy ország és társadalma szemében. Ilyen körülmények között úgy ítéltük meg, hogy sem anyagi lehetőségeink, sem lakáskörülményeink, sem az ország politikai légköre nem teszi lehetővé számunkra, hogy gyereket vállaljunk, s szomorúan vettük tudomásul, hogy ezen még jó ideig nem változtathatunk. Lehet, hogy Andrea ez utóbbi kapcsán nem értett egyet, s ma sem értene egyet velem. Meglehet, ez is indok volt a szakításhoz.

És most mindketten valami olyasmit csinálunk, amit korábban – míg Magyarországon éltünk – időpocsékolásnak és a tehetség tékozlásának tartottunk, jóllehet korunk gyakorlatias, kapitalista felfogása hasznos pénzkereső munkát lát tevékenységünkben.

Az ember először úrhajós akar lenni, aztán már azzal is beérné, ha a tehetségét kamatoztathatná, s amikor ez sem sikerül, olyan lehetőségek felé fordul, melyekre álmában sem gondolt. Így lettem én Norvégiában szállító, Andrea pedig Amerikában masszőr.

Az élet ilyen, mondaná erre nagyapám. Meglehet, a legtöbb helyen mindig is ilyen volt. Nem úgy Norvégiában és nem úgy Vildének.

– Kérsz egy pohár bort? – szölt ki a teraszra.

– Miért ne...

– Felbontottam egy palackkal, itt van a konyhapulton.

Miért is gondoltam, hogy tölt egy pohárral, és kihozza nekem? Olyan új, gyenge és törekeny még ez az egyenjogúság – melyre Andreával mindig vágytunk, de valahogy sosem sikerült teljes mértékben megvalósítanunk –, hogy bizonyára már ez a kedves gesztus is repedést okozna a falán.

Bementem, és töltöttem magamnak. Vilde a kanapén ült, egy magazinban nézegette nők szalmakalapos fotóit. Rámosolyogtam, közelebb léptem, és kocintottunk.

– Egészségedre – mondtuk, aztán azzal folytatta, hogy jövőre talán vesz magának egy szalmakalapot, most már túl késő, lassan vége van a nyárnak.

– Mit gondolsz, jól állna nekem?

– Remekül. Mindenképp venedd kellene egyet.

Szemében azt láttam, hogy elhiszi, amit mondok. Egy darabig még álltam, aztán két korty csend után visszamentem a teraszra, leültem a hintaszékbe, és rágyújtottam.

Amikor megismertem, Vilde maga volt a szabadság, a tenger, a vitorlázás, az élet élvezete és a kirándulások, maga volt az izgalom, amit egy erdei vagy hűvös tengerparti szeretkezés adhat. Ország volt számomra és kultúra, amiről semmit sem tudtam, a fjordok vad látványa, melyekre elég csak rápillantani, és az ember azt hiheti, ha tekintetével bejárta, birtokolja is őket. Talán tévedtem, amikor azt gondoltam, nemcsak a látvány az enyém, hanem az is, amit látok. Mert bármilyen kedves a mosolya, Vilde sohasem hagyta magát semmiben, néha megkérdezte a véleményem, mint az imént a kalapról, de a döntést mindig egyedül hozta meg, én már csak az eredményt láttam. Ő sem szólt bele a döntéseimbe, de az igazság az, hogy az én döntéseim kevésbé befolyásolták az ő életét, mint az övéi az enyémet. Azt hiszem, valahol mégis így volt jól: egyikünk sem nyerhetett és nem is veszíthetett semmiben. Általában én csinálom a vacsorát, általában ő mosogat. Azt mondja, a mosogatás megnyugtatja, hogy olyan, mint egy pár perces meditáció, olyankor mintha nem a konyhában lenne, mintha nem a tányérokat meg az evőeszközöket sikálná, hanem valahol máshol járna, valahol mélyen önmagában, s mégis önmagától egészen távol. Ha nincs kedve meditálni, akár a mosogatógépet is bekapcsolhatja.

Vilde mellett akár délig is képes vagyok aludni. Reggel olykor felriadok: elkéstem, s amikor rájövök, hogy vasárnap van, nyugodtan bújok vissza a meleg paplan alá, érzem magam mellett karcsú testét, tenyeremmel és lábujjammal érintem, aztán félálomban átölelem, odaadóan, beleveszően, míg a hideg ébredés közénk nem áll, és vissza nem hozza a fájdalmasan unalmas hétköznapokat. Hétköznapok, munka: csak ezek ne volnának.

Vildével más a szeretkezés. A csábítás valahonnan messziről érkezik, hirtelen tágítja ereimet, akár a méreg, féktelen és felszabadult (mindegy, hogy ágyban csináljuk, szélbarázdálta sziklák tetején, tó közepén, egy csónak fenekére bújva a parton állók kíváncsi tekintetétől); de ez (is) talán abból következik, hogy sokkal szabadabban élt, mint én vagy Andrea valaha is.

Eleinte életerőt, bátorságot hozott számomra, ébredés volt álmos érzékeimben, mellette úgy éreztem, lelkesebben szeretek, hogy elolvadok, amikor csókol és ölel, hogy örökre nyoma veszett bennem annak az érdes, kamaszos együttlétnek, amit Andreával átéltem.

Ebben talán Trond is egyetértene velem. Ő az a kollégája, akivel tavaly a karácsonyi céges parti után lefeküdt. Állítólag ez volt az egyetlen alkalom. Megbocsátottam, mert a szabadsághoz a szabad szerelem is hozzátartozik. Legalábbis egyszer. Gondolom. Ez persze a legkevésbé sem jelenti azt, hogy nem okozott szomorúságot, amikor Vilde bevallotta, amit tett, hogy döntése nem változtatta meg vele kapcsolatos érzelmeimet. Átverve éreztem magam, cserbenhagyva, még annak ellenére is, hogy egyetérttek azzal a gondolattal, hogy az ember nem

lehet másik ember tulajdona, az emberi élet nem sajátítható ki másik ember által. De vajon ami az életre igaz, igaz a szerelemre is?

Vildével más a gyerekvállalás, jobban mondva más lehetne, ha hagyná, hogy közösen döntsünk, de végül is igaza van: a saját testéről csak ő maga dönthet. Ezért esett át már három abortuszon. Úgy tudja, hogy csak az elsőről tudok. A beavatkozásokat a bátyja szervezte meg, aki orvos, de az azokkal kapcsolatos nehézségekről, félelmekről (ha voltak egyáltalán ilyenek) nekem sohasem beszélt. Emiatt sohasem veszekedtünk, tényleg azt gondolja, nem tudok az utóbbi két terhességéről, mintha nem vettem volna észre fura viselkedését, rosszulletteit, hogy érzékenyebb lett az illatokra és hogy az ő illata is megváltozott.

E néhány röpke év alatt egyszer sem emelte fel a hangját, kimért volt, türelmes. Mosolygott. Ha szomorú volt, ha valami gyötörte, ha valóban boldog volt, folyton csak mosolygott, de ez nem mindig volt afféle megjátszott mosoly, néha láthatóan örült, hogy megalátták ezek az érzelmek.

Jól tudtam, Vilde miért tud az élet minden pillanatának örülni, miért nem képes semmi sem kizökkenteni őt kedélyes hangulatából. Ugyanazért, amiért a többi norvégot sem képes kizökkenteni semmi ebből a hangulatból: hogy egyszerűen minden úgy alakult az életében, ahogyan szerette volna, és ha mégsem, akkor arra kihívásként tekintett és nem problémaként, és a kihívásban sosem volt egyedül, mert mindig segítettek neki a norvég jóléti állam különböző intézményei, amelyeket hasonló esetben mindenki igénybe vett, akkora kihívás pedig még soha senkit nem ért ebben az országban, hogy azt bajnak lehessen nevezni. Ezért Vildének is megvolt az esélye arra, amire minden norvégnak, hogy kilencvenedik születésnapját még sílécen állva, családi körben pezsgőzve ünnepelje, mielőtt lecsúszna a Holmenkollen egyik lejtőjén. És ehhez nem egészséges étkezés, sportos életmód meg a többi hülyeség kell, amiről a tévés meg az internetes reklámokban beszélnek, hanem hogy az embert ne gyötörje se emlék, se lelkifurdalás.

Vilde néhány havonta megkérdezi: „Mondd, még mindig szeretsz, még mindig szépnek találsz?“, s úgy kérdezi, mint aki tökéletesen bízik a hangjában, mint aki már tudja a választ. Ennyi együtt töltött idő után már tudhatná, hogy ki nem állhatom az olyan kérdéseket, amelyekre a válasz nyilvánvaló. S ennek ellenére minden alkalommal azt válaszolom, hogy „ez csak természetes“, mire ő általában azt feleli, „tudod, hogy szeretem hallani, ami természetes“, én pedig újra és újra eldűnnyögöm, hogy igen, szépnek látom, és igen, szeretem.

Épp úgy, ahogyan Andreának mondtam, azon az esős délutánon, hogy ő a legszebb, őt szeretem a legjobban a világon, ő pedig visszanezett a bejárati ajtóból, és én álltam a pillantását, de nem láttam a tekintete mögé.

– Majd felhívlak – mondta, aztán az ajtó lassan becsukódott.

Így tűnt el az életemből, öt év után. És ahogy ebben a könyvben a *Joker* című novella elbeszélője nem hajlandó elhinni, hogy Lucy nem jön vissza többé, úgy én sem voltam képes ezt elfogadni Andreával kapcsolatban. Biztos voltam benne, hogy amint ráér gondolkodni egy kicsit, belátja majd, hogy ugyanolyan szüksége van rám, mint nekem őrá. Tévedtem.

Bementem, hogy töltsék magamnak még egy pohárral.

– Mondd csak, Vilde, mi van az amerikai úttal, amit még korábban terveztünk?

– Ó, igen... Ne gondold, hogy elfelejtettem. Talán majd nyáron.

– De hát nyár van.

– Úgy értem, jövő nyáron – mosolygott. – Idén már nem maradt több szabadságunk. Vagyis, nem úgy volt, hogy a megmaradt pár napot karácsonykor használjuk fel?

– Úgy volt.

Kérdően nézett rám, mint aki folytatást vár.

– De, igaz. Úgy volt – ismétlem, aztán kimentem a teraszra.

Egy ideig csak álltam és az erdőt bámultam, de nem volt semmi látnivaló. Arra vártam, talán utánam jön, de nem jött. A nyitott ajtón át hallottam, amint a kanapén dudorászik. Vidám dallam volt, úgy sejtettem, közben olyasmi járhat a fejében, amire szeret gondolni. Ha elbújnék az erdő fái között, vajon mikor venné észre, hogy nem vagyok a teraszon?

A hintaszékbe ültem, és ismét a kezembe vettem a könyvet. A novella elbeszélője rengeteget dohányzott, emiatt pedig folyton megkívántam egy cigarettát. Kinyitottam a dobozt. Már csak egy szál volt benne. Azon gondolkodtam, azt követően szívjam-e el, hogy Vilde már elaludt, vagy reggel, mielőtt még felébred. Mindig a nap első cigarettája a leggyorsabb, mégis azt élvezem a legjobban. Mint ahogy az étel is akkor esik a legjobban, ha farkaséhesnek érzem magam, és állat módjára habzsolhatom. Egyébként is, ha holnapig tartogatnám, talán nem tudnék elaludni a gondolattól, hogy van még egy szál, nyugtalanítana, hogy nem szívtam el. Ha két cigarettám lenne – gondoltam –, nyugodtan aludhatnék, miután elszívtam az egyiket, s ha felkeltem, a hajnali friss levegő és a második szál füstje együtt járhatná be tudóm sarkait.

Választani kell. Miért kell folyton választani, dönteni?

– Van kedved holnap csónakázni? – szólt ki Vilde a kanapéről, s én úgy tettem, mintha nem hallanám. Hagytam, hogy csilingelő hangja beleolvadjon a bohócszínű levelek zörgésébe, a hintaszék nyugtató nyikorgásába, hogy a nyári szél hátán továbbszálljon a tenger felé.

Csónakázni: mintha nem azért vettük volna ezt a larviki hétvégi házat, hogy pihenjünk, hogy kikapcsolódjunk. Mintha otthon nem csónakázhatnánk minden hétvégén, mintha pihenésen és kikapcsolódáson is egészen mást értenénk: ő a fizikai aktivitást, én pedig a léhaságot, tunyaságot, hogy az ember beleringathatja magát a semmibe.

Csónakázni: szóval ezt akarta mondani, amikor az ajtóban állt. Vajon ezt akarta? Vagy azt már rég elfelejtette?

Andrea. Boston. Vajon már túl késő? És Magyarország? Ha újrakezdehetnénk... Vajon már túl késő?

– Hát itt vagy? – állt meg Vilde mosolyogva az ajtóban.

– Persze.

– Többször szólítottalak, azt hittem, elmentél.

– Hova mentem volna?

A mellény beszerzése

A nap hátralevő része, bár ki nem állhatom az ilyesmit, mindezek után az új mellény beszerzésével telt el, és olyasféle rémálomba torkollt, amit reggel még elképzelni se tudtam volna. A japán barátnőjével, ezzel a bizonyos forenzikus rendőrnek vagy rendőr szakértőnőnek, vagy valami ilyesfélének tanuló Klárával ugyanis abban állapodtunk meg, hogy másnap találkozunk, a polgárőrnek pedig oda kell figyelnie a megjelenésére, és minden módon törekednie kell rá, hogy jó viszonyt alakítson ki a társszervekkel (ha az is igaz, persze, hogy a ruhatáramat a kislány színrelépése nélkül is felújítottam volna, mert hiszen a polgárőr általában is jó benyomást kell, hogy keltsen a polgártársakban).

Az üveglapokból, végeleáthatatlan gránitfelületekből meg acéllemezekből öszszerótt bevásárlóközpont előtt hatalmas fenyőfa állt, és az ágairól piros fóliába csomagolt, koffer nagyságú ajándékok lógtak alá. A főbejárat forgóajtaja szünet nélkül dolgozott, és minden félfordulattal sűrű masszává összeállt, egymásba gabalyodott emberekből meg csomagokból meg ruhákból álló pépet köpött és okádott az aszfaltra, azok meg, akik befelé igyekeztek, mint fény felé törekvő lények éjjeli sokadalma, vakon és öntudatlanul taposták és lökdösték egymást. Elhajtottam a bejáratától jobbra elhelyezett, vagy hat méter magas, a hátán degeszre tömött zsákot cipelő, puffedt arcú mikulás mellett, a fényreklámok villódzásában végigarasztam a sort, majd az öklüket rázó és egymás felé mutogató autósok között furakodva balra fordultam és megint balra, és a szakadatlan dudaszóából – mintha csak valami betonszarkofágba szállnék alá – begurultam és bemenekültem a Dusterrel a mélygarázsba.

Amikor becsukódott mögöttem a liftajtó, és az acélskatulya felröpített oda, ahol a boltok vannak, és a parkoló félhomálya után kiléptem a szemet kápráztató fénybe, először fogalmam sem volt, hogy merre induljak. Vártam, hogy megszokja a szemem a csillogást, és jobbra-balra tekintgettem, hogy nem látok-e valahol egy amolyan katonai jellegű kiegészítőket árusító vagy ehhez hasonló boltot, de mert ilyesmit egyik irányban sem láttam, végül találomra indultam neki. Ékszerekkel, cipőkkel, könyvekkel meg gyerekjátékokkal zsúfolásig tömött kirakatok mellett haladtam el, egy helyütt húsos levelű kaktuszokkal és más növényekkel teli virágbolt párállott, aztán egy kisállatjátékszereket árusító bolt következett, majd egy olyan fodrászat, amelynek a fala üvegből volt, és amelyben nagy szakállú, izmos férfiak serénykedtek, szegecsekkel kivert bőrkötényben, a kezükben élesre fent borotvát suhogtatva. Mindegyik előtt egy ugyanolyan férfi ült, mint ő saját maga, tetovált, vikingszerű és szakállas, és ilyen módon úgy festett, mintha ezek a szörnyetegek voltaképp a saját hajukat mosnák és a saját szakállukat nyírnák és fésülgetnék és fényesítgetnék, hogy a tükör még egyet csavarjon a dolgon, és immár négy hasonló alak legyen egymáshoz láncolva. És

aztán egy olyan kirakat jött szembe velem, amiben semmi se volt, hanem csak féldrágakövekből meg fekete fából kifaragott elefántok meg teknősök meg más hasonlók, majd egy patika következett és egy bankfiók, ahol megtört arcú emberek váraoztak, rá-rápillantva a kezükben tartott cetlire, amelyen a számuk volt, hogy meg ne feledkezzenek magukról, hanem azonnal ugrani tudjanak, ha rájuk kerül a sor, és a sors őket szólítja az ügyintéző elé, hogy amikor bekövetkezik majd az elkerülhetetlen, és a család összegyűlt a fa alatt, akkor legalább ezzel ne kelljen foglalkozniuk immár.

Töretlenül haladtam előre, de olyasféle boltnak, amit elképzelttem, nyomát se láttam. Először arra gondoltam, hogy felmegyek egy emelettel följebb, hátha ott több szerencsével járok, csakhogy aztán megint egy cipőbolt jött szembe velem, a harmadik vagy a negyedik, mióta nekiindultam, és mert fáradtnak éreztem magam, és szívesen leültem volna egy percre, végül megváltoztattam a szándékomat, és betértem a boltba, és taláalomra levettem két tornacipőszerűséget a polcról, és leültem egy bőrpamlagra, hogy szusszanjak egyet, mintha csak töprengnék, és mintha nem tudnám eldönteni, hogy mi legyen, és hogy melyiket válasszam a kettő közül. Amikor kinyitottam a szemem, egy kislány állt előttem, magas és sudár termetű, erős állú, apró fülekkel, amelyekben pici, halálfejeket mintázó ezüst fülbevalók fénylettek, és megkérdezte, hogy tud-e segíteni, és hogy jó-e a méret, amit választottam, vagy hozzon egy számmal nagyobbat. Földbe gyökerezett a lábam. Egy darabig tétováztam, de aztán összeszedtem magam, és – mert hirtelen ez tűnt a legjobb megoldásnak – belekapaszkodtam abba, amit a kislány mondott, és elvörösödtem, és azt hazudtam, hogy mindkét cipő jó, csak kicsi, mire ő megfordult, és elment, hogy másikat hozzon.

Amikor eltűnt a polc mögött, háromig számoltam, majd óvatosan felálltam, és menekülőre fogtam a dolgot. Oldalazva haladtam a polcok között, mintha továbbra is a cipőket nézegetném, és közben a kijárat felé somfordáltam. Olyan hat-nyolc lépést tehettem meg, de senki se állt az utamba, így hát gyorsítottam. Gyorsítottam, és közben hátra-hátralestem, csakhogy elkalkuláltam magam, mert a kislányt se ejtették a fejére. Éppen elértem volna a sor végét, amikor valósággal beleütköztem. A polc vége mögül ugrott elő, miután megkerülte a sort, és elem vágott, és egyszerre ott állt előttem a két dobozzal. És aztán cipőt próbáltunk, nem is egyet, és én, hogy szabaduljak tőle, mindig találtam valami kifogást, és hol a színével voltam elégedetlen, hol a formájával, hol pedig nyomta a lábamat a bélés csücske. A kislány összeszorította a fogát, mint a harcra és öldöklésre idomított kutya, ha már győzelemre áll, és ha már rázárta az állkapcsát az ellenfélre, és már lehunyta a szemét, hogy aztán semmivel se foglalkozzon, hanem hagyja, hogy az, akibe beleakaszkodott, dühében és félelmében, és mert tehetetlen, ide-oda forogjon vele, mert hiszen jól tudja, hogy ha elég kitartó, és nem enged a szorításból, hanem minden lehetséges alkalommal kicsit mélyebbre mar, akkor a másiknak nincs esélye, és akkor a másik hiába vonszolja maga után, és hiába próbálja meg lerázni magáról, már sehogyan se szabadulhat.

És ilyen módon minden utasításomnak és szeszélyemnek és minden elképzelememnek és kívánságomnak szó nélkül eleget tett, és csak pislogott egyet-kettőt, de minden alkalommal visszanyerte az önuralmát. És aztán eltelt valamennyi idő, és már pislogni se pislogott, hanem csak mosolygott, hidegen és kérlelhetet-

lenül, egészen addig, míg végül semmi újat se tudtam kitalálni immár. Egy gumitalpú, félig bőr, félig vászon vagy ahhoz hasonló anyagból készült, piros, magas szárú fürtelem volt rajtam éppen, és ő lehajolt, és elrendezgette és szépen visszahajtotta a szárát, mivel ezt a cipőt semmiképpen se szabad bekötnöm, mondta, hanem kifűzve kell majd hordanom, mintha épp csak beleugrottam volna, vagy mintha óvodás lennék, és én állnék a sor végén, és az óvónéni nemigen foglalkozna velem, és csak annyit engedélyezett, hogy a fűző végét a cipő nyitott belsejébe gyömöszöljem, ha úgy adódik, és nem akarom, hogy sáros legyen.

Megkérdeztem az árát, és ő megmondta, úgyhogy fogtam a cipőt, és levetettem, és előbb a jobb lábra valót helyeztem vissza a dobozba, aztán a balt, végül ráillesztettem a dobozra a fedelét, ráillesztettem és rásimítottam, és már épp nyújtottam volna át a kislánynak azt a gumitalpú szörnyűséget, amely voltaképpen se tornacipőnek nem használható, se pedig bakancsnek, és már épp kezdtem volna megköszönni a segítségét, csakhogy a kislány – úgy látszik – gyanút fogott és megsejtett valamit abból, hogy mire készülök. A szeme rideg volt, és nemcsak hogy nem mosolygott már, hanem valósággal felnyársalt a tekintetével, mintha a csecsemőjét tartanám a kezemben, a mózeskosárban fekvő ikreit, akiket én nemzettem neki, és akiket, mert hitt álnok szavamnak, kihordott és a világra hozott, hogy most a polcok takarásában élém járulva védelmet kérjen tőlem a számukra. Álltunk egymással szemben, és a szeme villámokat szórt, és látszott rajta, hogy mindenre elszánta magát, és nem adja fel a harcot, és bár ki nyújtottam felé a dobozt, úgy tett, mint aki nem veszi észre a mozdulatot, és csak azért se vette át tőlem, és én sehogyan se tudtam szabadulni a gondolattól, hogy voltaképp igaza van, és ha emlékezni nem is emlékszem már arra az éjszakára, valamikor az idők kezdetén mégiscsak erőszakot tett rajta az állat, amely valahol mélyen most is ott él bennem, és amely, ha tehetné, és ha engedném neki, most se igen cselekedne másként, hanem ugyanúgy járna el, mint azon az éjszakán, és ugyanúgy elgáncsolná őt, és ugyanúgy rátérdelne, és ugyanúgy magáévá tenné, ahogy akkor.

A boltból kilépve mindenesetre rosszullét kerülgetett, a tenyerem és a hátam megizzadt, a bal lábamba zsibbadás állt. Megkerestem a mellékhelyiséget, a dobozt, amelyben a nyomorúságos tornacipőszerűség pihent, a szatyorral együtt a vízfoltos műmárványra helyeztem, és megmostam az arcom. A víz jólesett, ha meleg volt is, és ha sehogyan se lehetett is hidegre állítani a csapot, és én valamelyest fellélegeztem, és csak néztem az arcom a tükörben, egészen addig, míg be nem jött valaki, és aztán téptem egy papírszeletet, és megtöröltem a kezem, és ilyen módon többé-kevésbé összeszedtem magam, olyannyira, hogy nem is mentem el a kukáig, hanem az ázott galacsint három vagy négy lépés távolságból hajítottam a kosárba, mert nem sejtettem, hogy a java még hátra van, és a legrosszabb még csak ezután következik.

Egy nyakkendőket árusító boltban – hogy rövid legyek – akció és őszi leértékelés volt, mivel ki akarták söpörni úgymond a raktárt, és ilyen módon mi, akik időben odaértünk, mindent hatalmas kedvezménnyel vásárolhattunk meg, ha pedig valamiből kettőt is a kosarunkba raktunk, akkor ugyanabból a termékből a harmadikat ingyen vihettük haza. Először persze nem foglalkoztam a dolog-

gal, mivel a polgárőr jobbjára terepen végzi a feladatát, parádés ingből és nyakkendőből éppen ezért bőven elég neki egy, de aztán beláttam, hogy voltaképpen pazarlás lenne elszalasztanom a lehetőséget. Hogy pontosan mennyit költöttem a boltban, már nem tudom megmondani, de amikor a kilenc darab szépen a hasamra simuló inggel és a színben és mintázatban hozzájuk illő kilenc nyakkendővel kibotorkáltam az üzletből, egy pillanatra neki kellett támaszkodnom a falnak.

Az eladók – két férfi – közrefogtak, és az egyik az inget tartotta elém, a másik a nyakkendőt, és aztán egy harmadik jött, aki odavezetett és odaterelt a tükörhöz, és türelmes volt velem, és nem kímélte az idejét, hanem négy különböző módját is elmagyarázta a nyakkendőcsomó megkötésének, és aztán magamra hagyott, és addig gyakoroltatta velem a csomókat, míg tökéletesen el nem sajátítottam mind a négyet, és aztán számot nem adtam előtte a tudásomról. A nyugdíjam csekély összegéből, mert költeni csak a legszükségesebbekre költök, és mert sem lakhatásra, sem más ilyesfélére nem adok ki egy fillért se, minden hónapban félre tudok tenni valamicskét. A bázison húzom meg magam, enni újabbban szinte kizárólag gombát eszem, amelyet az egyesületünk által megvásárolt határozó segítségével Kozák gyűjt be, így hát a megtakarításom az évek során kettessel kezdődő, hat számjegyű összeggé kerekedett. Amikor tehát kifizettem a cipőt, még nemigen foglalkoztam azzal, hogy mennyi pénzem van, csakhogy amikor az ingek és nyakkendők árát is levonták a számlámról, egy üzenet érkezett a telefonomra, amelyet a bank küldött, és én megszedültem. Hogy azután, miután elhagytam a boltot, mi történt, arról csak nagy vonalakban tudok számot adni.

Először úgy határoztam, hogy azonnal indulok, és meg se állok hazáig. Ez a gondolat olyan tisztán és egyértelműen ragyogott fel bennem, mint valami sarkcsillag vagy mint egy zseblámpa fénye, amely bevilágítja a helyszínt, és láthatóvá teszi mindazt, amit az éjszaka el akar rejteni a szemünk elől. Világosan emlékszem a mozdulatra, hogy felcihelődöm, és a csomagokkal a parkoló felé veszem az irányt. A Duster képe lebegett előttem, hogy majd leeresztem az ablakot, és megfeledekzem mindenről, és a hideg az arcomba vág, és ilyen módon lassan magamhoz térek, ha egyszer még semmi sincs veszve, csakhogy aztán minden összezavarodott, és én vettem még két nadrágot meg egy tucat vadonatúj alsót (négyes csomagokban) és ugyanannyi zoknit, majd a túloldalon, egy különleges töményitalokat forgalmazó boltocska és egy amolyan játékbarlang között észrevettem a horgászboltot, amelynek kirakatában ott lógott a béelt, négyzeseb, álcamintás terepmellény, és nekem földbe gyökerezett a lábam, mert hiszen voltaképp ezért jöttem, és pontosan ilyet akartam venni, ha pedig már új mellényben pompáztam, akkor megvásároltam egy márkás férfi, a feleségemnek pedig egy szintén márkás női parfümöt, hogy legyen valami ajándékszerűség nálam, amikor majd megbocsátok neki, és felkeresem. Ez a két illatszer egyébként önmagában közel annyiba került, mint minden más, amit addig vettem (a mellényt is beleértve), de most már nem volt megállás. Osztottam és szoroztam, és olyan izgalom szállt rám, hogy remegett a térdem, és egy polc előtt álltam, és levettem egy nyolclövetű, forgótáras, kilenc milliméteres gumilövedékkel szerelhető riasztófegyvert meg egy méretben hozzá illő, háthevederes fegyvertokot, hogy

aztán már csak a borbélyműhely előtt térjek magamhoz, ahol azok a szörnyűséges férfiak sürgölődnek, szakállban, kitetoválvá, szegecsekkel kivert bőrkötényben. És akkor az egyik rám mutatott, és intett, hogy lépjek be, és csak úgy villogtatta a kezében a borotváját, és én már épp menekülőre fogtam volna a dolgot, csak hogy abban a pillanatban, amikor megfordultam volna, valaki nagyot taszított rajtam hátulról, akkorát, hogy valósággal beestem az ajtón, és úgy, ahogy voltam, lerogytam egy hatalmas bőrfotelbe, és amikor felálltam, akkor már nem volt visszaút, mert meg voltam nyírva. Csak néztem magam a tükörben, és szédedülés fogott el attól, amit láttam, mert a hajam összevissza állt, mintha felborzolták volna, mindennek a tetejébe pedig szőkés vagy inkább fehéres csíkok éktelekedtek benne, holott ha őszülök is valamelyest, az a néhány fehér szál meszszebbről nemigen vehető észre. Csak álltam a tükör előtt, és egyszerre minden erő kiment belőlem, de az az agyontetovált, szakállát lengető borbély nemigen foglalkozott velem, hanem tréfálkozott valamit, és aztán elem tolt a terminálját. Előkapartam a kártyámat, és szó nélkül hozzáérintettem és szó nélkül bedugtam neki, és aztán egy rénszarvasnak öltözött ember állta el az utamat, egy kereken guruló szán elé befogott, agancsos alak, és ez az alak, ahogy meglátott, bögni kezdett, mint valami tehén, úgyhogy nem sokat gondolkoztam, hanem elfordítottam a fejem és elugrottam, és ilyen módon még egy háztartási kellékeket árusító boltba is betértem, ha pedig már ott voltam, akkor le is vettem néhány dolgot a polcról, mert úgy éreztem, hogy ezen a pár apróságon már semmi se múlik.

Igen Tavaly Jó Támad Dög Megálló Nagyon Előszoba

1. Te mégis mit csinálsz

Skarabeusz Tutankhamon aranygyűrűjén, Kr. e. 14. sz., Kairó
„Kafka valamennyi teremtménye közül az állatok gondolkodnak el leginkább.”
Walter Benjamin

*Három bogár gondolkodik.
Erre induljanak vagy arra.
Ez erre megy, de nem tuti,
hogy jó irány. Az felmászik a falra.*

*Amaz lerángat egy dögöt,
egy döglegyet, egy légydögöt a mélybe.
A többi nézi, bólogat,
nagyot nőtt megannyi bogár szemébe.*

*A bogarak töprengenek,
miért ilyen mindez, mért nem más, mint ami.
Ez ámul, az elméláz hallgatóg;
ha szél zúg, mért nem hallani!*

*Bogár volna, oké, ha már
így alakult, na jól van,
de miért nincs bogárfüle,
ha vannak hangok a Valóban!*

*Ezek helyett például miért nincs a fül!
Minek van ennyi láb,
miért pont olyan, mint a másik,
miért így néz ki egy bogár úgy általáb'!*

*Te mégis mit csinálsz itt? Hát, baszod,
mindenkit más-más érzemény hevít,
más gondolat bánt. Légytetemet rángatok,
s mélázok közben. Hát te mit?*

2. Rosszul van elhajítva

„A publikum nagyobb részét inkább a tárgy érdekli, semmint a kidolgozás.” Goethe
Giambologna: Szabin nők elrablása, 1582. Firenze, Loggia dei Lanzi

*Mind meglepően erős,
ami feltámad, az neked támad,
mondja pálinkába áztatott fiának
anyu, a meglehető.*

*Rosszul elhajított gyerek
minden, ami a fejbőrből kikandikál.
Szemetelőkanál,
szemetelőszerek.*

*Számon lesz kérő' a szervezőn,
hogy ez a vad asszonyember
ugyanabból ugyanannyit rendel*

*az égbolt feletti mezőn.
Áfonyás szarvasfilét.
És otthagyják a felét.*

3. Nyugton

Sebastiano del Piombo: Férfiképmás, 1514. Szépművészeti Múzeum

*Így böjtelő havában,
milyen nyugodtan megyek az előszobában,
ném'leg szorongó
n a vérben forgó*

*ajtó felé, és onnan visszafel'.
A tempó megfelel.
Bastiano del Piombo
nak megfelelő tempó.*

4. Ismeri a Teremtőt

Szeráf a Hagia Sopiában. 6. sz., Isztambul.
„Angyalok száma se mondva se tudva; / akkora az, hogy még álom se vélné.”
Dante: Isteni Színjáték, Paradicsom, Huszonkilencedik ének

*Még semmi nem volt,
és minden van hátra.*

*Az itt és most az
egészet kizárja.*

*A megállóban
egy asszony kérdezi,
hogy nem hallok a hévhangtól, hogy mit,
(ismeri a Teremtőt? a Terít?),
mert jármű érkezi*

*k. Hu, milyen szép angyal!
Adják a tévében.
Kövér és békétlen.
Mérgében
porol egy szárnyronggyal.*

*Hu, de nemszép ördög!
Hosszú a szemöldök
e. Hosszú a körme.
Letörte. Le van törve.*

5. Ingyen

Szkopasz: Pothosz. A Vágy. Kr. e. 4. sz.
Róma, Palazzo dei Conservatori

*Mint sok furán kifordított tenyér,
ezeknek itt mind olyan a virága.
Átszippant-áthívónak egy más világba,
ha közel lépsz hozzá, hogy ott legyél.*

*Ha ilyen illat van, senki se fél.
Beletörik hajba, bőrbe, ruhába,
s nincs ára. Nincsen semmi ára.
Nem-kerül-semmibe kenyér.*

*Ami jutott, megvolt a java már.
Ha egyszer föltámad a szél,
az minden ablakot bezár,*

*elsöpri, ami még kivár
na. Minden elszelel.
Ingyen lesz.*

6. Végtelen' van beállítva

Jan Saudek fotóihoz

Két női mell miért hasonlít két fenékre.
Miért lenget valaki zászlóval az égre.
Miféle lángot hordoz Szőke Szajha.
Két nővér egymást miért így facsarja.
Mi volt '69-ben Bloomingtomba'.
Mi az a tomba. Miért ilyen tompa.
Miképp törött így szét egy üveg kóla.
Miért fotózta Dávidot fakóra.
Mi ez a nagy mell. Hogy kell nézni.
Egy kályhaajtó. A Poklot idézi.
Itt három holdsarló világít.
Ajtónyílás két kézre ásít.
Ott egy híd, itt egy motoros legény.
A képen bárányok és női lény.
Bemutat egy szőrös pinát majdnem nagyon.
Kutya. Bánatos. Szőrös. Ül az asztalon.
Ez olyan, mintha két más ember tükröződne.
Szemfesték csorog le szemből a nőre.
Itt basznak alighanem fura pózban.
Itt tizennégy kalauz vagy kalóz van.
Jaj, és ez egy csöpp víz a nemcsöpp szájra.
Széphasú Mari műteremben állva.
Aha, nahát, ez egy medalion, na.
Nagy és Kicsi ballagnak fel a dombra.
És végre már egy Csinosabb Fenék.
Egy másik csinosabb. És Kék az Ég.
Itt két alak hever furán.
Apaláb tart gyereklábak után.
Hu, mit nem lát ez a kölyök mivőgre.
Ja, és itt már nem néz a nő az égre.
Tizennégy évente homlokcsokoláskényszer.
Lányok így nézik magukat, láttam elégszer.
Egy könnycsepp. Egy talán apa.
Szláv lány. Szláv apakoponya.
Most már megín' mi van az ég alatt.
Kisfiú nem rág virágszárakat.
Itt felakadt valaki egy plakáton.
Ez Monet vagy Manet, vagy rosszul látom.
Jobb inkább egy kutyának pucér lenni.
Ez egy túl szépen beállított semmi.
Sorompón ülés. Robogóvonatnézet.
Nő koponyával. Jobb, ha a mellét nézed.

*Ez motort javított. Lehajol. De mit csinál az ott.
Kisfiú, kislány. Egyik megnőtt, másik megkopott.
És itt feküdt egy cseh zsidó. Körülmeszelték.
Egy nő négy saját kézzel szorítja a testét.
Csecsemőt az illető rosszul fogja.
Szop egy nőt egy öreg. A nő leszopja.
Ezek sátáncsillag-beállítódást játszanak.
Nagy szőke lány, két kis pucér leány, csak meg ne fázzanak.
Baszás után. Ajjaj, egy gyerek nézi.
Falfoltok. Égboltfelhőfoltokat idézi.
Egy férfi háta. Hát. Nahát.
Lány látja a fotón magát.*

7. Jó Ej! Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Ei

Eukheir (Daidalosz apja, Arisztotelész szerint a festészet kitalálója),
Euthükartidész (Kr. e. 7. sz., a szignója maradt fenn), Eumarész (Kr. e. 6.
sz., megkülönböztette nők és férfiak testszínét), Euphroniosz és vetélytársa,
Euthümidész (a vörösalakos vázafestést feltaláló generáció, Kr. e. 5. sz. eleje),
Eupomposz (Kr. e. 4. sz., a sziküóni iskola alapítója, Lüszipposz mestere),
Euphranór: Apollón Patróos, Lüszipposz fia Euthükratész, Lüszipposz tanít-
ványa Eutükhidész, Kr. e. 300, Nicola Eisemann: Dark Light, 2021.

*Lévén oly messze az.
Mármint a jó szív. Meg hát általában
véve a minden.*

*Előbb, nyugi, havaz.
Utána, mint Kubában,
kurva meleg lesz, és felolvad*

*rend szerint. És szerintem.
Állsz egy hosszú előszobában,
át kell rajta hatolnod,*

*átcipelni sok mindenféle dolgot.
Ez idegen. Idegen
és fehér. És fehér.*

*Jég ül a szíveken.
Ha egyáltalán elér
bárki odáig.*

*Aztán majd meglátjuk a továbbit.
Bald, bald, Jüngling, oder nie, messze az.
Mármint a szív.*

8. Ég

Elaine Sturtevant: Warhol virágai, 1965.
„Az éretlen költők utánoznak, az érettek lopnak.” T. S. Eliot

*Összes virág új kezdő.
Festeni egy virágfejet.
Hevesebb hóvirágzás volt tavaly.
Így néz vissza, így visszanéz a múlt.*

*Eget festeni, felhő
t, de miért csinálunk ilyet?
Miért tolja ezt ki magából a talaj?
Már atomjajra hullt.*

*Itt minden szerteszét nő,
és szertehull minden liget.
Mintha kis láboscájában kavargatná egy elvadult*

*istenszakács, amit főz,
emberlelket-emberszívet,
és egyáltalán nem zavarja.
Ez nem bonyolult? Így nem túl bonyolult?*

Olympia

Victorine Meurent emlékére

1.

*Már az ajtóban felismertelek,
sőt, annál jóval korábban,
mikor lábad még a lépcsőn,
mikor fejed még a párnán
otthon az ágyban.
Várakozástól feszült a vászon,
mikor a terembe léptél,
hogy jó látogatóként,
ahogy tanultad, körbejárj.
Mikor észrevettél,
térdedben készült a botlás,
arcodra félelem vágott
mély árnyékokat.
A nő, akivel jöttél, továbbment.
Friss parfüm, rafinált kalap,
már elveszített, miért is lett
volna nyugtalan.*

2.

*Egy nap se telt el, visszajöttél.
Egyenesen átvágtál a termen,
és úgy álltál meg előttem,
mint aki behívót kapott.
Szétbontottál és összegeztél
fejem búbjától a lábujjamig.
Szád néma szavakat formált.
Hegedűhúrra hulló tollpihék.
A vendégek kikerültek,
mint egy ottfelejtett széket,
míg valaki arrébb nem taszított,
hogy ne zavarj be a képbe,
amíg fényképezkedik velem.
Ő párdücmintás ruhában,*

*én ragyogón és ruhátlanul.
Milyen szép, mondta egy gyerek.
Kristályként csillant a nyála,
attól ébredtél végül magadra.
Elfordultál, és lesütött szemmel
siettél minél távolabbra.
Vitted magaddal
bőröm összes árnyalatát.*

3.

*Ha nem lát senki, nem létezem.
Az örök test fiatal,
fényes és nehéz.
Alapozott lenvászón
és néhány milliméternyi festék,
megóv a csodálat,
de életre egyedül te hívsz,
figyelmed kikotorja
az észlelés alagútját,
hallod, amit nem mondok,
mozdulataim kitalálok,
szikkadt tekintetemből
mindentudást olvasol ki.
Ha te állsz előttem,
felkelek, lépkedek én is.*

4.

*Anyám kalapos volt.
Azt akarta, tanuljak én is,
a szépség elmúlik, ahogy jött,
arra számítani nem lehet,
kalapra viszont lesz kereslet.
Hajadonfőtt nem jár az ember.
Apám bronzműves volt.
Azt akarta, szerezzek férjet,
hagyjam a hegedűt, a gitárt,
felejtsem el a danolászást,
mert a zene elszáll, de a férj
velem marad, amíg élek.
Igaza lett végül
anyámnak és apámnak is.
Olvadt rézszín hajam megfakult,*

*cipő vállam megcsontosodott,
fitos orromra pápaszem került,
és néhány évtizeddel később
elmúlt a zene is.*

*Hegedűm tokostul vetették
tűzre a colombes-i ház előtt,
legjobb festményeim
sötét nappalokban lapultak,
nevemet mégse felejtették,
pedig nem volt kalapom,
se férjem.*

5.

*Panaszlod, hogy hiába keresel.
Pedig mindent elolvastál, amit
rólam írtak, még a meséket is,
sőt, egy kis, vidéki múzeumban
mozdulataim után kutatva
megvizsgáltad a képeimet.
Egyikben sem találtál meg engem,
ezért ismét visszajöttél ide,
hátha a festéket és a vásznat
szóra bírhatod: szajha voltam-e,
kurtizán vagy pucér aktivista,
férfit vagy nőt szerettem,
tehetséges voltam vagy akarnok.
Mit játszottam buta kis gitáron?
Merre sétáltam? Mit énekeltem?
Faggatsz, mint akinek jogában áll.
Rajtam gondolkodsz napok óta,
és megőrülsz, hogy nem beszélek.
Nem felelek? Elképzelsz magadnak!
Olyannak, amilyen sose voltam.
Engedékenynek és irgalmasnak,
aki visszaölel, ha haragszik.
Aki nem kér számon, és elvisel.*

6.

*Ma hosszan meséltél nekem magadról,
a verseidről, amiket rólam írsz.
Úgy csináltam, mintha érdekelne.
Úgy csináltam, mintha érteném.*

Korán jöttél, ilyenkor szinte senki sincs,
pár sápadt festőjelölt ül a földön,
hogy kitanulja mások titkait.
Előttem üres volt a parkett.
Restelltem volna előtted árvaságom,
semmire kellésem bizonyítékát,
de siettél, és észre se vetted.
Mert csak mi ketten számítunk.
Engem keresel, ha magadba nézel,
nem Victorine-ról, Olympiáról,
hanem rólad szólnak a versek.
Csend volt. Elmentek már a festőjelöltek.
– Álmomban éltél – ezt mondtad hirtelen,
és én tudtam, hogy ezért vagy itt.
Ezt kellett ma elmondanod.

7.

Vendégeket hoztál, vagy
úgy kéne mondanom: hoztatok.
Asszonyod barátait.
A magas, szemüveges férfi,
aki az aktok előtt
szelíden lehajtotta fejét,
adóellenőr lehet,
szíve felett éjszakánként
sápadtkék fény világít.
Akkor sír, mikor nem látja senki.
Nője jó és szigorú,
varrónő vagy zongoratanár,
biztos nem virágkötő,
nem cukrász és nem is kupleros.
Te nem szóltál egy szót sem,
asszonyod vitte körbe őket.
Otthon érezte magát,
míg csendéletet magyarázott,
vagy tájképet mutatott,
de rózsavörös budoárom
látványától elakadt.
Az, mondta, ott, a kereveten
egy híres kurtizán volt.
Aztán öntudatlan sietséggel
válladra tette a kezét.
De te csak azért is megálltál,
egy-két, egy-két, egy-két, így

számoltam szívdobbanásod,
míg asszonyod ciccegve
meg nem sürgetett. Gyűlöltelek.
Nehéz titkainkat
elárulta távolodásod.

8.

Én ma nem vagyok itt,
hátamat fordítom feléd, amikor jössz.
Elmúlt a délután,
az oktalanul kattintgató turisták
tömege elvonult
a megrakott vacsoraasztalok felé,
és te nem vagy sehol,
csak zárás előtt esel majd be az ajtón,
loholva jössz felém,
de minden hiába, nézd, elfordulok,
ne lehessen ennyi,
napi öt perc, letudható öröm.
Várakoztatással
meg ne alázz.
Én ma nem vagyok itt,
nem vagyok ma neked.

9.

Nem éreztem előre.
Nem lehet előre tudni,
aki ilyesmit állít, hazudik,
de amikor ma megláttalak,
tudtam, hogy utoljára jössz.
Elárult vállad törött vonala.
Letetted elém a táskád,
kabátodon lesimítottál
egy láthatatlan ráncot,
csak aztán fordultál felém.
Köszönésképpen elmosolyodtál,
de arcod előtt hártaként
feszült a közöny.
Aztán hátat fordítottál,
és verseket olvastál
az összegyűltek előtt.
Hallgatásunk cserepeit.

*Asszonyod az első sorban állt,
mögötte elragadott fejek csodálták
a feldíszített szenvedést.
A szomszéd falról a fuvalás fiú
adott kísérőzenét.
Tapsot kaptál, mikor befejezted,
én kíváncsi pillantásokat.
Felém fordultál.
Fennhangon megköszönted,
hogy mit, azt nem részletezted,
azzal elsiettél.*

10.

*Kérem, takarjanak be!
Egész éjjel reszketek,
és hajnalban, amikor
a parkettából felszáll a pára,
vajszárga bőröm elsötétül.
Balzsamozott halottak
érnek ilyen mazsolaszínre.
A kriptahűvösben irgalmas
macskám mellkasomra fekszik,
dorombolása betölt,
krizantém, hímzett takaró
nem enyhíti vacogásom,
kérem, takarjanak be,
a semmitől zárjanak el,
ez a csend, ez a csend,
a tekintet hiánya
még mélyebb hidegbe taszít.*

Ne higgy el mindent a leszbikus filmeknek

*Ne higgy el mindent a leszbikus filmeknek.
Nem csak azokban a századokban éltek leszbikusok,
amikor ijesztő volt annak lenni –
bár tudom, sok helyen, még most is...
Ma is élnek. Bevásárolnak a közös főzéshez,
aztán vacsora után összeérnek a kanapén
egy budapesti bérlakásban,
ahogy belefeledkeznek a könyveikbe.
Mint flóra és fauna, csak két fauna, két Flóra.*

*Hidd el nekem, nem kell mindent elhinni
a leszbikus filmeknek. Nem vagyunk különlegesek,
ha csak az nem számít annak,
hogy szobára vesszük a másikat –
megfogni egymás kezét.
Mi is csak nők vagyunk, még ha nem is kell aggódnunk
egy túl későn érkező menstruáció miatt.
Mi is csak emberek, akik hozzád hasonlóan
rettegnek sebezhetők lenni.
Ugyanúgy az alkohol, a pornó és a drogok jelentik
a káros megküzdési mechanizmusainkat.
Hidd el, mi sem vagyunk feministábbak nálatok,
mi is rettegünk belenézni egy kirakat üvegébe,
és a nemi szervünk ugyanúgy lehet kagyló, grapefruit,
kifordított pénztárca vagy egy száj,
ami nem tud önmagára hivatkozni, obszcenitás nélkül.*

*Nem kell elhinni mindent, pláne nem a leszbikus
filmeknek. Nem az a fő konfliktus az életünkben,
hogy leszbikusok vagyunk és nem tudjuk,
ezt hogyan titkoljuk a pasink előtt.
Nem akkor jöviünk rá,
hogy a saját nemünkhöz vonzódunk,
mikor kiszúrunk valakit a tömegből az esküvőnkön.
A leszbikusság ugyanis, bármilyen meglepő,
nem az elköteleződéstől való félelem
mellékterméke (és nem is a pénisztől való félelem).*

*De legfőképpen azt ígérd meg,
hogy nem hiszed el, az egész ott ér véget,
hogy hirtelen meghal a szerelmünk
vagy vissza kell térnünk egy másik kontinensre,
sőt, még akkor sincs vége,
amikor a múzeum termének közepén hosszan egymás
szemébe nézünk, és ahogy a néző,
úgy mi se tudjuk, hogyan lesz tovább.
Valójában legtöbbször azért lesz vége,
mert bénán kommunikálunk.
Képtelenek vagyunk osztózni
egy adag sültkrumplin, vagy kitalálni,
mit nézzünk a Netflixen a hátralevő közös életünkben.
Pedig igazából ugyanúgy minden esélyünk megvan arra,
hogy az utolsó jelenetben megvacsorázzunk,
és aztán belefeledkezzünk a fehérségbe.*

Egy lesbikus nő gondolatai fogmosás közben

*Talán azért alakult így, mert túl zárkózott vagyok:
nem esik nehezemre bármit is a négy fal között csinálni.
Vagy azért, mert tízéves koromig túl rövidre lett nyírva a hajam.
Talán nem kellett volna megennem a homokot nagyapámék udvarán.
Karcos volt és vidékizű. Leöblíthetetlen. De volt egy időszak,
amikor mindent a számba vettem. Mindent,
ami puha volt vagy érdes. A radírt a ceruza végén,
zöld leveleket a sövényen, az ujjam félholdjait.
Ez akkor volt, amikor még mindenáron igyekeztem állva pisilni,
és eltalálni kővel a szomszéd kerítésének léceit.
Talán nem kellett volna. Egy aszteroida coming outja.
A héten kiderült, hogy valójában már az időszámítás
kezdeté óta egy második holdja a Földnek.
Erre senki nem számított. Ez az olajszerű folt
a homlokomon itt volt már múlt héten is?
Vajon az számít, hogy a papám garázsa
meztelen nők képével volt tele?
Eleve gond, hogy egy garázsban játszottam
benzinszagban, fűrófejek és csavarok között.
Anyák között, de kívül az egy látóterén.
Nem tudom, egy hetero nő gondolkozik-e ilyesmiken.*

*Hogy az ő fantomszülei megnyugszanak-e,
hogy jól csináltak valamit azzal, hogy nem néztek oda.
Vállveregetés a sötétben. Elképzelt unokák közt cseresznyét
magozni a kertben. De közben valahol egy gyerekkel
türelmetlenné válik egy anya. Valahol egy város főterén
van egy szék, ami nekem lett kikészítve.
Valahol éppen kel fel a nap és eloldanak egy korláttól egy biciklit.
Lundkvist szerint könnyű mondani, valahol.
Valahol van egy hiány, ami erő is.
Ideje bezárni az ablakot, mielőtt berepülnek a poloskák.*

A Mirabeau-híd

*Miközben átsétáltunk a hídon te a remény erőszakos természetéről magyaráztál valamit
Vagy én lettem volna erőszakos a reménykedésemmel ez nem volt világos
Gyorsan beszéltél ingerülten nem tudtam követni az akcentusodat*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Néztük a vizet arra gondoltam megfogom a kezedet
Ekkor azonban rágyújtottál
Hátat fordítva nekem meg a szélnek*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Apja nem szerette a fiát
Ezt írja a Wikipédia Mirabeau grófról mutattam a mobilon
Te akkor valami olyasmit kérdezhettél hogy tényleg teljesen hülye vagyok-e*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*A fejedet ráztad és azt mondtad szerinted totál más nyelvet beszélünk
Már ha egyáltalán jól értettem amit mondasz
És hogy ez az egész elfolyik a kezünkéből akár a víz*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*És egy sirály álmában felkiáltott
Körös-körül
Az éj amerre látok
Lehajtott fejjel szendergő driádok*

*Száll az idő vaksötétben
Óra ketyeg fekszem ébren*

*És ha tényleg reménytelen vagyok az vajon a remény
Erőszakos természetéből fakad-e
Ezt akartam még megkérdezni de te már dühödten elrohantál*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Túl nagy fejjel született hároméves korában himlőn esett át amely arcán mély nyomokat
hagyott
Mármint Mirabeau gróf
Mármint a Wikipédia szerint*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

Lobgát

*Hajnalban felébredtem, még sötét volt.
Tegnap kihúzták az egyik fogam,
be volt gyulladva, és hiába nyomtak tele
injekciókkal, nem hatott. Lobgát
alakult ki, a gyulladt területen nem
tudott áthatolni az érzéstelenítő, ahogy
egy orvos ismerősöm magyarázta.*

*A fájdalom, amire nem lehet felkészülni.
A testem valóságosságára
figyelmeztetett a fiatal orvos,
ahogy a fogójával recsegtette
a törött foggyökeret.*

*Az enyhességben elolvadt a hegyekben
leesett hó, megáradt a patak,
gyönyörűen zúgott a reggeli csendben.
Befűtöttem, ropogott a tűz a kályhában,
a rigók is rákezdték, harkályok doboltak
a fatörzseken.*

*A patakzúgás, a tűzropogás,
a madárének, ezek voltak a reggeli hangok,
a család aludt. A teremtés utáni első zajok.
Ahogy a fájdalom is a legelső érzések
egyike lehet.*

*Lüktető ínnyel hallgatom
az ősrégi zajokat, minden a legmélyebbről
ismerős, mégis mintha először hallanám,
és mintha először fájna.
Az idő a kora reggeleken a legsebezhetőbb.*

Repsz

*Imre bácsi lábában repeszdarab vándorolt.
Hol a vádlijában, hol a combjában tapintotta
ki az Isonzónál szerzett szilánkot.
Mint egy aszteroida, keringett benne
a fém. Egy régi röppálya emléke
az itáliai égbolton, egy
befejezhetetlen röppálya,
amely a Magyar utca fölötti égen
is látszott. Zsuzsi néni lángosai
fortyogtak az olajban, ragyogtak,
mint egy fiatal galaxis csillagai.*

*Gyerekkor, nyolcvanas évek eleje,
de ennek semmi jelentősége,
mert a szederfa idejében éltünk,
a tyúkudvar szederfájának
idejében, és abban a lombidőben
nem volt értelme
a nyolcvanas éveknek,
nem jelentett semmit.*

*Imre bácsi sír a szőlőlugas alatt.
A repeszdarab fölött sima a bőr, ráncatlan,
mint egy újszülötté. Eszembe jutott az anyám,
mondja. Szemüvege a térdén, a vastag
lencsékben úgy látszik, mintha az ég
homorú lenne és a fecskék egy gömb
belsejében repkednének.*

*A nyakamban két rozsdás kulcs lóg egy bőrmadzagon.
A kulcsokat később elvesztettem, a kátrányszagú
stégyől hullottak a Dunába. A zárok ma is megvannak
még.*

Adria, Adria, Adria

A hegyi juharnál mindig megállok. Csíkokban foszlik a kérge. A neve miatt állok meg, a név az, ami megállít. Nézek fölfelé, a lombját nézem, de csak a fa nevét látom, együtt vagyok a fa nevével. A névtelen világon nincs mit nézni, észre sem veszem. Neveket aggatok a fákra, a madarakra. Kihúzom a dugót a borosüvegből és szabadon ereszttem a neveket.

Csíkokban foszlik a kérge, mint a bőröm a 89-es adriai nyaralás után. Apám a kempingben az új autóját fényképezte reggelenként, minket soha, vagy ha mégis, csak hátulról látszottunk a rosszul exponált képeken. Nem tudott sátrat állítani, ferde lett és rogyant, átfújta rajta a szél. Szégyelltem magam, az olasz szomszédok nevettek rajtunk.

Adria, Adria, Adria, ismételtette apám harminc évvel később, a bentlakásos otthonban, néhány nappal a halála előtt, amikor utoljára láttam.

Amikor elfogynak a föld füvei

*Csak a bodzát forgathatom mesébe.
Kihásítom, szétmorzsolom, főzöm,
húsából és virágából kenek a mellkasunkra,
és nevén nevezem a tündérnagyasszonyt,
akin nem foghat a cigányok átka,
mert mindöknél nagyobb a földek tündéraszonya,
de csak néhány bodzabokrot tartott meg nekünk,
és én, aki anyáim tudását ismerem,
aki tudója minden rítusnak és receptnek,
aki a zöld hegyek minden virágát köszönteném,
végül haszontalan vagyok, mint a rossz tanács.
Mert anyáim tudása megőrzött minket,
de a tündérnagyasszony ítélt felettünk,
és amikor az utolsó mályva elvirágzott,
az utolsó pesztercelevél beleposhadt az üvegbe,
és nem leltem páfrányt sehol a végtelen erdőben,
tudtam, hogy már az anyáim takarékos tudásából kell főznom,
és úgy kell hazudnom, mint tavasszal a patak,
és nem szólhatok, mint a kóró sem,
mert a tündérnagyasszony megítélt,
de ezt nem tudhatják meg, erről nem szólhat mese.
Abból kell gyógyítani, ami nekünk maradt,
és azokat, akik maradtunk, a mesét úgy kell mondani,
ahogy mindig is mondták,
mert amíg a föld el nem nyel mindent,
addig így kell cselekedjünk, ezt súgják az anyáim bennem,
mert ha már bodza sem terem majd,
anyáim tanítása kell megtartsa minket.*

Emlék szülőfalumból

Álmok mesés fedezékéből csalogattam a búcsút.
Nyárdereken, mire éj s nap a hegytetőn összekoccan,
elnyúltam a véres alkonyattal mindig
kapunk messzelátó tövében.

Omlósperemű part lépcsőin
vállas házak tenyereltek a porba,
mélyvízi pókok, szekerek úsztak szembe a fényel,
ormótlan bivalyok szarvára tűzve az utcavégen
álmodtam a pillanatot,
a csillámtorkú reggelt, amikor indít billegve,
madárvázasan a ringlis,
sikolyok ezüstvihara csapkod a levegőben.

Egynapos örömök tarka serege egyszerre sátrat üt a téren,
ponyvaszírom-koszorút lobogtat az utca,
friss mókák híre kanyarogva csorog le az utolsó házig,
s a pucér falu aranyteknőben lubickol.

Csibész öregek görnyedthátú kamasszal packáznak
összetákoltt porondon,
céltablák fekete bogarán obsitos ólmok csattognak,
dobhártyát pukkaszt a siker,
takarózik forintos kölnivel.
Bicska-díjra spekulál karikák jószemű hullása,
csillagos veszedelmet szaporít zsebbe zárt éjszakában.

Messze még az élő homály,
karmos fák taraját lobbantó forróság van.
Dől, hömpölyög kötél-erein a fényes kórság,
nehéz illatokat hengerít,
pipacs koponyákra ezüst buborékot varázsol,
hangok öblös harangja beborít,
nyelve itt kalimpál a számon.
Igaz szívvel nem nyílhatok mégsem,
lépkedek árnyéklábú, hazatévedt vándor,
álmaim elkeverednek a fényel,
eróm fennakad a kacagáson.

Katedrális

*Féllábbal élte csupán a kor
a Város valóságsgigetébe,
könnyedén támaszkodik a pillérek
páros ujjpercére.
Kondít az idő, szentek
köbevésett menetében ahogy betérek,
megütközik a páros szem
öthajónyi levegőjével a térnek,
s gyönyörűségedre
beszivarog köröskörül a vimpergák
cseppkő-zenéje.
Bókolok még egyszer a Szajna-partról,
mintha visszaköszönne a toronypár,
mintha – fedetlen fejjel – azt suttogná:
au revoir, au revoir.*

Emlékkép anyámról

*Toll, tinta, füzetek kék köpenyben:
éjféli kellékek tanító-műhelyben.
Anyám burokba zárva, vég nélkül pásztázza,
különíti a jót s a meddő rosszat.
A szellem csákányai csendesen dolgoznak.
Segíteni akaró pizsmogásom se bántja,
maradék levegőjében a kis szobának
fulladozik a petróleumlámpa,
s a mázsás dioptriákon
betekintve szégyentelenül, látom,
már a gyilkos dózis
peremén kúszik a vakság: fekete szilikózis.*

Lehettem volna

*Lehettem volna ez, meg az,
de nem lettem, igaz
végül mégiscsak lettem valami.
Igazán megmondhatná valaki,
hogyan ez a valami valamit ér-e,
és ha igen, mivégre.*

Elhatározás

*Időszámításom előtt valahányban
megjelent a könyvem,
vártam, hogy bemutatja valaki,
de a recenzió se születik könnyen.*

*Elhatároztam, hogy rendszert váltok,
így lesz nekem is könnyebb,
megkérek valakit, írjon egy recenziót,
s én megírom hozzá a könyvet.*

Úton, útfélen

A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek (I. rész)

A lépcső

1980-ban kerültem a felsőoktatásba. Negyvenéves voltam. Kortársaim jóval előttem jártak. Hozzájuk képezt sokat késtem. De ha a magam mércéje szerint vizsgálom a dolgot, azt kell mondanom, hogy éppen a megfelelő időben jött ez a változás. Akkor értem meg rá. Későn fejlődő típus vagyok. Főiskolai adjunktus lettem, akit 1982-ben átvett az egyetem. Az Irodalmi Tanszék akkoriban, a jezsuita időkben még nem létezett keleti épületben (a B épület negyedik emeletén) kapott helyet. Mivel a tanulmányi osztály, a könyvtár és a menza a Pius eredeti helyén, az A és az E épületben volt, gyakran kellett átsétálnom a kampusz két részét összekötő, mintegy hatvan-hetven méteres úton. Ha nem akartam tovább ballagni a főépületet megkerülő sétányon, egy rövid felüljáró közvetlenül bevezetett a főépületbe, az első emeletre. A földszinti folyosó az udvar szintjénél mélyebben volt, ezért egy árok felett kellett elhaladni. Ha a hídról jobbra lenéztem, ott láttam a lépcsőt.

Azt a lépcsőt, amelyen egykor mi, piusista kisdiakok, köztük én Miriam nővér kezét fogva, sok évvel azelőtt felvonultunk az udvarra. Ez úgy történt, hogy osztálytermünkben kifordulva egy ajtón át jutottunk a lépcsőhöz. (Ezt a jelenetet leírtam az *Indiánok* történetében, s az *Álmok* befejező szakasza szintén felidézte.¹) De most a kis felüljárón lépegetek, a lépcső felett. Mint minden alkalommal, most is csodálkozva látom, hogy időközben a lenről oda kivezető ajtót befalazták, erre egy rácsos ablakot tettek, hogy a világosság bejusson arra a lenti folyosóra, de a funkcióját veszített lépcső különös módon megmaradt. Mintegy másfél-két méter széles, kétoldalt mellvéddel és vaskorláttal. Tizennégy lépcsőfok alkotja, középen egy pihenővel. Mivel senki nem használja, nem is gondolják, miért is tennék, bizony a múlt évek rajta hagyták a nyomukat. Egy-két lépcsőfok meg is repedt, süppedezik. A réseken, a cementfugák között fű sarjad, egy-egy vadnövény nyújtogatja magát a fény felé. Nem is értem, miért nem bontották el. Ám ennek örülök, mert ez az öreg lépcső az én múltam. (S talán a jelenem is.)

Gyakran a park felé haladva is megálltam itt, emlékeimet idézve. Később is. Föntről, a lépcső tetejéről néztem lefelé, a mából a múltba. Ilyenkor egykori osztálytermünk ablakait is láttam, de soha nem jutott eszembe, hogy oda, az alsorsori folyosóra lemenjek. Nem is voltam felkészülve erre a találkozásra. Három-négy

¹ A visszaemlékezés korábbi részei: Nagy Imre Ottó: *Indiánok* a Hadapród utcában. Emlékképek a gyermekkorból, *Jelenkor*, 2022/1; *Álmok*, ébredések. Emlékek, történetek az ötvenes évekből (I–II.), *Jelenkor*, 2022/11; 2022/12.

évvel ezelőtt azonban elhatároztam: lemegyek, hogy még egyszer láthassam kisdiák korom színhelyét. Mivel az épületnek ez a keleti része a természettudományi karhoz tartozik, bekopogtam a dékáni hivatal titkárságára, hogy elkérjem az osztályterem kulcsát. Az ott dolgozó kolléganőnek röviden elmondtam, miről lenne szó. Rám nézett, és némi töprengés után megkérdezte: „Biztosan akarja látni azt a helyet?” Bólintottam, mire hozta a kulcsot. Amikor kinyitottuk az ajtót, megértettem, miért várt kérdésére tőlem megerősítő választ. Az egykori osztályterem ugyanis már nem létezett. A közfalat kibontva egy nagy tornaterem részévé vált, bordásfal, tornaszerek voltak a helyén. Ez elég kiábrándító, sőt kijózanító volt. Megdöbbenésemet látva a kolléganő megértően mondta: „Talán nem kellett volna ezt az ajtót kinyitni.” Igazat adtam neki... De akkor megláttam az ablakokat. Mindkettő ugyanolyan, mint régen. Az ablaktok, a fakeretek, a kilincsek, a párkány, talán az ablaküvegek is. És ugyanazt a fúvel benőtt, az udvar felé emelkedő rézsút lehet látni kitekintve. Mintha még a fűszálak is azonosak lennének. Kimentem a teremből, majd jobbra fordulva (mint egykor) a lépcső felé tekintettem. Az ablakon át megpillantottam. És akkor valami történt. Bennem. A tudatomban, illetve nem is a tudatomban, hanem a lelkemben. Hirtelen minden eszembe jutott. Hallottam Miriam nővér hangját, osztálytársaim zíváját, láttam a lépcső fölött a park fáinak lombján megcsillanó napfényt, kezemen éreztem a lépcsőfokok érdes érintését, a korlát hűvösét. És megindult az emlékek áradása. Ezt a különös élményt azzal magyarázom, hogy látogatásom során a lépcsőt letről láttam meg, ugyanabból a nézőpontból, mint kisdiák koromban. A felnőtt pillantása találkozott a gyerek tekintetével. Elhatároztam, hogy megírom az emlékeimet.

De az elbeszélés hangja velem maradt. Az *Indiánokat* követte az *Álmok* története. És most tovább megyek. Egészen addig, amikor a múlt majd összeér a jelenel. Ezt a találkozási pontot az 1980-as évben találtam meg.

Vallomás? Elbeszélés? Korrajz? Mindhárom együtt? Döntse el az olvasó.

Azt is, hogy érdemes volt-e leszállni a múltba.

És hát szembe tudok-e nézni azzal, amit majd felhozok a kútból. A múltammal. Önmagammal. De ez már az én ügyem.

Főiskolai évek

A harmadik szak

1959-ben, némi bonyodalom után, mint erről korábban már beszámoltam, felvettem a Pécsi Tanárképző Főiskolára, magyar–oroszl szakra. Ekkor indult a négyéves képzés, amelynek jegyében egy harmadik szakot is fel kellett venni. Én a rajzot választottam. Soltra Elemér korábban megdicsérte a munkáimat, ez bátorított engem, meg is feleltem a felvételin. Tizenketten voltunk a csoportban, öt fiú és hét lány. Az éppen akkor induló Rajz (később Szépművészeti) Tanszék oktatási folyamata a festői technikák rendjét követte: az akvarell és a tempera, majd a grafikai eszközök után jutottunk el a pasztellképek és az olajfestés művészetéig, miközben egyre bonyolultabb témákat kellett megoldanunk. Csopor-

tunkból senkinek nem voltak komoly művészi ambíciói, baráti körünkben is csak két ilyen hallgatóra emlékszem: Kozák Laci (a neves színész testvére) később önálló kiállításokon mutatta be műveit, Barakonyi Klári pedig, a bicsérdi művésztelep egyik alapítója, művészi tüzománcai által vált ismertté. De mindannyian szerettük a szakot. Jó mestereink voltak. És nekem szükségem volt – talán kézműves őseim nemzedékek során átívelő hatásaként – a művészettel való érzelmi találkozásra: ezt a tapasztalatot nyújtotta számomra a pasztellkréta színes nyoma az ujjamon, a diófafác barnás tónusa, az olajfesték szaga és a grafikákhoz használt Ingres-papír felületének finoman érdes tapintása. (Később majd a szavak hangzása és a szóképek plasztikája.)

A tanszékvezető, Platthy György ismert festő volt, a posztimpresszionizmusból táplálkozva jutott el (kékeszöld színei Cézanne hatását idézték) a modern vizuális képfarmálás sajátos, rá jellemző megvalósításáig. Kelle Sándor is megbecsült művész volt, képein színeinek áradását még intenzívebbé tette a határozott ecsetvonásokkal jelzett szerkezet. Ő a nagybányaiaktól indult, Réti István volt a mestere. Emlékezetesen korrigáltak. Mögénk vagy mellénk állva figyelték készülő munkáinkat, nem szóltak semmit, de aztán Platthy behúzott félkész képeinkbe egy kontúrt, Kelle belerakott egy színfoltot, s minden megváltozott. (Később különböző előadások bonyolult fejtegetéseit hallgatva gyakran eszembe jutottak mestereim villanásnyi korrigáló mozdulatai. Nem magyarázgattak, csak igazítottak valamit a vásznon. Kezükben volt a tudás.) A foglalkozások után viszont szívesen beszélgettek velünk, nagy adomázók voltak, mint a festők általában. Ferenczy Károlytól Aba-Novák Vilmosig és Bernáth Aurélig számtalan történettel ajándékoztak meg (s nemegyszer meg is nevettek) bennünket. Eszembe jut, hogy Kelle hívta fel a figyelmünket Bernáth Aurél *Így éltünk Pannoniában* című korfestő jellegű, önéletrajzi tárgyú könyvére. Mivel Kelle remek imitátor volt, a Gedeon nevű kecske személyes ismerősünké vált. Láttuk, amint nagy komolyan kinézetet a vonatablakon, belül a bírósági tárgyalásra, s megkergeti a vásároló asszonyokat. Kelléről kivált a színek jutnak eszembe. Azt korábban is tudtam, hogy melyek a főszínek és a mellékszínek, a kontrasztosak, a komplementerek és a törtek, de mindez most vált tudatossá, egyszersmind érzékletessé bennem. Ezeket a foglalkozásokon Kelle Platthyval együtt megtanított látni. Kicsérélték a szememet. Azóta másként látom a világot, és persze a művészi alkotásokat is. (Ennek irodalmárként is hasznát vettem.) Kelle Sándorral a főiskola elvégzése után is tartottam a kapcsolatot. Többször jártam nála a Széchenyi téri műtermében, jókat beszélgettünk, s láttam őt munka közben. Szakfelügyelő koromban elvittem hozzá a kollégáimat is. Sokat lehetett tanulni tőle. Később *Ötöröny* című könyvem egyik illusztrációjával az ő *Janus mandulafája* című képét választottam.

Platthy a népi hagyományok alapos ismerője volt (Rónai Bélával közösen írt is egy színvonalas tankönyvet *Népművészet* címmel, ma is haszonnal lapozgatható), képelemzése során bemutatta azt a somogyi fafaragást, amely a *Halálra táncoltatott leány* című ballada történetét ábrázolja. A kép bal oldalán vannak a zenészek, jobb oldalon a táncoló pár, akik nagyobb méretűek, mint a muzsikusok, amivel az ismeretlen mester az előtér és háttér viszonyát érzékelteti, a táncoló pár alatt pedig mélyebb a padlózat, mintha besüppedt volna, ez viszont az idő múlását jelzi: ez a végzetes tánc régóta folyik, s majd egészen a halálig. Erre a műtárgyra azért

emlékszem ilyen élesen, mert meszesi rajztanárként – a három gimnáziumi év és a tizenkét évnyi technikai időszak között rövid ideig a pécs-meszesi általános iskolában rajzot tanítottam – ezt a képet a tanszéken megismert más művekkel együtt bemutattam diákjaimnak. Igen tanulságos év volt ez számomra. Egy alkalommal, a tanterv szerint, forgástesteket (magyarul vödörket és köcsögöket) kellett rajzoltatnom, s figyeltem egy gyerekre, aki a vödör fölé egy kört rajzolt. Megkérdeztem, hogy mi ez a kör. Azt felelte: hát a vödör teteje. Ekkor egy módszertanból elsajátított fogást alkalmaztam. A mosdón találtam egy vékonyra használt szappant, a gyerek ölébe tettem egy levett ablakszárnyat, azon át nézte a vödört, s a nedves szappan élével követnie kellett az üvegen a vödör szájának ívét. Elvéve az ablakot megkérdeztem: „Mit rajzoltál?” Ellipszist, felelte meglepődve. Adódott a magyarázat: „Nem azt rajzoltad, amit *láttál*, hanem azt, amit *tudtál* a vödörről.” A következő órán néhány kubista képen mutattam meg neki, hogy a képfómálásnak ez is egy létező útja. Munkácsyval szemléltettem a másik lehetőséget. „De ha akarod, rajzold továbbra is a szögleteket és a köröket”, mondtam. (Úgy alakult, hogy a felsőoktatásba kerülésem előtt minden létező iskolatípusban tanítottam. Rajtam kívül Bécsy Tamás is bejárta ezt a kanyargós útvonalat. Eszembe jut, hogy amikor ő tanszékvezető lett, én pedig a helyettese, egy tantervi feladaton dolgoztunk a kollégiumi szobájában. [A „Kőnő” felett, szokta mondani Tamás a D épület bejáratánál lévő szoborra utalva.] Munka közben a rádióból hallottunk egy hírt, hogy egy népes kutatócsoport dolgozik valamilyen projekten, hogy összehangolják a különböző iskolatípusok oktatási rendjét, minden iskolatípusból van a csapatban egy-egy résztvevő, az egyetemekről szintén, s négy év után egy munkaanyagot kell majd csinálniuk jelentős anyagi támogatással. Akkor Tamás felém fordulva ennyit mondott: „Hát, Imre, mi ketten ezt a munkaanyagot egy hétvégén – egy üveg Lánchíd konyak mellett – szépen el tudnánk készíteni. Ingyen.” Aztán dolgoztunk tovább. A „Kőnő” felett.)

Út a magyar művészethez

A népművészet megismerését szolgálták a tanszék által szervezett tanulmányi kirándulások. Egy alkalommal Sióagárdra utazott a csoportunk, máskor pedig bejártuk a Sárköz falvait: Ócsényben, Decsen, Sárpilisén és Alsónyéken ámulva ismerkedtünk meg a folklór ott még őrzött gazdag hagyományaival, az ország talán legszínesebb női viseletével, a fekete csillagokkal hímzett ingvállakkal, s az úri biedermeier kissé merev krinolinjait elegánsan, könnyed leleménnyel idéző szoknyákkal. (Főiskolai éveim egyik tapasztalataként azt szűrtem le, hogy a magyar tantervből sajnálatos módon hiányzik [azóta is] egy tárgy: a hősepika emlékeit, a ballada, a népmese, a monda és a népdalok típusait bemutató, s a magyar népismeret, a hungarológia tágabb összefüggéseibe illesztett, néprajzon alapuló „Népköltészet” című stúdium. Ezt sürgősen ki kellene dolgozni azok helyett a meddő viták helyett, hogy Nyirő József, Wass Albert vagy Déry Tibor és Nagy Lajos szerepeljen-e a nemzeti alaptantervben.)

Számomra a Rajz Tanszék tárgyai közül a „Művészettörténet” volt a legfontosabb. Már a felvételihez is egy kiváló monográfiából készültem, a Barát–Éber–

Takács-féle művészettörténetből, s ez a könyv azóta is itt áll a polcomon. Lehőcz Mária tartotta az előadásokat, mindig alaposan felkészülve, és jól válogatott anyaggal gazdagon illusztrálva elemzéseit. Életre szóló élményt jelentettek nekem ezek az előadások. Még az a körülmény sem korlátozta lelkesedésemet, hogy tréfás kedvű csoporttársaim, T. Csaba és P. Tibi, kihasználva azt a helyzetet, hogy a diavetítő konnektora éppen az ő székeik között volt, időnként kisebb áramszünetekkel tagolták a vetítést, mint mondták, az én buzgó figyelmemet akarták ezzel a kijózanító döccenéssel ellenpontoszni. Én valóban lelkes hallgatója voltam Lehőcz Máriának. Akkoriba indult útjára a TIT művészettörténeti füzet sorozata, az előadások kiegészítéséül ezeket is beszereztem. Szilágyi János György *Etruszk művészet* című tanulmányából kis hozzászólást készítettem, amire emlékezve a tanárnő később – mikor már a modern korban jártunk – kezembe adta Fülep Lajos nevezetes könyvét, az 1923-ban megjelent *Magyar művészetet*, aminek alapján egy kiselőadás megtartására buzdított. Az a három mester, akiknek az életművét a szerző a magyar modernség küszöbeseményeinek tekinti – Lechner Ödönnek a népművészeti hagyományban gyökerező építészetét, Izsó Miklós táncoló figuráit és Szinyei Mersének a francia impresszionizmus vizuális eredményeit eredeti fantáziával meghonosító *Majálisát* –, számomra is mércévé vált. (Egykori kiselőadásom szerény előzménye lett a később [jóval később] publikált, Fülep Lajosról szóló tanulmányomnak.)

Szóval nem lettem festő, nem is akartam, komoly tehetségem sem lett volna ehhez, az említett epizódtól eltekintve rajztanár sem vált belőlem, ez sem állt szándékomban, de ez a „harmadik szak” mégiscsak életre szóló muníciót adott nekem irodalmár pályámhoz. A főiskolai képzés időtartamának négy évre emelése helyes döntés volt (ma is szükség lenne efféle tanárképző főiskolákra), de a háromszakos rendszer elindítása tévedés volt. A sok tévedés egyike, amit a magyar felsőoktatásban Klebelsberg Kunó óta elkövettek. Nekem mégis hasznomra vált.

A jezsuita „maszlagról” és egy dominikánus utópiáról

De semmi hasznát nem tapasztaltam a filozófiai (azaz marxista) és a pedagógiai előadásoknak. Ezek csak az időt vették el a szakmai tárgyaktól. Egy-két kritikus hozzászólásom alapján gyanakodva kezdtek rám nézni. Pedig a hazai sajátosságokkal társuló szociális gondolat, valamint a különböző értékek szövetségén alapuló nemzeti egység, ha úgy tetszik „népfront” eszméje sohasem volt idegen tőlem. (Magamban úgy neveztem, hogy ’56 független, szuverén, a nemzeti hagyományokon alapuló, toleráns szocializmusa, de ezt – az *Álmok*ban említett jelenettől eltekintve – elhallgattam.) Amikor az egyik előadó valláskritikai fejtegetése során „jezsuita maszlagról” beszélt, rövid hozzászólásomban utaltam a jezsuita iskolák kulturális jelentőségére, s megemlítettem, hogy amit ő most mond, az egy olyan épületben hangzik el, amit ez a „maszlagos” rend építtetett. Kínos csönd fogadta megjegyzésemet. Még P. Tibi is csóválta a fejét, aki pedig szintén a Piusban kezdte, de kimaradt, mert a szülei nem tudták vagy nem akarták a tandíjat fizetni. Vele több vitám is volt, főként a vallásról (ő ateistaként helytelenítette, hogy főiskolás létemre templomba járok, s egy hittanos körnek is tagja

vagyok), ennek ellenére életem egyik későbbi fordulópontján fontos segítséget kaptam tőle.

Persze egy tárgyyszerű filozófiatörténetre szükség lett volna. De érdekes volt az a pedagógiatörténeti kurzus, amelyet Komlósi Sándor tartott, már csak azért is, mert Karácsony Sándor munkásságát is szóba hozta (akinek én már ismertem *A magyar gondolkodás* című, 1941-ben megjelent könyvét), s kíváncsivá tett Fináczy Ernő négykötetes neveléstörténeti munkájára, amit el is olvastam. Komlósinál a dominikánus Campanella platonista utópiájáról, az 1602-ben, az inkvizíció börtönében írt, párbeszédese formájú *Napvárosáról* tartottam referátumot, benne a matematika és az asztrológia szövetségén alapuló rendről. A nemzés szabályozásának szükségességét és az eugenika eszméjét a beszélgetők az akkori olasz faluközösségek egy részében gyakori vérfertőzésekkel magyarázták, amelynek káros hatásai a szerzőt erre a következtetésre vezették. Ekkor raktároztam el a fejemben néhány olyan gondolatot is, amelynek később hasznát vettem, részint Bessenyei regényével foglalkozva, részint pedig Várkonyi Nándorról szóló könyvem írásakor.

Volt egyszer egy Orosz Tanszék

Selymes Ferenc, az orosz tanszék vezetője, aki apám hadifogoly sorstársa volt, beszélt rá engem az orosz szakra, mint ezt már említettem. Majd megtanulod a nyelvet, mondta, amikor én gimnáziumi hiányosságaimra hivatkoztam. Ezért még hálás leszel nekem, tette hozzá. Igaza lett, az orosz nyelv egy páratlanul gazdag irodalom kapuja lett számomra. Az volt a szerencsém, hogy az első nyelvtani vizsgák egyikén Bernáth Bélánál megbuktam, s így módomban állt a pótvizsgára készülve elsajátítanom az orosz grammatikát. Selymes egyébként a régi főiskola embere volt: komoly tudományos munkát nem végzett, viszont kiváló pedagógus volt. Ruszisztika előadásaira ma is jól emlékszem. Német szakos diplomája volt, rendkívül gazdag orosz nyelvtudását a hadifogságban alapozta meg. Egy alkalommal a főiskolán egy időben vendégeskedő orosz és német (NDK-s) küldöttséget a díszteremben rendezett ünnepségen elegáns kettős szinkrontolmácsolással fogadta és köszöntötte az intézmény nevében. Ez a fellépése nagy tiszteletet ébresztett iránta. Különórákat is adott, én is nála készültem fel később a német nyelvvizsgára.

A csoportvezetőnk, Nyina Alekszandrovna is az orosz tanszék oktatója volt. A harmincas éveinek közepén járó fiatalasszony megjelenését tatáros arca tette jellegzetessé. Voltaképpen baskír volt, nekünk, magyaroknak tehát szegről-végről rokonunk. Csoportvezetői munkáját anyai törődéssel végezte. A csoport minden tagját alaposan megismerte, s ha kellett, szívesen segített. Az én káderlapomat, amelyet A.-né már kissé korrigált, Nyina tovább javította. (Volt mit rontani rajta a KISZ-vezetőknek.) Lexikai gyakorlatokat vezetett, s orosz irodalomtörténetet adott elő. Ez utóbbit Moszkvában kiadott történelmi és irodalmi kézikönyvek alapján végezte. Ennek következtében háttérbe szorult az orosz historiában bekövetkezett jellegzetes szakadások tapasztalata, a kijevi, a tatár hódoltság alatti, és a moszkvai Oroszország, valamint a Nagy Péter-i birodalom

kulturális különbözősége, viszont annál élesebb választóvonalat képezett a szovjet forradalom, ami után „minden más lett ebben az országban”, ahol a dolgok, mint e könyvek szerzői hangsúlyozták, elnyerték valódi értelmüket. Ezt a profán üdvtant a részben már akkor is ismert tények cáfolták (az *Ivan Gyenyiszovics* 1963-ban magyarul is megjelent).

A jelzett módon felfogott irodalomtörténet merev rendje, s az értelmezések ideológiai természete nem kedvezett a nagy orosz íróknak (Tolsztojról keveset hallottunk, Dosztojevszkijről semmit, ezekről majd az egyetemen Török Endrétől fogok érdekes előadásokat hallgatni), de ebből a nézőpontból az orosz „második vonal” néhány szerzője váratlanul előtérbe került. Nyina az orosz irodalomtörténet két csomópontját emelte ki: a felvilágosodás szerzőit és a XIX. századi forradalmi demokratákat. Az első témakörből a tragikus sorsú Ragyiscsevet, az első orosz értelmiségit mutatta be, akit *Utazás Pétervárról Moszkvába* című útirajz-regényéért a cárnő halálra ítéltetett, s bár később felmentették, de reformjavaslatainak elutasítása miatt öngyilkos lett. Orosz sors. Én ebből a korszakból főként a drámaírók iránt érdeklődtem. (E műfaj iránti vonzódásom aztán egész életemben megmaradt.) Fonvizin *Brigadérosa* és a vidéki Oroszországot igen kritikusan bemutató *A kamasz* című színdarabja Kisfaludy Károlyhoz adott nekem szempontokat, Gribojedov *Az ész bajjal jár* című műve a felvilágosult, dekabrista Csackij szomorú sorsával, a társaság kiközösít, s a menyasszonyát is elveszíti, a nála korábban alkotó Bessenyei *A filozófus*ával képezett párhuzamot. Parménio csackiji helyzetben fellépő hős, de ő képes integrálódni a műveltséget tisztelő nemesi társaságba, és Szidalisz is megértőbb kedves, mint Szofja. Ebben a viszonylatban persze nem kölcsönhatásokat, hanem párhuzamokat, s főként közös forrásokat lehet keresni. Engem ezek az oroszok tettek kíváncsivá a magyar kortársak iránt. (Tudom, talán halmozom a neveket, de ez az ifjú felfedező öröméből következik, aki otthonossá szeretne tenni egy idegen terepet.) Mivel Nyina nagyra tartotta Osztrovszkij *A vihar* című drámáját, írtam erről neki egy kis referátumot. Ebben felvettem, hogy Katyerina mélyen átélt, s a már-már démoni Kabanova által képviselt családi normákkal szembeszegülő, házasságtörő szerelmének rajza lélektani szempontból nem eléggé motivált, ám annál inkább magyarázza a hősnő magatartását a cselekmény népballadákra emlékeztető szimbolikája, amely a víz és a levegő ellentétére épül. Ez az érzékeny, finom lelkű, a viszonyokkal meghasonlott nő, aki a madarakat szemlélve lélekben maga is szárnyalni szeretett volna, végül a lehúzó víz áldozata lesz: kedvesétől elszakítva a Volgába veti magát. Megjegyzem, hogy az autodidakta Kuligin alakjában mintha saját sorsomra ismertem volna. Elemzésemért Nyinától dicséretet kaptam. (Ez a kis dolgozat későbbi Csehov-előadásaimnak tanulságos előjátéka volt.)

Ütközés

Irodalomtörténeti vizsgáim általában jelesre sikerültek. Ebben némi szerepe volt annak, hogy néha T. Csabával együtt készültünk a vizsgákra, aki anyanyelvi szinten beszélt oroszul (ukránul is), én pedig valamelyest ismertem az irodalomtörténetet, ily módon ketten ilyenkor egy kisdéd „Hadrovics–Gáldi” párost al-

kottunk. Ez a párosunk azonban hamarosan felbomlott: T. Csaba lelkes KISZ-tag volt, én viszont tartózkodó, sőt kritikus voltam ebben az ügyben. Egy vitánk során szocializmus-ellenesnek nevezett engem, mire azt válaszoltam, hogy téved, csak talán másként képzelem el a szocializmust, mint ő. Ezt azért mondom el, mert T. Csaba a nyilvánosság előtt is hangoztatta velem kapcsolatos vádjait. Akkor sem, és később sem rejtette véka alá rólam alkotott kedvezőtlen véleményét. Én ettől függetlenül nagyra becsültem szlavisztikai felkészültségét, nyelvtudását, amelyet nem aknázott ki, sőt szerintem eltékozolt. Egy kiélezett helyzetben, plénum előtt felszólalva szintén igen kritikusan beszélt a világnézetemről, de az volt az érzésem, hogy csak alkalmat akart nekem adni a védekezésre. Megjegyzem még, hogy harmadéves korunkban egy futballmeccsen (a Pius pályáján) egymás ellen játszottunk, s a mérkőzés hevében Csaba keményen ütközött velem. Súlyosan megsérültem, arcomat elöntötte a vér, mely a mezemre is bőven ráfröccsent, s akkor Csaba vitt el a sebészetre, ahol összerakták az orromat, sőt a műtét során ő segédkezett az orvosnak, tartotta a fogót, a kötszert és a tükröt. (Kettőnk kapcsolatának alakulásához hozzátartozik, hogy amikor később főiskolai állásra pályáztam, Csaba pozitív, talán túlságosan is kedvező véleményt fogalmazott meg szakmai felkészültségemről.)

Az irodalom másik csomópontját Nyina óráin Belinszkij és társainak munkássága alkotta. A Moszkvában 1959-ben kiadott szöveggyűjtemény, amelyet tankönyvként használtunk, ugyancsak ezeket a szerzőket emelte ki. Ők valóban figyelemre méltó írók voltak, ám inkább eszmei, semmint poétikai szempontból. Belinszkij, többek között egy nagy Puskin-tanulmány szerzője, mindmáig a legjobb orosz kritikus, kortársát, a nyugatos Herzent főként erkölcsi kvalitása teszi jelentős szerzővé, akárcsak Dobroljubovot és Csernisevszkijt, akit a marxisták elődjének tartanak. *Mit tegyünk?* című, szibériai száműzetésében írt utópikus regényének címét a szerző iránti tiszteletből Lenin átvette egyik munkájához. Ezt a gesztust, amelyet túlzottan az író javára írtak, a regény filozófiája indokolja, s jöllehet a szerző morálja valóban tiszteletre méltó, Bergyajev szerint azonban szemlélete nagyon sematikus, sőt meglehetősen szánalmas. Ám a maga korában könyve erősen hatott a progresszív értelmiségre.

Filmek

A tanszék által szervezett pesti kiránduláson (úgy emlékszem, 1962-ben) egy szovjet kulturális központban (a neve már nem jut eszembe) két újabban készült filmet láttunk, amelyek nagy hatással voltak rám. (Előbb oroszul említtem a címüket, mert ezek természetesen orosz nyelvű vetítések voltak.) A *Szorok pervüj* (A negyvenegyedik) Csuhray 1956-ban forgatott filmje. Cselekménye a polgárháború idején játszódik egy szigeten, ahol egy fogságba esett, Oleg Sztrizsenov által alakított fehérgárdistát egy vörös mesterlövész katonalány (Izolda Izvickaja) őriz, aki már negyven fehérgárdistát lelőtt. Egymásba szeretnek (ez a motívum a vonalas kritikusokat felháborította), ám amikor a férfi, megbízatását teljesítve, a felbukkanó társaihoz igyekezne, a hősnő lelövi. Ő lett a negyvenegyedik. A kötelesség és a szerelem ellentéte persze régi konfliktus, de akkor és ott újszerűnek ha-

tott. A másik Pesten látott film Kalatozov műve, a már világhírű, 1958-ban Arany Pálmát kapott *Letyját zsurávli (Szállnak a darvak)* volt, Tatjana Szamojlova és Alekszej Batalov emlékezetes játékával. A háborút a magánéleti krízis felől mutatja be, ami szintén nem új dolog, de a korábbi szovjet háborús filmek dömpingje után kimondott valamit, ami addig kibeszéletlen volt. Ugyancsak orosz klubvetítéseken láttam a *Nyeotpravlennoje pismo (Az el nem küldött levél)* című Kalatozov-filmet, a kiváló Innokentyij Szmoktunovszkijjal, amely egy geológus csoport válságos helyzetéről szólva általánosabb szintre emelte a konfliktust. A *Csisztoje nyebo (Tiszta égbolt)*, ezt is Csuhráj rendezte, egy német hadifogságból szabadult pilóta megbélyegzéséről szól, de ez a film némi gyanakvást is keltett bennem: aktuális tárgya, a jégzajlás agyondicsért, ám túlzottan beszédes felvételei, valamint a kissé erőltetett happy end az aktuális, hruscsovi hatalommal való, ha nem is összejátszást, de együttműködést sejtetett, amit a rendező igyekezett leplezni.

De akkor már Andrej Tarkovszkij forgatta az *Iván gyermekkorát*, s hamarosan hozzáfogott a *Rubljov*-filmhez. Ezt azonban akkor nem tudhattam. Ám az 1962-ben Pesten látott filmek elindítottak engem azon a nézői úton, amely a *Sztalker* (1979) páratlan esztétikai nagyságának felismeréséhez vezetett.

*

Az orosz irodalom második vonalából főszereplővé előléptetett Csernisevskijhez visszatérve utalok még arra, hogy Rahmetov alakját a szerző a nihilista Turgenyev-hős, Bazarov kritikájaként formálta meg, afféle „felfokozott” Bazarovot láttatván benne, akit az akaraterije, következetes önnevelése, spártai fegyelme csakugyan „különleges személylé” avat, amint a regény egyik, vele foglalkozó fejezetének a címe sugallja. Nyina példaként állította őt elénk. Vegyünk példát Rahmetovról, intett bennünket. Egy ilyen figyelmeztetésnél a mellettem ülő Sz. Ili felém hajolva azt mondta: „Tudd meg, te, Anyegin, ez teneked is szól.” E mondat megértéséhez elmondom, hogy egy filmbeli hasonlóság alapján társaim elneveztek engem Anyeginnak. Ezt a megszólítást az a kék bársonymellény is hitelesítette, amit akkortájt viseltem. Az efféle szerepek megtalálják az embert, néha maga is keresi azokat. Ili felszólításának szigorúságát (ő mindig mindenkit nevelni akart) fokozták azok a szájjpadlást nyelvheggyel érintve képzett (akkor már tudtam: kakuminális) té mássalhangzók, amelyek oly jellegzetessé tették a beszédét. Bevallom, engem Rahmetovnál jobban érdekeltek a hősnőnek, Vera Pavlovnának az álomelbeszélései, amelyeket megpróbáltam a magam szempontjából értelmezni. Csoporttársaim jóindulatú elnézéssel figyelték igyekezeteimet. Megjegyzem, minderre visszagondolva úgy vélem, hogy a kommunista eszmébe ateista formában átkerült az a jövőre orientált orosz messianisztikus gondolat, amely a különböző irányzatok képviselőit, szlavofileket és nyugatosokat, narodnyikokat és forradalmi demokratákat egyaránt áthatotta. Itt az éles cezúra mellett valami folyamatosságot lehet érzékelni.

Elmondom még, hogy a főiskolai orosz irodalomszemlélet kiegészítéseként, vagy inkább ellentétéként beszereztem Bonkáló Sándor *Az orosz irodalom története* című, 1924-ben megjelent kétkötetes munkáját, valamint Vogüé *Az orosz regény* című, szintén kétkötetes, 1908-ban napvilágot látott művét. Ez utóbbit ma is aján-

lom az érdeklődőknek. Az irodalom emberi arcát mutatja be, amiről manapság oly gyakran megfélemeznek. A könyv három jelenete benne maradt a fejemben. Az egyik: az 1829-ben a Kaukázusban utazgató Puskin egy folyó átkelőhelyén találkozik egy ökrök által vontatott szekérrel, amelyen a meggyilkolt Gribojedov holttestét szállítják. Bizony, „az ész bajjal jár”. Szinte látom, hogy 1880-ban Puskin szobrának felállításakor Dosztojevszkij emlékbeszédét zokogva hallgatják az összegyűltek, s azt is, hogy nem sokkal később az egyetlen mécses által megvilágított szobában a nagy író koporsóját veszik körül az emberek. És azt a jelenetet is magam elé képzelem, amikor a *Szegény emberek* első olvasói, a nagy költővel, Nyekraszovval együtt, nem tudván felindultságukon uralkodni, hajnali háromkor lelkesen köszöntik a fiatal szerzőt. De ez már a negyedik Vogüé-féle jelenet volt, most veszem észre. Úgy látszik, rám ragadtak a nagy orosz érzelmek. Vagy a XIX. század, az „orosz reneszánsz” varázsa hatott rám. A felidézett képekhez igen kevésbé illene Jeszenyin kiterített holtteste a szállodai szobában (felakasztotta magát, vagy felvágta az ereit?), valamint az öngyilkos Majakovszkij pisztolyának dördülése (ha csakugyan az ő pisztolya volt).

A Csontváry Múzeum későbbi helyén abban az időben egy orosz könyvtár működött, ahonnan kikölcsönöztem néhány klasszikust az „Orosz Remekírók” sorozatból: többek között Dosztojevszkij elbeszéléseit, az *Oblomovot* meg Puskin prózai műveit.

Egy Grál-lovag az építőtáborban

Ha pályarajzot, afféle szakmai önéletrajzot írnék, akkor a magánéleti vonatkozások szóba hozása nemcsak felesleges, de visszatetsző is lehetne. Csakhogy ez elbeszélés: önéletrajzi „regény”. (Na, jó, kisregény.) Egy személyiség fejlődésrajzához pedig, ahhoz, amit Goethe nyomán *Bildung*nak neveznek, a korrajz és az intellektuális alakulás mellett az érzelmi motívumok is hozzátartoznak, azok is alakítják az egyént. De még mennyire! Tudom, van ebben kockázat is. De hát a vallomást az önismeret szándéka is szükségessé teszi. És az elbeszélés műfajának szintén megvannak a maga ilyen irányú követelményei.

Elmondom hát, hogy főiskolai éveim alatt két lánnyal kerültem közeli kapcsolatba. V. Jolival és S. Zsófiival. Ők is főiskolai hallgatók voltak, sőt évfolyamtársaim. Mindkettő szép, tiszta szívű, nemes lelkű lány volt. (Különbek, mint az a húszéves fiatalember, aki én voltam.) Kapcsolatunkat, ha nem határozta is meg, de erősen befolyásolta az akkori világnak a mainál jóval szigorúbb erkölcsi felfogása és szokásrendje, valamint a szerény kispolgári életviszonyoknak a fiatal szerelmespárok számára kínált korlátozott lehetőségei, továbbá a neveletésünkből adódó gátlások, amelyek vidéken akkor még erősen érvényesültek. Joli is, Zsófi is faluról érkezett Pécsre, kisvárosi környezetben jártak gimnáziumba, szorgalmas diákok voltak, mindketten jelesen érettségiztek. Pécssett eleinte kissé idegennek érezték magukat, s ez fokozta óvatosságukat. De én magam is olyan voltam, mint (későbbi kedves filmrendezőm), Buñuel nevezetes filmjében, *Az andalúziai kutya*ban az a vágyaktól kínzott, ám „kipányvázott”, „istrángokkal felszerelt” fiatalember, akinek letehetetlen terheket kell vontatnia, cipelnie. Gyöt-

relmes súlyokat. Visszapillantva akkori helyzetemre, most mégis azt mondom, hogy végső soron hálásnak kell lennem a szabadságomat gátló korlátokért, kötelekekért. Azok is formáltak, mederbe szorították a sorsomat.

Joli kedves, de alapjában véve zárkózott lány volt. Nevetését ritkán hallottam. Szív alakú arcának komolyságát szabályos vonalú, de az átlagosnál rövidebb orra és többnyire kissé összeszorított ajkai tovább fokozták. Együtt készültünk a vizsgákra a kollégium népes tanulószobájában, vagy inkább termében, tanulás után kirándultunk a Mecsekre, beszélgetve sétálgattunk az erdei ösvényeken, s a tisztásokon leterített pokrócra heveredve élveztük a szemináriumi helyiségek zártsága után a teli tüdővel beszívott friss levegőt. Szombatonként a Hullám étterembe mentünk táncolni, s az asztalunknál Promontor márkájú habzóort ittunk, az akkori idők egyik népszerű italát. Néha moziba mentünk, úgy emlékszem, együtt láttuk a Várkonyi Zoltán által rendezett *Egy magyar nábobot*. Tavasszal megnéztük a színházban Lorca *Bernarda Alba háza* című színművét Németh Antal rendezésében, ami mindkettőnknek tetszett, előadás után hazafelé tartva lelkesen beszélgettünk a látottakról, az anyai zsarnokságról, a falusi tradíció érzelmeket elfojtó, bénító erejéről, a fiatal Adela tragikus lázadásáról.

Nyáron építőtáborba mentünk, ez kötelező volt, távol egymástól, külön sátrakban a lányok, külön a fiúk, ahol szigorú rendet tartottak. És mi súlyos fegyelmi vétséget követtünk el. Elutaztunk a közeli Mohácsra, elidőztünk a „Koronának” nevezett vendéglőben, kiballagtunk a Duna-partra, hosszan néztük a folyót. Kicsit kizökkentünk az időből, aminek következtében lekéstük a buszt, csak egy nagyon késői járattal tudtunk visszajutni a táborba, jóval a takarodó után. Fegyelmi tárgyalás lett a dologból, s mindkettőnket kicsapták a táborból „a szocialista erkölcs súlyos megsértése” miatt. Jolit ez a „szégyen” nagyon megviselte. A fegyelmi tárgyaláson én ugyan minden felelősséget magamra vállaltam, próbáltam tisztázni a helyzetet s főként Jolit, de ez nem segített rajtunk. Persze, nagy híre támadt az esetnek, példát akartak statuálni. Arató Karcsi is tudott a dologról, s miközben a sátorban csomagoltam, odajött hozzám, s azt mondta: „Se baj, az elveszett tábori napokat pótolni fogjuk majd Lánycsónkon, minálunk.” Így is történt, de ezt már elmeséltem az *Álmokban*. A kicsapásom történetéhez tartozik, hogy a táborparancsnok Szederkényi Ervin volt, aki akkor a KISZ-bizottságon dolgozott, később a *Jelenkor* főszerkesztője lett, s nekem a tanszéken kollégám. Egy tanszéki borozgatás alkalmával kiderült, hogy jól emlékszik az esetre. Iróniába mártott elismeréssel említette, hogy a fegyelmi tárgyaláson úgy viselkedtem, védve a barátnőm erkölcsét, „mint egy Grállólovag”. „De azért mégiscsak kicsaptatok”, jegyeztem meg. Bólintott. Koccintottunk.

Ló a verandán

Az augusztust Alsóbélatelepen töltöttem, igen szomorú hangulatban. Elmondom, hogy mi történt. Kicsit messziről kell indulnom. A jelenből kell visszafelé mennem. Mert az életemnek van egy archimédeszi pontja, a nyaralónk, amelynek teraszán most e sorokat rovom. Ez a ház (ma: Attila utca 13. hrsz. Fonyód,

5114.) öt nemzedék óta a családom tulajdona. A pécsi családi otthon lebontását követően ez vált szülőházammá. Az 1930-as években kezdték építeni egy akác-erdőben, mert az utca nyugati felén egy jó kétszáz méteres szakaszon, az Áronffy-villa és a Carissime között ez a ház volt az első és jó ideig az egyetlen az akácfák között. Ezért történhetett meg, hogy mivel később, a vasúti átjáróval szemben egy utat nyitottak a part felé, ez északkelet felé eltolta a már kimért telekhatárokat, így a mi házunk alól is, amelynek a helyét pedig annak idején pontosan kimérték, félrecsúszott a telek. Az építető a jelek szerint vendéglőnek szánta a házat, de a háború miatt terve nem valósulhatott meg. A nagybátyám félkész állapotban vásárolta meg a totónyereményéből, ezért a nyaralót a környéken egy ideig totóvillaként említették. Amikor 1948-ban először hoztak ide a szüleim, a pirosra festett ajtó- és ablaktokokon, akárcsak a zöld ajtók és zsalugáterek felületén még nem száradt meg a festék, nem volt szabad hozzájuk érni, csak egy-két nap elteltével. Ikerház, mindkét oldalon oszlopos, félköríves verandával. Igen stílusos épület, egyszer filmre is vették mint jellegzetes déli parti villát. A verandák oszlopközeire később ablakok kerültek, a tetőtérben pedig (ahogy szaporodott a család) padlásszobákat alakítottunk ki, de az épület jellege megmaradt. Az Attila utca a vasúti síntől a part felé eső szakaszon található. Innen rá lehet látni a tóra, pedig mögöttünk az idők folyamán épült még két házsor. A Bélételep és Fenyves között fekvő Alsóbélatelep szaporodó házaival még mindig viszonylag csendes, barátságos, családias település. Főként a pécsi-ek kedvelik. Az 1963-ban itt pihenő Csorba Győző így örökölte meg a hely szellemét *Alsóbélatelep* című versében.

Lelkem ez itt még igazi

Kidőlt és kettétört vörösfenyők
csenevész nád szakállas békanyál
idétlen part megloccsanó habok

Ennek még lelkem van szava

Az antropomorf gőg pimasz
önzéssel földet és eget
magára szab csak a saját
hangjára van füle csak a
saját képére van szeme

Ez itt még lelkem igazi
dacosan part nád békanyál habok

Igen, ez a hely a Szent Anna-kápolnával, előtte a faragott támlájú kőpadokkal és a barátságos (ma már szolgálaton kívüli) kis állomásépületével, régi típusú viláival (egyiken még ott a felirat: „Megértem”) őrzi a múltját, a habokat, a partot, a nádat és a békanyálat. Habár az antropomorf önzés manapság új rohamra indul. „Ez itt még igazi”, de meddig?

Csorba versétől még további három évet kell visszalépnünk, hogy az én elbeszélésemnek a jelenébe érjünk. Amint 1960 augusztusában, a táborig fiaszkó és a lánycsóki látogatás után, a vonatról leszállva az Attila utcán közeledtem a házuk felé, nem kis meglepetésemre nyerítést hallottam. Ezen csodálkoztam, ugyan, ki tart itt lovat, kérdeztem magamban. Nyomban megkaptam a választ. Az a ló, amelynek a nyerítését hallottam, a mi verandánkon állt, és békésen abrakolt. Érkezésemet látva V.-ék, akik akkoriban jogtalan betolakodókként a nyaraló másik felét lakták, vagy inkább bitorolták, elkocogtatták a lovat az épület mögé, ahol egy nyári kalyibát is eszkábáltak maguknak. Nyilván istállóként használták távollétünkben a verandánkat. Családunk igyekezett megszabadulni tőlük, de hiába pereskedtünk, s jártunk tárgyalásokra Lengyel-tóiba, nem értünk el eredményt. V.-éknek, úgy látszik, jó kapcsolataik voltak a rendőrségen, s az én disszidens nagybátyáim nem váltak előnyünkre az ügyben, sőt inkább az ő kezükben számítottak nyerőlapnak. Azt tapasztaltuk, hogy a viszonyok nem nekünk, a villa jogos tulajdonosainak kedveznek, hanem nekik, a törvénytelenül lakást foglalóknak. (V.-ék csak nyolc évvel később költöztek el egy bizonyos, apám által biztosított pénzösszeg fejében, amit én adtam át nekik.)

De akkor még vesztesre álltunk. Az látszott a legrealisabb megoldásnak, ha a házat eladjuk. Nagyanyámék, akik számára ez a birtok afféle biztosíték volt öreg napjaikra, a kialakult helyzetben, ahogyan a szólás mondja, menteni akarták a menthetőt. Én tehát búcsúzni mentem akkor az Attila utcába. Bizony, nagyon elhanyagolt volt a ház. Az első reggelen szokatlan viszketésre ébredtem, és mint ha csiklandoztak volna. Felocsúdva riadtan észleltem, hogy egerek futkároznak az ágyamban, rajtam is mászkál néhány. Szétfutottak, amikor tapasztalták, hogy megmozdulok. Délelőtt a felderített egérlyukakat betömtem, így lakóik (lakóink) néhány napig békén hagytak. De aztán újra megjelentek, mire én ismét elrekesztettem a kijárataikat, s ez így ment tovább, váltakozó sikerrel. Az volt a legfőbb gondom, hogy mi lesz a csónakommal, ha innen el kell mennem. Ezen töprengtem. Kieveztem a tóra, ledobtam a horgonyt, ráfeküdtem az evezőpadokra rakott fenékeszkára, s az itt töltött tizenkét év eseményeire gondoltam. A hullámok ringatására el is aludtam.

*

„Nézd, kisleány, ott a Balaton!” Anyám hangját hallom félálomban. Fáradt vagyok. Hajnalban indultunk Nagyatádról, Somogyszobtól aztán a gyékényesi vonat vitt bennünket Szentgyörgyig, ahol átszálltunk a fehérvári személyre, amely most Berényt elhagyva a part közelében megállt. Felébredek, s arra nézek, amerre anyám mutat, ahol egy tehéncsordát látok. „Hol”, kérdezem szememet dörzsölgetve. De akkor már észreveszem, hogy a tehének vízben állnak, mozog a farkuk, ráhajolnak a vízre. Mögöttük pedig felfénylik a tó, mert éppen rásüt a felhők mögül előbújó nap. Aztán már ébren figyelem az ismét meginduló vonat ablakából az egymást sűrűn követő, sárgára festett állomásépületeket Alsó-bélatelepig. A kalauz segít a leszállásnál, az állomásfőnöktől kapunk egy kiskocsit, azon szállítjuk málháinkat a nyaralónkig. Ezt élvezem. Csodálkozva látom,

hogy a házunk egy akácerdőben áll. A helyszín a *Vadölőre* emlékeztet engem, ezt boldogan állapítom meg.

1948-ban vagyunk. Se kerítés, se folyóvíz, se villany. De van sok madár, a fűben éppen sikló tekeredik („ne félj, nem bánt”, nyugtat meg anyám), sündisznó mocomog, egy nemrég kölykezett macska jöttünket észlelve hordogatja a családját egy távolabbi bokor mögé. Nagybátyáimmal, Pityuval és Emillel lemegyünk a partra. Kétoldalt megfognak a kezem, miközben a parti sziklák között (nem vettük észre a falépcsőt) lejutunk a vízbe. Először hidegnek érzem, de hamar hozzászokom, s már nem is hideg. Lelátunk a fenékre, nézem a hullámok mozgása által barázdált fővenyt. A távolban egy halászhajó vesztegel. Szemközt először pillantom meg a zalai part hegyeit. Délután hallgatom az elhaladó vonatokat zakatolását. Este kísétálunk a műútra, alig van forgalom, a Bors csárdánál kicsit hallgatjuk a cigányzene kiszűrődő hangját, majd a belső földes úton visszaérkezünk a házhoz. Korom sötét van. Az égen szinte sziporkáznak a csillagok. Még soha nem láttam ilyet. Lefekvés után petróleumlámpánál *Az utolsó mohikánt* olvasom.

Hamarosan megismerkedünk a környék ősnymaralóival. G. úrral, aki minden nap kétszer, kora reggel és késő este hőmérőjével, jegyzetfüzetével lemegy a partra, elvégzi szokásos méréseit, s feljegyzéseket készít. F.-ékkel, akik a családfő irányításával, s egy régi felvevőgép segítségével filmet forgatnak, amelyhez a szereplők jelmezbe öltöznek. Ezt nagy érdeklődéssel figyelem. Boronkai bácsi viszont amatőr csillagász volt, távcsövével esténként bebarangoljuk az égboltot. „Látod, az ott a Szaturnusz, milyen szépen kirajzolódik a gyűrűi, az pedig ott a ragyogó Szíriusz, amott a Vega, lassan felkel a Fiastyúk” – hallok a hangját. Megmutatja a Kis Göncölt, rúdján az Északi sarkcsillagot, az körül forog az égbolt, jegyzi meg. Boronkai bácsi a Balatonnak is jó ismerője. Tőle tudom meg, hogy mi a különbség a tündérrózsahínár és a szilvalevelű hínár, valamint a füzéres hínár között, és egy alkalommal megmutatja a békateknőkaagylót meg a fűrtös vándorkagylókat. Egy maga ácsolta régi csónakkal, amelyet a farán állva egyetlen evezővel hajtott, hol jobbra, hol balra mártván azt a vízbe, behatolunk a nádasba (jól ismerte a járatokat), s a nádi turzásnál megállva bemutatja ennek az „élőhelynek” (ezt a kifejezést használja) a világát: a madarak fészkelőhelye, a halak terített asztala, mondja.

*

Himbálódzik a csónak, de ez már az én csónakom, a „Shelley”, amelyet a feltámadt szél oldalba kap, arra ébredek, hogy kis híján beleborít a vízbe, alig tudok megkapaszkodni a behúzott evezőkben. Visszateszem a fenékeszkét a helyére, s evezni kezdek a „Háromszög” felé. Így nevezik a Fonyódi-hegy déli halmának tövében lévő kettős útelágazást, ahol egy kis vendéglő működik. Oda igyekszem. Közben szegény Boronkai bácsi tanításaira gondolok. Mit szólna, ha látná, hogy a Csorba Győző által említett „antropomorf gőg pimasz önzéssel” miként irtja a nádasokat, hogy a parton felhúzott pöffeszkedő épületeknek saját kijáratuk legyen a tóhoz. Több helyen fel is töltik a vízpartot. A közelünkben lévő bányász-üdülőben is ezt teszik. (Entz Géza 1942-ben kiadott Balaton-könyve szerint, ame-

lyet itt tartok a nyaralóban, a tó területe 610 négyzetkilométer. Ma mennyi? Hány négyzetkilométert raboltak el azóta belőle?)

Ez az augusztus az emlékezésé. A búcsúé. Ivóvízért a Szent Anna-kápolna előtt álló kerek kúthoz jártam. Tejért a Háromszögnél működő gazdaságba. Volt ott egy pék is. Diákkoromban sokszor felgyalogoltam a hegyre, ott volt az „Ős-Fonyód” a Nagyboldogasszony-templommal, az Eötvös Károlyról elnevezett könyvtárral, az iskolával, ahol egy kis könyvesbolt is várta vevőit, ott szívesen böngészgettem. Itt volt (és ma is itt van) a posta és a tanácsoló (Városháza). (Ennek házasságkötő termében fogunk megesküdni a feleségemmel 1965 nyarán.) A parton, a fürdőtelepen (ahová a hivatalok azóta részben leköltöztek) szintén volt egy könyvesbolt, meg még két pavilon az állomáson túl a kikötőben, ahol könyveket lehetett venni. (Ma Fonyód városi ranggal büszkélkedik, de, úgy látom, könyvesboltja egy sincs.)

A petróleumlámpás olvasások mellett „vonatlessel” foglalkoztam. Ha meghallottam, hogy Fonyód vagy Fenyves felől vonat közeledik, felkaptam a jegyzetfüzetemet, és rohantam a tőlünk százméternyire, az Attila utcából jobbra nyíló rövidke Géza utca végén, a vizes árkon túl, de mintha közvetlenül előttem elrobogó vonathoz. Általában megelőztem a mozdonyt, s feljegyeztem a típusát. Ezek a gőzmozdonyok voltak a kedvenceim. Még a beceneveiket is tudtam. Gyönyörködtem abban, ahogyan elszakatolnak előttem: az Arankának nevezett 201-es, a Tandem, azaz a 222-es, a menet közben fémes hangokat hallató 411-es (amerikai eredete miatt ezt Trumannak hívták), no és a mozdonyok királya, a 424-es, amely legendásan erős volt, mint a Bivaly, így is nevezték. Az én kedvencem azonban a karcsúnak látott, elegáns, hetykén kúpos orrú 328-as volt, a Királykisasszony. Egész legendákat szőttem köréjük.

E visszaemlékező fejezet zárásaként még a vihar érkezéséről szeretnék beszélni. Állok az alsóbélatelepi strandon, tizenkét éves lehetek: látom, hogy Keszthely felé egyre sötétebbé válik az égbolt, ott villámok is cikáznak, de nálunk csend van, szokatlanul néma csend. A vízfelület tükörsima. Nyugat felé a látóhatár szélén fehér csíkot pillantok meg, amely mintha közeledne. Az a viharos szél által felkorbácsolt tarajos hullámok vonulása. Felénk tart. Amikor már a közeli vízszemcséi szóródnak rám. Pár másodperc múlva aztán teljes erővel elér hozzánk a vihar. Hirtelenül. Egyik pillanatról a másikra. Hatalmas hullámok ostromolják a partot. A nádas le akar feküdni a tomboló szélben, a fák hajladoznak, alig lehet megállni a parton. A vihar, miután lecsapott ránk, száguld tovább Somogy felé. Haza igyekszünk. A zsalugátéreket behajtjuk. Zúg az akácerdő.

*

Az egerekkel váltakozó sikerrel folytatott küzdelem napjaiban sokat eveztem, többet voltam vízen, mint szárazon. Ha otthon tartózkodtam, a verandán üldögéltem (a ló helyén), s általában olvastam. Többek között Roger Martin du Gard *Thibault családjának* két vastkos, barnásszürke kötetét Benedek Marcell fordításában, amelyet a Dante Kiadó 1939-ben tett közzé. De akkor olvastam Romain Rolland *Elvárásolt lélek* című művének köteteit is, ezt is Benedek Marcell fordí-

totta, s szintén a Dante adta ki még 1933-ban. E téglavörös gerincű, aranyozott díszítésű köteteket jó volt kézbe venni, finom papírra nyomtatott, gondosan szedett lapjaikon csak úgy futott az ember szeme. Azt gondoltam, ezek az olvasások a búcsút jelentik az Attila utcától.

De a villa mégsem lett eladva. Több érdeklődő is megszemlélte ugyan, ám a ház elhanyagolt állapota, valamint a lakói elriasztották a vevőket. Meg a ló is a verandán. A nyaraló a mienk maradt. Ezért hálát éreztem e ló iránt. Mint megtudtam, Lacinak hívták. Ma is hálás vagyok a Lacinak.

Zsófi története

Amikor szeptemberben V. Jolival újra találkoztunk, s együtt jártunk tovább, ahogyan az akkori szófordulat megjelölte az efféle kapcsolatot, egy-két hét elteltével kapcsolatunk szorosabbá válásának lehetőségeire céloztam: „Ha már úgyis az a hírünk...” Joli elpirult, s csak annyit mondott: „Majd egy szép őszi napon...” Ám ez a nap nem jött el számunkra. És ennek S. Zsófi volt a magyarázata, és az én meggondolatlanságom.

Egy rendezvényt követően akadtunk össze Zsófival, sétálgattunk, vagy inkább barangoltunk az egyre néptelenebb belvárosi utcákon. Beszélgettünk. Az lett a vége, hogy Zsófi csak reggel felé tért vissza a kollégiumba, aminek persze híre kelt. Joli megsértődött, joggal, s szakított velem. Nem éreztem, mert ő fegyelmezett volt, én pedig könnyelmű, mennyire megaláztam őt. Nem okultam a tábori esetből. Zsófi szép arcú, a közepesnél alacsonyabb termetű, telt idomú, formás, arányos testalkatú lány volt. Hosszú, sűrű fekete haját magas kontyba fésülve viselte. Harkányi kirándulásaink a később oly szomorú véget ért kapcsolatunknak szép emlékei. Zsófi bársonyos, barnás tónusú bőre a napon még sötétebb árnyalatot öltött, kibontott haja a vállaira omlott. A napozó nyugágy mellé terített pléden egész kis háztartást rögtönzött. Egy szalvétára szendvicseket készített, én pedig két pohár sörrel egészítettem ki szerény lakománkat. Étkezésünk csúcspontját a kávé képezte. Zsófi hozott magával egy kicsi kávéfőzőt, amelynek vizét a kotyogója alá helyezett mécsessel lehetett felforralni, s amikor ez a művelet befejeződött, egy kis csövön sísteregve folyt ki a készülékből az illatos kávé. Hazafelé a vonaton elbóbiskoltunk, Zsófi a vállamra hajtotta a fejét. Döcögött a vicinális, ragyogott a késő délutáni nap, a levegő júniusi illatot árasztott.

Zsófi közös jövőnkéről ábrándozott. Vállalta kapcsolatunk intimmé válását. Amikor ősszel falusi gyakorlaton volt egy baranyai faluban, hívott, s én meglátogattam. Egy táncmulatságon is részt vettünk, ahol őt, a „kis tanárnőt” tisztelettel vették körül, velem viszont, a váratlanul felbukkant városi jövevényvel az ottaniak nem nagyon tudtak mit kezdeni. Nem éreztek Zsófihoz tartozónak. Gyakorlati idejének lejártát követően Zsófi Pécsen egy fényképészhez is elvitt, ahol olyan kettős portré született rólunk, amelyet menyasszonyról és vőlegényről szoktak készíteni. Zsófi dús kontyán megcsillan a fény, finom vonalú arcának kifejezését méléző tekintete uralja. Mintha az általa elképzelt közös jövőnkbe pillantana.

De hát nem volt közös jövőnk, s ennek én voltam az oka. Akkor már eltávolodtam Zsófitól. Az elmúlt nyár, 1961 nyara megváltoztatta az életemet. Ezt ő észrevette. Panaszkodott, szemrehányásokkal illetett, majd felfokozott érzelmei heves kitörésekre készítették. Aggódni kellett érte, annál is inkább, mert szívbeteg volt, s ezek a rohamok erősen megkínózták érzékeny szervezetét. Egy hónapra kivizsgálás céljából kórházba került. Engem szintén megviseltek az események, persze. Hogy mérsékeljem a helyzet feszültségét, igyekeztem higgadt maradni, amivel még erősebben megsebeztem őt. Egyre ritkábban találkoztunk.

Végül Zsófi döntésre kényszerített akkor, amikor én már rég döntöttem. A szemeszter végén azt írta, hogy tanári állást kínáltak neki a falujában, ám ha akarom, elhárítja ezt a kedvező ajánlatot, s visszatér Pécsre. Válaszul ekkor írtam meg neki életem legkegyetlenebb levelét, amely két szóból állt: „Ne gyere!” De jött, apjával együtt. Hadapród (akkor már Honvéd) utcai házunk udvari szobájában fogadtam őket, ahol a könyveimet és az írószereimet tartottam. Alighanem számonkérésre készültek, de én udvarias voltam, sőt barátságos. Ez meglepte őket. A lánya sorsát szívén viselő apa nehéz helyzetét átéreztem. Azzal érveltem, hogy Zsófinak magának kell eldöntenie, hogy elfogadja-e azt az állást, visszajön-e Pécsre, vagy nem. Ha az én kívánságomra mondana le a kedvező állásról, mondtam, olyan felelősséget vállalnék magamra, amelynek talán nem tudnék eleget tenni. („Jezsuita okoskodás”, jegyezte meg nekem gúnyosan pár nap múlva F. Tibi, akinek Zsófi beszámolt a találkozásról.) Hamar feladták a harcot, amit jóformán el sem kezdhettek. Szegény Zsófi ott állt álombeli várának omladékai között. Elmentek. Zsófi néma szemrehányást sugárzó arca azonban velem maradt. Ezt kaptam tőle búcsúzóul. Édesanyjától viszont kaptam egy szemrehányó levelet (megérdemeltem), amelyben, nem kerülgetem a szót, meg is átkozott engem. Ezt tudomásul vettem. Abban reménykedtem, hogy valaki majd leveszi rólam az átkot.

Később megtudtam, hogy Zsófi levelező úton befejezte főiskolai tanulmányait. Szakdolgozatát Kaffka Margitról írta, akit mindig is nagyon kedvelt. Soha nem ment férjhez. Pedig lettek volna kérői. Magányosan, szerény körülmények között, visszavonultan élt a falujában, egészen haláláig. A sírjába vitte azt az érzést, amit irántam táplált, s amelyet mindvégig megőrzött a szívében.

Színház

Másodéves koromban történt, hogy a szokásos előadások váratlanul félbeszakadtak, s mindenkinek, hallgatóknak, tanároknak a díszterembe kellett vonulni. Erre az eseményre Gagarin nevezetes űrrepülése alkalmából került sor, 1961. április 12-én, hogy pontosan mikor, arra már nem emlékszem. „Ember a világűrben!”, hangzott a nagy hír. A díszteremben (a jezsuita idők színházi eseményeinek helyszínén) rögtönzött ünnepségre került sor. A szónok a pulpituson állva beszélt a megjelentekhez, hangsúlyozva az esemény történelmi jelentőségét, dicsérve a szovjet tudomány sikerét, s adatokat is közölt a Vosztk1 űrhajóról. Nekem csak az erkélyen jutott szék, történetesen arra a helyre kerültem, ahonnét annak idején a római tárgyú jelenetet figyeltem. Múltbeli nézőpontomnak ez a véletlen azonossága jelenbeli helyzetemmel önkéntelenül a szónok beszédére

vetítette az emlékezetembe vésődött egykori mondatot: „Császár leszel!” Közben láttam, hogy a nézőtér első sorában, az egyházi előljárók egykori helyén most a főiskola állami és pártvezetői ülnek, az igazgató, a tanszékvezetők, mint rendesen. Megfigyeltem, hogy a szónok az esemény jelentőségét igazolva és nyomatékositva, azzal a retorikai fogással élt, hogy a technikai részletekhez érve az egyes műszaki adatok közlése után, mintegy elismerése jeléül és a hatást fokozó céllal, kisebb szüneteket tartott. Amikor is az első sorban ülők egyetértésük jeléül lelkesen bólogtak, s eközben, úgy láttam, szemük sarkából figyelték, mások is látják-e fejük nyomatékos, talán kissé túlzott mértékű mozdítását, a többieket is hasonló gesztusokra buzdítván. Voltak, akik ezekben a szónok által nagyon is megtervezett beszédszünetekben tapsolni kezdtek, félszempennel lelkesedésük tanúit lesve. A jelenlévőknek ezt a különös összjátékát észlelve az a sejtésem támadt odafönt az erkélyen, hogy ezúttal is egy színházi eseménynek vagyok a tanúja, ahol a nézőtérben ülők egyszerre mind szereplői is egy éppen akkor születő előadásnak. Ez a sejtésem igazolást nyert a dísztermi jelenetet követően, amikor az események és a róluk szóló közlemények időpontjait összerakva rájöttem, amit persze tudtam, de tudatossá csak később vált bennem, hogy miközben mi a Vosztok1 elindulását és repülését ünnepeltük, az úrkabin már visszaérkezve földre szállt valahol Szarátov környékén. Voltaképpen utólagos tanúi voltunk az eseményeknek. (A TASZSZ szovjet hírügynökség is, a nyilvánvaló kockázatokkal számot vetve, csak akkor közölte a sikeres start hírért, amikor a visszatérést előkészítő fékezőrakéták már működésbe léptek.) Aztán másnap vagy harmadnap folytatódott (megint ezt a szót használom) az előadás. Láttuk, ezt már a kollégium folyosójára kihelyezett tévé közvetítése által, amint a vnu-kovói repülőtér betonjára kihelyezett vörös szőnyegen lépked a fiatal, mosolygós arcú Gagarin, hogy jelentést tegyen a díszemelvényen várakozó Hruscsovnak, hogy feladatát sikeresen teljesítette. Ezt az eseményt már szinkronban láttuk. Azt hiszem.

Vihar a Balatonon

1961 nyarán három fontos esemény történt velem. Július elején ellátogattam Nik-lára. Öreglakig vonattal utaztam, onnét a személypoggyászként feladott kerék-párommal pedáloztam. Ez a látogatás azért vált emlékezetessé számomra, mert a Berzsenyi-kúriában két bújbajos öregasszony fogadott, a nagy költő leszármazottai. Az egész délutánt velük töltöttem, kedvesek voltak, s amikor megtudták, hogy irodalmat tanulok a főiskolán, egy-két családi ereklyét is megmutattak, kezembe adtak meghitt emlékeket őrző tárgyakat, ódon könyveket lapozgathattam. Gyümölcscsel kínáltak. Talán kicsit naív módon hangzik, de az emlékezés során bizonyos események jelentősége váratlanul megnő, s én irodalmi beavatásomnak éreztem, s érzem ma is ezt a találkozást ezzel a két idős hölgygel.

A hónap közepén igen veszélyes kalandot éltem át. Nem túlzok, ha azt mondom: komoly életveszélybe kerültem. Meglátogatott ugyanis P. Árpai, aki két évvel fölöttem járt a főiskolán, már végzett, s akkor a fonyódi iskola tanára volt. Egy korábbi látogatásomat viszonzta. Kíváncsi volt a csónakomra, megmutat-

tam neki, s mivel ő is remekül evezett, egy közös túrára indultunk. Hova menjünk? Ugorjunk át Badacsonyba! Átugrottunk. Ott a parton lacikonyhák voltak, az egyikhez odaültünk, hurkát-kolbászt ettünk savanyú paprikával, rizlinget ittunk hozzá. Poharazgatás során Árpai arról panaszkodott, hogy a rossz tankönyveket unják a diákjai. Azt tanácsoltam neki, hogy tegye félre a tankönyvet, s inkább meséljen a tanítványainak, például mesélje el nekik a *Nyomorultakat*. Egy-két kisebb részletet fel is olvashat nekik. Illyés Petőfi-életrajzát is javasoltam. És közös olvasmányként Fekete István könyvét, a *Lutrát*. Éppen itt tartottunk a beszélgetésben, amikor hús legyintést éreztem a karomon, s mintha egy fátol hullott volna a partra, a színek tompábbak lettek. Alighanem megváltozik az idő, állapítottuk meg. A kikötött csónakhoz érve már nyilvánvaló volt, hogy vihar közeledik. „Ha jól meghúzzuk az evezőket, még hazaérünk előtte”, mondta Árpai. De nem lett igaza. A tó kellős közepén jártunk, amikor rendkívül erős szél támadt, tarajos hullámok csapkodták a csónakunkat. Arra törekedtünk, hogy a csónak hossz tengelyét szélirányban tartsuk, nehogy oldalba kapjon bennünket a vihar, mert akkor felborulunk. Egy ideig sikeresen manővereztünk, de egy hatalmas hullám akkorát lökött rajtunk, hogy mindketten megtántorodtunk, s én kiestem a csónakból. A vízből felbukkanva el tudtam kapni a csónak peremét, s Árpai visszasegített az evezőpadra. Ha egyedül vagyok, ezt nem úszom meg, villant át rajtam. Szerencsénkre az egyre tombolóbb vihar a somogyi part felé nyomott bennünket, s amikor dörgéssel, villámlással, szakadó esővel tetőzött az égi színjáték, már partközelen voltunk. Persze, nem éppen ott, ahová igyekeztünk volna, Alsóbélatelep fölött jó másfél kilométerrel, a kempingnél értünk partot. De partot értünk. A kemping irodájában voltak ismerőseim, akik segítettek biztonságba helyezni a Shelley-t, száraz melegítőt adtak ránk, esőköpenyt is kaptunk tőlük. Nagy mázlitok volt, mondták a fejüket csóválva. Bólintottunk. Jólesett otthon egy kis szíverősítő. Másnap Árpai elbúcsúzott, én pedig elmentem a csónakomért.

Pár nap múlva megérkezett Gyöngyi. Ez volt a nyárnak a niklai látogatás és balatoni vihar után a harmadik, számomra legfontosabb eseménye. De ezt már elbeszéltem az *Álmokban*.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

VII. rész

„megsemmisülés és feltámadás”

Wirth Imre: – Reggelente a HÉV-en, munkába menet, újra rászoktam, hogy zenét hallgassak, mint a nyolcvanas évek közepén, a walkman tündöklése korában. De most nem a kazettákba zárt szabadság csábít határátlépésre, nem a vágy, hogy innen el, a képzeletbe, hanem az önismeret (hol ilyen, hol olyan) felemelő ridegsége, a test és a vágy határhelyzeteinek tapasztalata. Zsuzsa miatt – kamaszként szinte egyáltalán nem hallgattam komolyzenét – most a sínek kattogása és Bach, Schubert, Mozart művei kavarnak bennem, mikor leszálllok a Batthyány téren. És összeszorul a gyomrom az ajándékba kapott idő szűkössége miatt.

A Tükörfolyosó után, a nyolcvanas évek második felében, három kötete jelent meg,¹ véget ért a szocializmus, kikiáltották a köztársaságot – erről majd még beszéljünk –, meghalt Weöres, Márai, Beckett, Dalí. Szürreális összeomlások és új világok. Reményem, hogy a beszélgetéseinkből kirajzolódik egy írásokon túli élettörténet is,

ahogy egymásra rétegződik a történelem, a szerelem (az apához fűződő viszony), illetve, hogy hol férfi, hol női hang szólal meg a verseiben.

Takács Zsuzsa: – Az említett évek legmaradandóbb vesztesége apám '84-ben bekövetkezett halála volt. Ma úgy látom, hogy elsősorban az ő (genetikai és szellemi) öröksége – nem az írók, nem a zenék, nem is a szerelmeim –, az ő hatása él bennem. Még az én férfiak iránt érzett szerelmem is tükörképe az ő nőkhöz való viszonyának. Érzelmességem is leginkább az ő érzelmességére hasonlít, iróniám (talán öniróniám is) az övé. Hosszú ideig egy-egy kedvenc olvasmányunk is ugyanaz volt, Graham Greene *A kezdet és a vég* című regénye, Balzac *Szamárbö-*

Takács Zsuzsa édesapja

Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát

¹ *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986; *Rejtjeles tábori lap*, Móra, 1987; *Sötét és fény kora*, Magvető, 1989.

re, később filozófusok, akiket ő olvasott: Platón, Pascal, Kant, Heidegger. Egyetemista koromban következett a fordulat, a túllépés, ha nem is apám, de édesanyám világán, az otthoni hatást kiegészítő, annál tágabb szabadelvű világ befogadása-ünneplése, a klasszikus és főképp romantikus zene, a versek. A barátnőm, Molnár Emese zenéi, olvasmányai már kö-zépiskolás éveimben változtattak rajtam. Martin du Gard regénye, *A Thibault család*, a tízkö-tetes Romain Rolland-regénye, a *Jean-Cristophe* az értelmiségi és a művészlét gyötrelme és diadala, Jacques és Jean szerelme, a karácsonyra tőle kapott Szerb Antal-féle *Száz vers*, a Shakespeare-szonettek Szabó Lőrinc fordításában, melyek – ahogyan Márai írja a *Naplóban* – nagyobb jelentőségűek, mint egy világháború.

Lengyel Pétertől ismertem meg a kortárs amerikai szerzőket, de még Thomas Manntól *A kiválasztottat* is neki köszönhetem. Ez utóbbit Jékely fordította magyarra, és Péter ki-jegyzetelte a zseniális magyar fordítás szavait, fordulatait, hogy tanuljon belőle.

Kertész Imrére visszatérve: a nyolcvanas évek közepe táján, apám halála után nem sokkal, a *Kaddis* írása idején, amikor oldalról oldalra beszámolt az aznap elvégzett mun-káról, egy késő esti sétánkon boldogság fogott el hirtelen, pusztán attól, hogy valaki, ő, akit szeretek, *apám férfigangján beszélt hozzám*. Vállára hajtottam a fejemet, úgy jöttünk le-felé a Németvölgyi úton. Ez közvetlenül azután történt, hogy az érettségire készülő Zsu-sza lányommal megérkeztünk Iowából, és először találkoztam Imrével 1988. november elején, éjjel fél 12 tájt, éppen a kulcsot keresgéltem a táskámban, amikor megszólalt *apám hangja* mögöttem. Gomolygó kódalak volt, nem láthattam az arcát, de ráismertem a hang-jára. „Helyesen élsz!”² mondta, nyilván ezt akartam volna hallani tőle.

Takács Zsuzsa levele Kertész Imrének³

² „végiggondolni elég egy másodperc töredéke, / persze, helyesen éltem-e?” A fürge szolgálk, in: *Viszonyok könnye*, Jelenkor, 1992.

„Amikor elbúcsúztam K.-tól, akivel a hosszú távollét után egy kölcsönlakásban találkoztunk először, akkor szólalt csak meg mögöttem a mindenszentek és halottak napja közötti éjszaka kódében. Amikor táskámban a kulcsot keresgéltem, hogy kaput nyissak, akkor szólított meg. »Helyesen élsz!« – mondta.” Beszélgetések terme, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2012.

„1988-ban, mindenszentek estéjén, nem is este, éjszaka már, a három hónapos amerikai távollét után először találkozom szerelmemmel egy kölcsönként lakásban. Önfeledtségünk, könnyeim a hosszú aszkézist követően. A házunktól néhány lépésnyire elbúcsúszom tőle a villamosmegál-lóban, és ahogy belépek a kertkapun, apám lépteit hallom magam mögött. Gomolygó ködnyalá-bok vesznek körül minket: »Helyesen élsz!« – sóhajta-suttogja fél éve már halottam.” Múlt szá-zad, in: *A sóbálvány*, Magvető, 2017.

³ „Nagy öröm ért: képzeld, megkaptam a 21-ei leveledet, édes édes Imre! Olyan a levél, amilyen te magad is vagy, fantasztikusan közeli, kicsit önironikus és engem nagyon is ismerő, kicsit elkese-redett (lásd a KUDARC-ot követő csendről írt sorokat), de kész a meggyőzésre, amit meg is kell kísérelnem: KIVÁLÓ KÖNYV, a Sorstalanságot is megvilágító, a KADDIS-hoz is vezető, a maga módján mégis különálló csúcs, nagyon örülhetsz neki. Te szoktad mondani, hogy türelem és bátorság – ehhez is az kell. Biztos vagyok abban, hogy SIKERED (is) lesz.”

– A *Kertész Imrével folytatott levelezésében, ami a közvetlenség és az irodalomtörténet megejtő együttállása számomra, Kertész Imre 1987 végén és '88 elején Szigligetről írja, hogy elégedetlen a Kaddissal, újra kell kezdenie, s ehhez az akkor megismert és németül olvasott Thomas Bernhard-regények, hogy megtalálja a megfelelő formát, narrációt, jelentősen hozzájárulnak. Ezen meglepődtem, nem a bernhardi hatáson, hanem hogy ilyen későn jutott el hozzá, hiszen Tandori fordításában már a hetvenes években megjelent két regénye,⁴ majd az elbeszélései is Györffy Miklós válogatásában.⁵ Egyáltalán, milyen irodalmi közeg vette körül őt, mit tapasztalt, hogy látta ezt Zsuzsa?*

– Csak egy rövid kiegészítést még: Imre a Budapestről Szigligetig tartó vonaton olvas-ta el 1987-ben Bernhardot, az úton érte tehát a felismerés, hogy a *Kaddist* ilyen véget nem érő, fecsegő-hárító közegbe kell helyeznie. Mint akiből egyszerre szakad ki a világgal és önmagával, élete folytathatatlanságával kapcsolatos gyónás. A regénybeli beszélgetőtárs, akivel az erdei úton beszélget, a valóságban Kéry László,⁶ a *Nagyvilág* szerkesztője volt, neki tett a valóságban és a regényben felkavaró vallomást, mert hozzá semmi sem fűzte, se barátság, se bizalmas jó viszony.

Hogy milyen irodalmi és zenei közeg vette körül? Olvasmányélményei jórészt a német nyelvű irodalomból voltak. Csak mutatóba mondok néhány nevet: Thomas Mann, Bernhard, Kafka, Nietzsche, Wittgenstein, aztán Camus, Sartre, az egzisztencializmus. Megismerkedésünk után egy ideig foglalkoztatta a misztika, misztikus szerzők, és mindennapi kenyerre volt a zenehallgatás is. Elsősorban a klasszikus zene, a Bach-passiók és Mahler minden mennyiségben, s gyakori ünnepként az élő koncertek. Barátainak és ismerőseinek névsora nem volt túl hosszú, de a legtarkább társaságból tevődött össze, ott voltak az egykori kávéházi barátok és linkek, akiket nem ismertem már, és ott volt Kállai István,⁷ fiatal-korától legközelebb barátja és az alkalmi színházi munkái társszerzője, továbbá Spiró György, aki '75-ben Hajnóczy Péter elragadtatott beszámolója után⁸ elolvasta⁹ a *Sorstalanságot*, s megjelentette a könyvről szóló releváns elemzését,¹⁰ és ezzel méltó helyére is tette.

– *Nemes Nagy Ágnesék és Kertész világa mennyire érintkezett?*

– Semennyire. Mondjuk Rilke lehetett volna az egyik összekötő kapocs, de kizártunk tartom, hogy ők ketten, Ágnes és Imre elviselték volna egymást.

– *Hadd legyenek naiv: miért? Akár Zsuzsa személye is lehetett volna az összekötő kapocs, hiszen Nemes Nagy Ágnes haláláig (1991) tartotta vele a kapcsolatot.*

– Nem volt olyan szoros tanítványi–tanári kapcsolat Ágnes és közöttem, mint amilyen az egészen kiváló Székely Magda és Ágnes között. Amikor '80-ban a Németvölgyi útra költöztünk, Ágnes és az én lakhelyem öt villamosmegállonyira került egymástól. Személyesen mi is közelebb kerültünk egymáshoz. Az újrainduló *Újhold* számára ő, illetve Lengyel Balázs kért szemelvényt és kísérő szöveget a fordításokból. Pilinszkyt nagyra tartotta Imre, Mándyt is megkedvelte a szigligeti találkozásuk alkalmával, de hogy olvasta-e, ab-

⁴ *Fagy*, Európa, 1974; *A mézségető*, Magvető, 1979.

⁵ *Az erdőhatáron. Elbeszélések* (ford. Adamik Lajos, Györffy Miklós, Halasi Zoltán), Európa, 1987.

⁶ Kéry László (1920–1992) irodalomtörténész, anglista, színikritikus, műfordító, az MTA levelező tagja, 1973-tól a *Nagyvilág* főszerkesztője.

⁷ Kállai István (1929–2015) író, dramaturg, humorista, vígjáték- és kabarészerző, film- és tévés forgatókönyvíró.

⁸ A *Sorstalanság* (1975) első szerkesztője Ács Margit volt, aki egyben Hajnóczy műveit is gondozta a Szépirodalmi Kiadónál.

⁹ „Elsőként Hajnóczy Péter, az érzékeny, művelt, margón vegetáló alkoholista vette észre, aki ugyan lusta volt, hogy a véleményét megírja, de nekem is ő hívta fel rá a figyelmemet. Később csalódnia kellett a felfedezettjében, amikor hívás nélkül egy üveg borral állított be hozzá, és Kertész az orrára csapta az ajtót.” Spiró György: *Néhány Kertész-paradoxon*, 2016. (<https://mta.hu/szima/spiro-gyorgy-emlekezett-kerteszmimre-106534>)

¹⁰ Spiró György: „Non habent sua fata”, in: *Mit ír az ember, ha magyar. Esszék – 1994–2003*. Ab Ovo, 2013. [Először folyóiratban: *Élet és Irodalom*, 1983. július 29.]

ban nem vagyok biztos. Az alkotóházban szívélyes és baráti közegben érezte magát, szinte mindenki ismerte és értékelte a *Sorstalanságot*. Lenyűgöző humorát pedig mindnyájan díjazták.

– *A hetvenes-nyolcvanas évek „prózafordulatában” Kertész Imre mennyire találta a helyét, mennyire volt Zsuzsa irányjában önreflexív? Hogy élte meg kortársai, Nádás, Esterházy regényeit vagy Balassa Péter kritikai jelenlétét?*

– Semennyire nem érezte otthon-ittthon magát. Nem volt elragadtatva az említett íróktól. Sokra becsülte azonban például Krasznahorkai Lászlót az atmoszférateremtő képessége miatt. Egyébként úgy érezte, hogy senki sincs tisztában írói kvalitásával, és ebben igaza is volt. 1989 táján, egy esti-éjszakai sétánkon leültünk az Érdi úti iskola előtti játszótéren egy padra. Imre őszinte kétségbeeséssel állapította meg, hogy nem hagy nyomot az irodalomban, ha csak magyarul jelenik meg, ha itthon marad.

– *És Zsuzsa hol találta – ha találta – a helyét költőként a nyolcvanas évek második felének poétikai térképén?*

– „A lelkemre mondom, Kátya, – hogy Csehovot idézzem, ahogyan Imre tette gyakran – nem tudom”, és nem is nagyon érdekelt. Nem voltam tagja baráti társaságoknak, különösen kemény válásunk után a konfliktusok elkerülése miatt is, az irodalmon kívül éltem. Meg kell mondanom azonban, hogy Zsolt Angélával, Péter második feleségével, volt gimnáziumi évfolyamtársammal mindig jó kapcsolatban voltam. Bíztam benne, és sohasem csalódtam.

– *Arra is reflektálni szerettem volna, hogy a szerelem a költészetében – túl azon, amit megoszt velem életének valós vonatkozásairól, a közérzet esendő, feledésbe hulló mozzanatairól, amik így mégis ismerős emlékké válhatnak –, szóval, hogy a szerelem metaforaként működik, mint annyi minden persze. A megváltás és az elmúlás határterülete. Ebben az Eltékozolt esélyem kötetben mindkét narratíva hangsúlyos, az apa halála és a szerelem egyfajta veszteségtudatban közössé, a vágyban elsiratandóvá válik.¹¹ Banális és fájdalmas, földi-égi kérdés: mi a szerelem?*

– Számomra a teljesség átérése, transzcendens élmény, az időtlenség megtapasztalása, és ahogyan fogalmazta, metafora. Hála azért, hogy élünk; beleegyezés abba, hogy meghalunk. Alkalom az önmagunkból való kilépésre, a megsemmisülésre és feltámadásra. „Megrázkódi a papír, ha megsimítja / itt láng a lánggal ölekezett, / elsápad bele a papír, vissza akar változni érintéssé. / És gyilkos és hazug a vers, / ha nem teheti meg!”¹²

– *A ’86-os kötet második verse, a Végnapok egy Eliot-idézzettel kezdődik,¹³ de mintha az Óda a tegnapi asszonyokhoz című Vas István-verset is megidézné távolról, illetve nekem Ginsberg Üvöltés című költeménye is vibrál a horizonton. Néhány sor, hogy mire gondolok: „Nemzedékeim díszei, férfiak, ti, akik révbe értek, és ti, akiknek teste elszenvedi / a tenger próbáját meg ítéletét, férfiak, / ti szépek / [...] / Egyetlen napot még, / hogy lássalak titeket! A félhomályba / lépjünk vissza majd, hogy ne látsszon / rajtunk a bomlás.”*

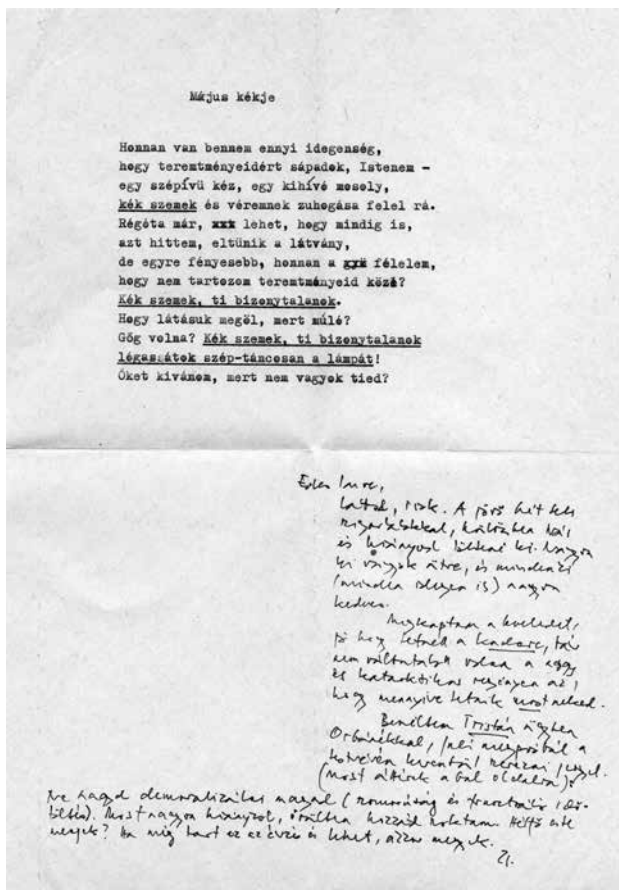
– *A Négy kvartett Vas István remek fordításában jelent meg. A Vak remény című gyűjteményben a versem mottójában Eliot neve mellett feltüntettem a fordító, Vas István nevét is szokásom szerint,¹⁴ noha ő mindent megtett, hogy verseimnek, illetve fordításaimnak,*

¹¹ „Te, aki annyira szeretted a nőket, / nem tudom, megnéztél volna-e / a színeit veszített, fuldokló délutánon, / mint az idős férfi a villamoskocsiban, amikor fölálltam, hogy átadjam neki a helyemet, / mivel a te vonásaidat viselte, / mikor te minden arctól szabad voltál már és halott.” Te, aki annyira, in: *Eltékozolt esélyem* (a vers ajánlása: *Apámmak*).

¹² Vers hegedűre, in: *Eltékozolt esélyem*.

¹³ „Ti, akik révbe értek, és ti, akiknek teste / elszenvedi a tenger próbáját meg ítéletét”, T. S. Eliot – Vas István: *Négy kvartett*.

¹⁴ „A korábbi antológiákban egy-egy versfordítással szereplő Weöres Sándorra és Vas Istvánra is emlékezni kíván, nevük és versük említésével, ez a hét hosszú éven át készült kötet.” in: *Keresztes Szent János összes versei és válogatott prózája* (ford. Takács Zsuzsa), Európa, 1992.

Május kékje

Honnai van bennem ennyi idegenség,
 hogy teremtényeidért sápadak, Istenem -
 egy szépívű kéz, egy kihívó mesely,
kék szemek és vérenek zuhogása felel rá.
 Régóta már, ~~xxx~~ lehet, hogy mindig is,
 azt hittem, eltűnik a látvány,
 de egyre fényesebb, hennaa a ~~gmn~~ félelem,
 hogy nem tartozom teremtényeid közé?
Kék szemek, ti bizonytalanok.
 Hogy látásuk mögött, mert múlté?
 Góg volna? kék szemek, ti bizonytalanok
léges-átok szép-táncosra a lépőt!
 Őket kivásem, mert nem vagyok tiéd?

Édes Imre,

látod, írok. A pirok két két
 nagy kötetet, két-két kötetet
 és könyveket. Többet is. Könyveket
 és nagyok írok, és mindenkit
 (mindenki legyen is) nagyon
 kedvelem.

Megkaptam a köteteket,
 és hogy látod a köteteket, két
 nem változtatás volna a egy
 és két-két kötetet (nagy nagy) és
 hogy mennyire lehetne érdekes.

Bennéltem Imre nagyon
 örömeimkel, (jelen állapotban a
 köteteket levélben kérek meg
 (most állítok a bal oldalra) 7.

Ne ragadj demokráciális magyart (nemrégig és fraktális) (és-
 tétel). Azt nagyon kívánom, Imre! Kérlek, ha lehet, nézz meg az
 anyagot? Ha még két az az évek és lehet, akkor meg is... 7.

Édes Imre, látod, írok...

A vers a *Viszonyok könnye* című kötetben jelent meg 1992-ben

likontól, hogy fordítsam le nekik az *Összes verseket*. Harmadszor pedig kaptam egy hónapnyi spanyol ösztöndíjat Salamancába, ahol egy andalúz tanár meghirdette a misztika-kurzusát, amelyre természetesen azonnal feliratkoztam.

– A versekhez fűzött Keresztes Szent János-i versmagyarázatok ismerete, kontextusa számomra a költészet megóvása a jézusi hagyományba „helyezés” révén, ugyanakkor mai olvasóként nagyon

a kősziklát is megindító Keresztes Szent János-szövegeknek¹⁵ ne legyen olvasója.¹⁶ Az *Óda a tegnapi asszonyokhoz* vagy a Hubayval írott *Egy szerelem három éjszakája* személye miatt így rám nem hatott.

– Kertész Imrének elmondta a traumatikus Vas Istvántörténetet, hogy le akarta beszélni az írásról? Volt-e köztük bármilyen kapcsolat?¹⁷

– Nem hiszem, hogy lett volna.

– Többször szóba került már a fordítás, elsősorban Keresztes Szent János, A lélek éneke, a szerző versmagyarázataival. Hét év munkája ez a kötet. Hogy találtak „egymásra” a 16. századi misztikussal, azok után, hogy Weöres Sándor „felszólította” a fordításra?¹⁸ Csak sejtem, milyen érzés lehetett megkapni ezt a feladatot. Hogyan is történt ez pontosan? A vágyakozás érzéken szakrális nyelve mintha magára várt volna.

– Minden jelzés egy irányba mutatott. Először Weöres felszólítása, aztán Zimre Péter¹⁹ telefonja a He-

¹⁵ Keresztes Szent János: *A lélek éneke* (ford. Takács Zsuzsa), Helikon, 1988.

¹⁶ Lásd erről részletesebben a beszélgetésfolyam IV. részét a *Jelenkor* áprilisi számában.

¹⁷ Vö. „Emlékszem például Vas István *Elveszett otthonok* című regényére, amelynek a fiatalabb Cocteau-t idéző stílusa akkor megragadott. De későbbi nagy életrajzi vallomásai hamar kiábrándítottak.” Kertész Imre: *A száműzött nyelve*, Magvető, 2001.

¹⁸ „A múlt század hetvenes éveiben Weöres Sándor magyar költő és csodagyerek a Kassák Művelődési Házban – amikor feleségével, Károlyi Amyval közös estjüket fiatal költőként bevezettem –, valósággal felszólított erre a feladatra. Maga, ugye, spanyolos? – kérdezte. Akkor magának kell lefordítania Keresztes Szent Jánost, hiszen még nincsenek meg a versei magyarul – mondta.” Takács Zsuzsa és Ambrus Judit levélváltása, *Beszélt*, 2008/3.

¹⁹ Zimre Péter (1938–2006) író, forgatókönyvíró, filmproducer.

hiányzik az alábbi idézetek korabeli körülírása, amik szinte áthidalják az évszázadokat sejtelmesen bizonytalan intenciójukkal. „Fönn szárnyaltam a magasban / célpontjaként a vadászoknak”, vagy „Nem a szépség lesz a vesztetem, / nem tudom, mi adatik, / vágyom nagyon valamit, / ami más, még ismeretlen”, végül „Uram, kérlek, tekintsd le, / halálomon vagyok már, / Mindenhatóm, Te mintha távolodnál!” Célpont, az ismeretlen vágya, távolodás. Zsuzsa hogyan közelítené meg a saját – mélyen rokon – költészete felől a kiragadott sorokat? Hogy most magát idézzem: „Verset ír a verset író gép, / a szájj, szemek és ujjak nélküli nyomorék.”²⁰

– Mint egy ígéretét beváltó, talentumaival elszámolni köteles lényre (teremtményre, ha tetszik) gondoltam magamra fordítás közben, éppúgy, mint amikor a saját szövegeimet írtam/írom. Egyetlen verssorát idézem csak, amit hét év munka után a hazai olvasó a kilencvenes években vehetett kezébe. A spanyol irodalom közhelyszerűen „legbotrányosabb verssorának” tartott vallomás a *Szerelem élő lángja* című Keresztes Szent János-versben szerepel. Magyarul először Orbán Ottó szövegében találkozhatott vele a hazai olvasó. Ő, aki az *Üvöltés* kiváló fordítója is egyben, nem volt éppen misztikus alkat, spanyolul nem tudott, nyersfordításból dolgozott, és nyilván rutinmunkának tekintette a 16. századi misztikus zseni magyarrá fordítását. (A vers spanyol címe *Llama del amor viva*, vagyis a jelző a lánghoz és nem a szerelemhez tartozik, a kétségtelenül „költőibb” *Élő gyönyörű lángja* helyett, ahogyan Ottó fordításában áll, a cím egyszerűen csak *Szerelem élő lángja*.) A fő baj az, hogy a Vőlegény (Krisztus) és a lélek közötti műsora fordításban meglehetősen szilaj ágyjelenetű alakul. „Hasadjon édes percünk vászna végig” – mondja a Lélek Vőlegényének, Krisztusnak. Holott ennél jóval botrányosabb az eredeti sor. A szűzhártya átszakításáról beszél a misztikus költő, ugyanis a „tela” első jelentése valóban vászon, ám többedik jelentése a „belső szerveket bevonó hártya”. Az eredetiben, a misztika felfogásához híven a Krisztus és a Lélek egyesüléséről van szó tehát. Azt kéri a Lélek a Vőlegénytől, hogy „találkozásuk hártyáját szakítsa el”. Így lett a spanyol irodalom „lebotrányosabb sorává” az említett megfogalmazás.²¹

– Fordított örményből is. *Mondana erről is egy-két szót?*

– Attól félek, hogy több szó is lesz belőle. Szerencsére a nagy Szovjet Birodalom által elfoglalt, vele egy szövetségbe forrt, kisebb népek leszármazottai is tanítottak nálunk orosz. Volt egy nagyon kedves örmény kolléganóm, Hutterer Rita, és volt egy elragadó Máj, azaz Május nevű észt tanárnő is az Orosz Tanszéken. Örmény kolléganóm iránti rokonszenvem közrejátszott abban, hogy lefordítsam Szevak *Esős szonáta*²² című verseinek egy részét, hiszen őt tekintették a legjelentősebb – ráadásul ellenzéki – kortárs örmény költőnek. Beney Zsuzsával jártunk is Jerevánban, négy-öt emlékezetes napot töltöttünk Moszkvában. Tolmácsunk, Szvetlana félig lengyel származású szovjet állampolgár volt. Szibériai száműzetésben született. Engedély nélkül meghívott a lakására minket. Megmutatta a könyvespolcán álló, apjától rámaradt egyetlen vagyontárgyát, egy pipát.

– Keresztes Szent János-fordítását a szakmai zsűri 1993-ban Forintos-díjjal ismerte el. Még a nyolcvanas évek végén József Attila- és Déry Tibor-díjat kapott. Ezek komoly elismerésnek számítottak, a sokat idézett (és szövegkörnyezetéből kiragadott) Hajnóczy-mondat árnyékában is, misze-

²⁰ Verset ír, in: *Eltékozolt esélyem*.

²¹ „Feltehetnénk a kérdést, miért azt kéri a lélek, hogy szakítsa el e hártyát, miért nem azt, hogy vága vagy tépje el? Az ilyen találkozás jellemzésére jobban ráillik az elszakítás kifejezés, először is, ezért. Másodsor azért, mert az ilyen szeretet erőteljes, határozott, kérlelhetetlen, inkább elszakít, mintsem elvág vagy eltép. Harmadszor a szerelem úgy kívánja, hogy hirtelen menjen végbe, rövid idő alatt, annál erősebb, nagyobb a szerelem, minél hirtelenebb és szellemibb.” In: *A lélek éneke*, Keresztes Szent János versmagyarázatai.

²² Parujr Szevak (1924–1971) örmény költő. Magyarul olvasható könyve: *Esős szonáta* (ford. Bede Anna, Fodor András, Garai Gábor, Jobbágy Károly, Solymos Ida, Szokolay Károly, Takács Zsuzsanna), Európa, 1966.

rint „a siker szégyen”. Zsuzsa számára mit jelentett (jelent) a díj, milyen szerepet játszott az önismeret/önértékelés oly sérülékeny, rejtett koordinátarendszerében?

– Az első díjamat, a Graves-díjat 1984-ben kaptam. A többi díjat a szokásoshoz képest későn. Emlékszem, hogy épp Szigligetről jöttünk haza a kisebbik lányommal, amikor kivettem a postaládából a Katona József Színházba invitáló levelet a Weöres-díj átadó ünnepségére. Mennyire unom, hogy mindig más kapja a díjakat, mondtam Zsuzsának, és ránéztem a meghívó szövegére, amelyen az én nevem állt. Mi tagadás, örültem neki.

– Idézek a verseiből néhány motívumot, csomópontokat (amiket annak érzek), kérem, beszéljen a háttérükről, a még felidézhető, éppen a versekben megnyíló akkori érzelmi valóság emlékéiről. A „lepusztult színhely” az „önkívület egykori színhelye”,²³ „amikor nem vágyom a szabadságra többé, / talán csodálkozom is, / hogy mennyire vadul akartam”.²⁴ „Annyira tele lett szeme / a világ sugaraival a fülhomályban, / hogy le kellett hunynia, mert félt, / ha tovább nézi, még megvakul bele.”²⁵ Vagy: „le kellett hunynom a szememet, / hogy ne ijesszen el a végtelen.”²⁶ Mintha az eszmélés pillanataiba láthatnánk bele.

– Ezek mind szerelmes versekből vett idézetek, az eksztázis, a hála kitörései.

– „Futball-ország küldöttei ott voltak a márciusi / hidegben, tél-nyúzta, szivacs arcok, / reménykedők mégis, a híd alatt”.²⁷ Mi ez a furcsa időutazás, miért „futball-ország”?

– Szokásom szerint minden március 15-én délután, hazafelé az egyetemről, elmentem a Petőfi-szoborhoz. Megálltam öt-tíz percre, néztem az óvodások földbe szúrt kis piros-fehér-zöld és vörös papírzászlóit. Álltam a bőrkabátos titkoszolgálati emberek pillantását. Néztem a felsorakozott rendőrautókat. A kádári Magyarországot, ami ilyen megtört és belenyugvó volt.

– Mielőtt megkérdezem, ahogy az elején említettem, a köztársaság kikiáltását, még egy kitérő (ami aztán engem is megérintett). Reményi József Tamás a régi Mozgó Világot és az ott töltött időt élete egyik legfontosabb eseményének nevezte. 1986-ban az Egyetemi Lapoktól jelentünk meg a Mozgó Világban, Egyetemi költők címen, ami fölé az volt írva, hogy „Szemét ügy”, nagyon szép áthallás volt, én meg – akkor is és mindig – naiv voltam, hogy hiszen nem illene ott publikálni a régi szerkesztőség 1983-as felszámolása után. Ami a Mozgóval történt, hogyan érintette Zsuzsát?

– Közvetlenül nem érintett, sosem publikáltam a Mozgóban. Pétert viszont, aki ott volt szerkesztő '75–76-ban, a laptól helyezték át a Fényújsághoz. Úgy tudom, nem bánta, mert több ideje maradt az írásra.

– Mi az a Fényújság?

– Szalagcímekben foglalták össze a nap híreit a város egy forgalmasabb pontján álló épület homlokzatán.²⁸ De visszatérve Eliotra és a Négy kvartettre. Eliot legfontosabb költőim egyike volt a nyolcvanas években. Az Átokföldje is, de számtalan könyv közt Jean Rhys regényei,²⁹ vagy a némelyik vers mottójában jelzett prózák is. Például Kuncz Aladár Fekete kolostora. Hálát éreztem Füst Milán iránt, nemcsak a Boldogtalanok, hanem a Hamann-

²³ Az ígéretét be nem váltó remény, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁴ Kétértelműség a jelekben, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁵ Megvilágosodás, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁶ Ünnep, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁷ Uo.

²⁸ Lengyel Péter önéletrajzából: „Irodalmi lapok szerkesztőségében dolgozik, majd tizenhárom évig (1975–88) egy villanyújságnál a Nagykörút és a Dohány utca sarkán. Tizenhárom betűhely, papiros lyukszalagról, kis villanykörtékkel szórja a városra a kulturális újságok reklámját.” (<http://lengyel.irolap.hu/hu/eletrajz>)

²⁹ Jean Rhys (1890–1979) dominikai születésű brit író. Magyarul olvasható könyvei: *Széles Sargassotenger* (ford. Tandori Dezső), Európa, 1971; *A sötétség utasa / Jó reggelt, éjjél!* (ford. Udvarhelyi Hanna), Európa, 1974; *Legyen nekik dzsessz* (ford. Udvarhelyi Hanna), Európa, 1980; *Nagy mosolyt kérek!* (ford. Séllei Nóra), Csokonai (Artemisz Könyvek), 2001.

idézet miatt is. Szőröstül-bőröstül, ahogyan öcsém a feketekávéra utaló noteszlapján áll, enyém volt az irodalom.³⁰

– És akkor most szeretnék egy olyan napot felidézni, ami talán zárványként létezik, körülfolylja, „megkerüli” az idő: harminc éve, 1989. október 23-án, egy hétfői napon kiáltotta ki a köztársaságot Szűrös Máttyás. Emlékszik erre a napra?

– A Közgazdasági Egyetemen dolgoztam, az akkor még az összes nyelvi tanszéket magába foglaló intézetben. Lementem a titkárságra, hogy megnézzem aznapi postámat, mire a titkárnőnk tett valami fanyalgó megjegyzést a köztársaság kikiáltására. Nem lepett meg. És nem kommentáltam az eseményeket, ahogyan nem kérdeztem meg az MSZMP vezetőinek lányait, kolléganőimet, Biszku Juditot vagy Horn Annát sem arról, hogy miként vélekednek a változásokról. Akkorra már azt tanítottam a diplomáciaórákon, amit akartam, amit dokumentálni tudtam. Például a Molotov–Ribbentrop-paktumot, a lengyel tisztikar legyilkolását Katyńban, a Wajda-filmek történelmi háttérét. Jeszenszky Géza³¹ diákjai jártak hozzám, ők már jól ismerték az addig titokban tartott eseményeket, és volt néhány egészen kiváló közöttük, őket kérdeztem, ha egy-egy kérdésben bizonytalan voltam. Jóval később egyikük, egy könyvheti dedikáláson odahozta hozzám frissen megjelent kiváló könyvét. „Kedves tanáromnak, Takács Zsuzsának engeszteléseképpen és hálás szeretettel: Zeidler Miklós” – ez a meleg hangú dedikáció állt *A revíziós gondolat* című könyvben.³² A háttértörténet az akkori éveket jellemző lazább ügyintézésre utal. A második év végén szokásos spanyol záróvizsgára jelentkezett nálam, holott csak elsőéves volt, és nyelvtudása is annak felelt meg. Történelemből viszont már akkor igen felkészült volt. Hogy az ELTE történelem szakára felvegyék, szüksége volt a spanyol záróvizsgára. Gondolkodás nélkül beírtam tehát az indexébe a jelest, de megjegyeztem, hogy bizonyítania kell történészi elhivatottságát már csak azért is, mert komoly fegyelmi vétséget követek el miatta. Ez utóbbi szerencsére sohasem derült ki.

Visszatérve, 23-án, hétfőn reggel bementem tehát a titkárságra a postámért. Titkárnőnk kisorádiója hangosan szólt, a *Himnuszt* játszották éppen, csodálkozva kérdeztem, mi történt, és akkor ő kellemetlen grimaszt vágva közölte, hogy most kiáltották ki a köztársaságot. Bár maga a tény felemelő és örömteli volt, sajnáltam, hogy az MSZMP-s Szűrös Máttyás kiáltja ki. Esetében a szó is furcsa volt, hiszen csak a csendes beleegyezést feltételeztem róla, meg a kontinuitásra való törekvést, a hatalomról való le nem mondást. A tévében este megnéztem a híradót. Nem csalódtam. Egy szürke hivatalnok, Magyarország volt moszkvai nagykövete beszélt az országház erkélyéről. A tömeg érzékenyen reagált; fújolt, amikor a nagy Szovjetunióval való további együttműködésről beszélt, és lelkesen tapsolt, amikor a határainkon túli magyarokat említette. Óvatosan kerülte a forradalom megnevezést, nemzeti megmozdulást emlegetett helyette. A változás kicsiben és nagyban mégis bekövetkezett. Engedélyezték az önálló nyelvi tanszékeket, nagyobb lett a mozgásterünk. Néhány nap múlva könnyű szívvel és örömmel fogadtam el a bécsi meghívást egy felolvasásra, elkértem magamat a dékántól, és kiírtam a hirdetőtáblára, hogy hol és mikor pótoljuk az óráit. Elutaztam Bécsbe.

– Mit olvastott fel? Kik voltak még ott? Nem volt mámorító érzés szinte szabadon átlépni a határt?

– Volt bennem valami diadalézés, szó se róla, de úgy éreztem, hogy ez a normális állapot, hogy rémálom volt, ami a forradalom leverése után következett. Hogy Európa örömmel fogad minket, hiszen odatartozunk. Egyedül utaztam, egyetlen meghívott voltam. A bécsi testőrpaltotát, a Mária Terézia idejéből származó épületet, a hajdani Colle-

³⁰ Lásd a beszélgetésfolyam V. részében, a *Jelenkor* májusi lapszámában.

³¹ Jeszenszky Géza (1941) történész, egyetemi tanár, politikus, diplomata, 1990–1994 között az Antall-kormány külügyminisztere.

³² Zeidler Miklós (1967) történész. A könyvét az Osiris adta ki 2001-ben.

gium Hungaricumot akkor már elkótyavetélte az előző kormány, és a külváros színtelen-szagtalan tucatépületébe költöztette a Kultúrintézetet. A verseimből készült fordítások gyengék voltak, a siker mérsékelt.

– *És utána bement az egyetemre...*

– Igen, mikor hazamentem, a titkárnő, akivel együtt értesültünk a kikiáltásról, azzal fogadott, hogy van egy fontos postám, amit feltétlenül vegyek át. Megkérdeztem tőle, hogy miféle. Azt mondta, hogy „fegyelmet kapsz, mert elutaztál, anélkül, hogy engedélyt kértél volna az intézetigazgatótól”. „Nem veszem át a levelet, hiszen elkértem magamat a dékántól” – mondtam. Nem is lett fegyelmi az ügyből, bár a titkárnő később mégiscsak egyéb postáim közé csúsztatta a levélbombát. Intézetigazgatónk amúgy zavaros figura volt. Egy alkalommal együtt utaztunk egy buszon; én észrevettem, ő nem vett észre, ami nem is csoda, hiszen fennhangon szidta éppen Grósz Károlyt, ami önmagában nem lett volna olyan nagy baj, de arról is beszámolt az utazóközönségnek, hogy földesúr volt azelőtt, és reméli, hogy visszakapja jogos tulajdonát. Lesütöttem a szememet és nem hittem a fülemnek.

– *Mennyi tragédia, örület került hirtelen felszínre...*

– Hát igen. De az azért álmomban nem jutott volna eszembe, hogy a történelmi tudatlanság, a tartós hazugságok és öncsalás oda vezetnek, ahol ma tartunk. Ahogyan Santayana³³ mondja: „Akik nem emlékeznek a múltra, arra ítéltetnek, hogy újra átéljék azt.”³⁴ Nekem liberális elképzelésem volt Magyarország jövőjéről. Számomra olyan volt '89, mintha győzött volna az '56-os forradalom.

– *Három hónapos volt a fiam, mintha minden újjászületett volna, emlékszem. Elővettem nagyapám rejtegetett '56-os relikviáit. Határtalannak tűnt a világ.*

– Végtelenül felszabadultnak éreztem magam, szinte mindennap találkoztam Kertész Imrével, esténként nagyokat sétáltunk. Ráadásul beleszerettem egy kollégámba. Talán a végtelen szabadságvágy miatt is életemben először és utoljára két férfit szerettem egyszerre. Talán éreztem azt is, hogy az Imrével való szerelem hamarosan véget ér, mert mihelyt lehet, elmegy itthonról. De boldog szerelmes voltam. Rengeteget álmodtam, ott volt a toll és a papír az ágyam mellett, leírtam az egy ideje már szonett formában született, 14 vagy 12 soros (többnyire) álmaidat, az álszonetteket, a háromsoros szakaszba tördelt, négyszakaszos álcercinákat. Mint egy hivatásának élő pék, kemencébe raktam őket, és kora reggel már fogyasztásra készen ott sorakoztak fejem fölött a könyvespolcon. Így készült az 1992-es *Viszonyok könnye* című kötet. Ráadásul minden „pékáru” elkelt azonnal. Fültanúja voltam, hogy a könyvheten két, mint beszélgetésükből kiderült, ELTE-s fiatal lány lelkesedve lecsap a könyvre. A könyv sikeréhez hozzájárult, hogy sokan olvasták a verseket, hiszen Varga Lajos Márton³⁵ azonnal megjelentette ezeket a közlélethez egyáltalán nem kötődő, vallomásos, szerelmes verseket a *Népszabadság*ban. Továbbá Réz Pál és Várady Szabolcs is, havilapról lévén szó kis késedelemmel ugyan, az épp szerkesztés alatt levő *Holmiban*.

Az viszont nagyon fáj, hogy édesapám a változásokat már nem élte meg. Amikor meghalt, éppen a Duna elterelésének tervét módosíttatta a csehszlovák és magyar fél, az előbbi gőzerővel, az utóbbi a fokozódó ellenállástól tartva lendületesen vagy ímmel-ámmal. Ott voltam én is persze az elterelés ellen szervezett spontán, hatalmas tüntetésen, és Vargha János³⁶ meghívásának köszönhetően szerepelt is egy versem az ellenzéki Duna-

³³ George A. N. Santayana (1863–1952) spanyol-amerikai filozófus, esszéista, író.

³⁴ in: *The Life of Reason: or the Phases of Human Progress*, 5 vols., 1905–06.

³⁵ Varga Lajos Márton (1942–2017) József Attila-díjas kritikus, irodalomtörténész, a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztője, a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője.

³⁶ Vargha János (1949) biológus, környezetvédő, fotós, a Duna-kör alapítója, 1985-ben Right Livehood Awardot, alternatív Nobel-díjat kapott.

antológiában.³⁷ Bánt, hogy édesapámnak még '84-ben, váratlan szívhalála előtt, önző módon az ő megnyugtatóására várva, beszámoltam a környezetrombolásról, a Szigetköz száradásáról, a hazai vizeslobby által is támogatott, eszement elterelési tervről. *Kislányom, soha többé ne beszélj nekem róla* – kérte.

Takács Zsuzsa a szüleivel

Öt év múlva, '89 karácsonyán, amikor már valóban ütött az óra, és eljött a szabadság pillanata, csúfos véget ért a Ceaușescu-diktatúra, törölték a Duna elterelésének tervét. Ezt írtam akkor – titkos szerelmemet szólítva meg: „Év vége. Boldog ünnepet neked! / A feltámadás fekete zászlói zúgnak: / ezerkilencszáznyolcvankilenc, december, // Temesvár, Arad, Bukarest. De te / maradj meg távolinak, szinte idegennek, / hadd játsszon lázadó képzeletem // veled! Érintsen a hang! / Inged, e sima kéz, simítsa bőrödöt! / Szeretem ezt az elnyújtott időt. // Akárha kandalló tűzénél ülnék tegnap óta / egy whiskys pohár falára fonva hosszú / ujjaimat, sápadt angol lord vagy lady.”³⁸

Szerelmem – akinek létezéséről Imre is tudott, de meg sem fordult a fejében, hogy választásra kényszerítsen – éppen a Londonból hazatérő gépen olvasta az aznapi *Népszabadság*ban megjelent versemet.

Mintha egy döntéseit senki által meg nem kérdőjelezett művészalteregóm életét éltem volna az időn és téren kívül, a csaknem egy egész éven át tartó végtelen pillanatban. Rengeteget dolgoztam. Aztán bekövetkezett persze a méltó és jogos összeomlás. Anna már önálló életet élt, Zsuzsa velem lakott és egyetemista volt, én tanszékvezető docens lettem a Spanyol-Portugál Tanszéken, és egy reggel arra ébredtem, hogy a gyengeségtől nem tudok talpra állni. „Először csak enni nem volt kedvem, / később már inni sem. A tagadást / a harmadik nappal végképp túlzásba vittem. // A telefon, a taxi, a kórház ideje

³⁷ *Duna – Egy antológia*, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1988.

³⁸ Várakozás, in: *Viszonyok könnye*.

eljött. / Útközben esett az eső. A zörgő kocsiból / néztem a szombat délutáni nyüzsgést.
// A hetes buszra várt a túlhízott tömeg. / Még viszolygást sem éreztem irántuk / (szó
nélkül lefekszem a járdára, // ha a taxis kitesz). Az influenza! – / mondta az orvos, hagy-
tam. A sós víz / a nevedet kiáltozta ereimben.³⁹ A kórházban infúzióra kötöttek. Közben
az orvos arról faggatott, hogy melyik pártra szavaztam.

³⁹ Először csak enni nem volt kedvem, in: *Utószó*, Jelenkor, 1996.

FEKETE SUGÁRZÁS

Barbara Klemm, az adottságok filozófusa

A szolarizáció fogalma eredetileg nem fénytani, hanem hőtani jelenséget ír le. A légköri állapot és a napsugárzás függvényében lokális felmelegedés jön létre. A fotográfiában a jelenség ekvivalense a felületek lokális megvilágítása sávokban, foltokban, tónusokban.

A hőtani tapasztalatban persze osztozunk a mezők liliomaival és az erdők fáival, hüllőkkel, madarakkal, emlősökkel, még ha ők gyorsabban észlelik is a változások jellegét és értékét. Tudják, megjegyzik, mennek utána földön és égen, akár a felhők járásával szinkronban mozognak, melyik sávban, milyen folton vagy milyen sugárban lesz század fokkal kedvezőbb. Sötétben is látnak, avagy van hallásuk rá, esetleg szaglásra váltanak. Mi sem vagyunk teljesen gyámoltalanok és ostobák a látásban. Egy német származású angol asztronómus, Friedrich Wilhelm Herschel jóvoltából több mint kétszáz éve például még azt is fel fogtuk gyarló emberi elménkkel, hogy nemcsak a spektrum színeinek van hőmérséklete, hanem azon sugárzásoknak is, amelyek szabad szemmel nem láthatók a spektrumon.

Úgymond tudomásunkra hozta, hogy mi minden van túl vagy innen az emberi szemmel észlelhető szintartományokon.

Ami igen fontos felfedezés az emberi érzékelés és észlelés történetében. Azt jelenti, hogy a mérhető fizikai világ az ember szenzuális adottságain túl és innen, függetlenül és folytatólagosan létezik és működik.

Barbara Klemm képirói működését a spektrum színei legfeljebb áttételesen érintik. A fényforrások minemősége, fényük ereje, színhőmérséklete, a fotográfiai nyersanyagok színérzékenysége viszont mindenképp. Mesterséges fényekkel alig dolgozik. Legfeljebb akkor, amikor Friedericke Mayröcker szobájának menyegyzetén éppen ég a csillár, cetlijei és papírtornyai fölött még az olvasólámpája is világít. Ha világít valahol a lámpa, akkor világít valahol a lámpa. Barbara Klemm nem kommentálja, tudomásul veszi és kalkulálja az adott fényeket, mesterségest és természetest. Adottságokkal dolgozik, nem manipulál. Vakut, azaz villanófényt nem használ. Ha valamibe bármily óvatosan belevakuzna, ahogy a szakma fogalmaz, akkor az a fotográfiai térérzékelés rovására menne. Igen sok kockázatot vállal, az adottságokét, a manipuláció kockázatát nem. A villanófény praktikus, ám szembe megy az adottsággal, mintegy átrendezi a természetes fények adta dimenziókat, eltöröl, beletöröl, átírja akár az arc vonásait. Szétveri, ahogy a szakmai nyelv mondja. Kelt tésztát csinál belőle. Klemm megmarad a körülményekből adódó derítésnél, egy fehér falnál, árnyékos felületnél. Ne felejtsük, árnyaknak is vannak megkapó reflexei és gradációi. Nem rendezi át a teret, nem rendezi a modelljeit, még a színhelyet sem ő választja, a maguk isten-

adta terükben fényképezi őket. Fotográfiai döntései minimalisták, aszketikusak. Minden árnyékba közel sem akar beelátni. A lehető legnagyobb tiszteletben tartja mások személyes auráját tágabb környezetük adottságaival és így az árnyaikkal egyetemben. Fényképészetének ez a specialitása, ami szakmai döntések és szakmai lemondások sorozatát jelenti.

Miként vonjam be az aurát a képbe, azt a valamit, ami szabad szemmel ugyan nem látható, talán nem is képi, mégis észlelet. Hőből áll. Sugárzásból áll. Képeinek magas az észleleti hőfoka. Mintha folyamatosan azt kérdezné, mi van a látható adottságokon túl, mit érzékelek, mi a lélek, amit érzékelek. Melyek vele szemben az érzékszervi transzpozíció feltételei és forrásai. Hőtani jelenségeknek vannak-e vizuális ekvivalensei. Jelenléte mindig igen tartózkodó. Alig ad teret önmagának, figyelmét mások aurája, érzelmi vagy szellemi kisugárzása köti le, a személyiség vagy akár a táj karaktere. A karakter észlelése érdekében a minimálnál kevesebb fényvel elégedett. Legfeljebb optikát vált, magasabb fényérzékenységű anyagot használ. Bármilyen minőségű fényvel elégedett. Nála nyilvánvalóan nem a tárgy, nem a téma, hanem a fény minemősége szervezi a kompozíciót. Nem stilisztikai szándék. Olykor éppenséggel a karakteres fények hiánya szervezi a képet, a fotográfiai szempontból krónikusnak nevezhető fényszegénység. Nem azért, mert így akarja, hanem azért, mert így van. Így adódott. Egész sor képe építkezik egymástól tónusban alig elütő szürkékből. Bántó szürkékből, unalmas szürkékből. Ezekben a képeken a kompozíciót az egyenletes megvilágítottság, azaz a szemcsézettség szervezi. Egy belfasti utcán a rohanó gyerekek lábának dinamikája. Heinrich Böll roppant szellemi súlya, testének terjedelme a középhatósugarú rakéták telepítése ellen rendezett mutlangeni tüntetés szürke embertömegében. Hogy ott van közöttük. Vagy igen gyakran egy embertömeg spontán alakzata, az élfényektől érintett fejek és testek együttese, az esetleges, bensőséges érzelmi és indulati relációik az egymásba merült aurájukkal együtt. Ami viszont soha nem látott szükségszerűség lesz a képen. Adottságaik és a fény adottságai.

A berlini fal leomlásáról készült képein ott kísért a Bastille megrohamozása és Delacroix rohamozó sansculotte-jai.

Plakatív jelenetekről, erős politikai kontraszthatásokról sem rémül el. Akkor sem, amikor eseményt, mondjuk Willy Brandtot és Leonyid Brezsnyevet kísérők, tolmácsaik, testőrjeik és tanácsadók tömegében fényképezi. Ha nem a forradalmi Delacroix, akkor az árnyékok telítettségével operáló Velázquez és Rembrandt néz ki ránk a barokk tömegkompozíciókból. Amitől örületes távlatot kap az esemény, nagyobb, mint amennyi helyi jelentősége szerint megilleti. Nincs képe, mely ilyen értelemben ne lenne pregnáns kompozíció, s ezek ne kompozíciós előzmények hosszú sorára és tapasztalatára néznének vissza, a festészet és a fotográfia történetére, habár soha nem közvetlen idézetek, soha.

Sötétzöld vagy sötétvörös fényenél hívjak-e, ez a kérdés azért minden művészettörténeti utaláson túl és innen örökre megmarad a nagy fényképészeti alapkérdések egyikének. Igen tárgyias kérdés. Azaz milyen szín hőmérsékletére mennyire érzékeny a nyersanyagom, s ha így vagy úgy, ezt vagy azt teszek az adottságaival, akkor mi fog kisülni belőle. Ezt azért a hozzá hasonló aszketikus fotográfusnak látnia kell előre. A látás pedig tudás. Amikor Barbara Klemm egy

mélyebb sárga vagy narancs szűrővel abszorbeálja egy fényforrás kékjét, már csak azért is, mert a fehér valójában soha nem fehér, akkor világos, hogy ettől több lesz a vöröse és a zöldje, amivel viszont a reálisnál mélyebb szürke tónust ér el képe kék egén. Szűrővel roppant, olykor nyomasztó tömegeket és súlyokat képez a tájképein. A színek nyelvét, a komplementaritásukat, a szürke fokozatok nyelvére, a tónuskülönbségek nyelvére fordítja át. Nem bízhatja rá magát holmi véletlenekre. A véletlen hatalma másutt és másként jelentkezik be nála.

Ez már csak így van a fekete-fehér fotográfiában, a reflexeken és a szürke gradációin kívül nincs más tárgyi eszközöm. Egy nyári napon a tárgyak erős árnyékot adnak, na, akkor pedig Pinochet fehér egyenruhájának reflexe világítja ki Pinochet alattomos és gyilkosságokkal telített tekintetét. Adott esetben ebben áll a véletlen nagyhatalma és a fotográfiai tudás nagyhatalma. A korrespondencia közel sem véletlenül jön létre közöttük.

Jóval többet kell tudnia a fényképezésnek, mint amennyit az egyes képein tud. Etikáját tárgyas döntések sorozata hozza létre. Habár a hőtani, fénytani, optikai, kémiai, mechanikai tudás a dolognak még mindig csupán egyik oldala. Emberismeretet és világismeretet szintén minden egyes képhez előzetes szakmai tudásként kell a mesterségébe belefoglalnia. Barbara Klemm kizárólag fekete-fehér fotográfiákat készít. Abban sem lehetek egészen biztos, hogy tényleg használ-e színes szűrőket. Hiszen egy tónus elmélyítését a fotográfus el tudja érni hívással vagy akár maszkolással. Néhány képén mégis úgy látom, mintha mélyebb sárga vagy narancs szűrőket használna.

Akár használ, akár nem használ, mindenképpen a színes értéknek megfelelő szürke gradáció aspektusából dolgozik a fekete-fehérrel.

Nagy különbség. Majdhogy demonstratív a különbség.

A színes fényképezés meg akar felelni egy szabad szemmel felfogható, úgynevezetten sokszínű, a káosz erőit is magába foglaló realitásnak, az úgynevezett valóságnak, a fekete-fehér fényképezés viszont eleve transzponál. Mit miért tesz, illetve minek érdekében miről kell lemondanom. Etikai kérdés lesz a látás. A fekete-fehér fényképezés nem azt mondja a floridai ég alatt világító piros bikini-ről, hogy hej, nézzétek, piros bikini vagyok, hanem nagy szerényen csupán azt állítja róla, hogy ez a piros a lehetséges pirosok között ilyen fényerősség mellett a bőr színénél mintegy négy fokozattal mélyebb szürke árnyalatot képez a szürke skálán. A fekete-fehér fotográfia relációba hoz és semmi több, relációkban gondolkodik. Az emberi színlátással és formalátással szintén eseti relációban áll, azaz nincsenek róla definitív állításai. Ez maga a filozófiája.

Az emberi szem nem lát úgy színt, hogy teret ne látna és ne látna színeivel és tárgyaival együtt a perifériát. A fényképezőgép lencséje nem lát perifériát, a teret pedig egyetlen optikával mindössze két dimenzióban látja. A Kodak, a Fuji vagy az Agfa színvilága ráadásul közel sem azonos sem egymással, sem az emberi szem feltételrendszerével, sem a negatívjuk, sem a papírjuk, hanem azt lehetne mondani, hogy mérnöki megfontolásokkal és üzleti szempontokkal követik a látás megannyi feltételét. Barbara Klemm festészetten edzett képzeletét a színlátásnak ez a módja minden bizonnyal nem fogta meg. Törhetetlennek látom velük szemben az ellenkezését. Színlátását a szürke gradációira transzponálja. Azokat az úgynevezett színhelyességi kérdéseket, amelyekkel a színes fototechnika szak-

mérnökei száz éve tusakodnak, a maga színlátási és térlátási, festészeti és grafikai iskoláival nem tarthatta relevánsnak.

A szürke tónusok és skálák fényképezési használata, de facto nem a fénytörés, nem a spektrum színei, még csak nem is a festészeti kolorit, hanem a grafikus árnyalás hagyományához, a részletek megjelenítésének grafikai eszköztárához, az európai humanizmus grafikai iskoláihoz kötik a fekete-fehér fotográfiát. Leonardo da Vinci vagy Dürer grafikáinak angyali árnyalatosságához, a szénhez, a grafitához, a kéz szándékához és nyomásként alkalmazott fizikai erejéhez, nyomához, azaz a gradációhoz, a reneszánsz térábrázoláshoz, a relációhoz, a reneszánsz optika felismeréseire, a centrálperspektivikus látáshoz, a reneszánsz festészet hálószerkezetéhez, a transzpozícióhoz, mindahhoz, ami reneszánsz találmány s az emberi látás realitásának csupán egyik lehetséges hasonlata, az előtérhez, a háttérhez és a középtérhez, az események kompozíciós rendbe foglalt tagolt színhelyéhez s ezekkel együtt az elrendezéshez, az arany-metszéshez, az enyészponthoz, a horizonthoz, a föld görbületéhez. Mindahhoz, amiért Giordano Brunót megégette az inkvizíció és az alságos szépségű és örök érvényű megtagadáshoz, ami miatt Galileit mégsem égette meg. Nem a világ banális sokszínűségének ábrándjához. Nem a kényszerhez, nem a reklámhoz, nem a hiedelemhez, nem a divathoz, nem turisztikához, hisz ezek mind alkalmazások és nem szubsztanciák.

Barbara Klemmet hivatása bárhová vitte, minden helyzetben a létezés árnyalatosságához került közel. Nem a világ tárgyi sokféleségéhez, nem a kaotikushoz, hanem a kaotikusban létezők megkapó egyediségéhez. Más néven az egyénihez, a személyeshez, az emberbarátsághoz, akár az emberszeretethez. Ám ezt is szótlanul, alázattal, szerényen. Semmi nem állhat tőle távolabb, mint a birtokbavétel szándéka vagy korunk utazási láztól űzött szenvedélyes egzotizmusa. Önmagában ismeri fel a másikat, legyen az fa, sziklatömb vagy báránnyel.

Minden ellenkező híreszteléssel szemben a fekete-fehér fényképezés nem tárgyakat, nem látványt és nem pillanatot rögzít. Meg sem közelíti, meg sem kísérli, nem is lenne hozzá eszköze. Legfeljebb a másikról adható látvány egyik lehetséges hasonlatát adja. Mondhatnánk, a pillanat tizedének vagy századának, magának az expozíciós időnek valójában mindig is hosszú évszázadokra kell visszaneznie. És vissza is néz. Két szemünk mindenképpen mást lát, másként lát, mint ahogy a kameránk és a szürke gradációink vagy a fény mennyiségével és a nyersanyag fényérzékenységgel relációba állított expozíciós időink. Kamerájával és nyersanyagaival a fényképező a szürke gradáció rendszerébe emeli, alkalmazza, transzponálja a két szemünkkel térben és még perifériásan is láthatót. Fénytani jelenségekről ad ezüstbromid vagy ezüstjodid nyomjelet, skiccet az elmében képződő együttesükről, optikai és fotokémiai hasonlatot.

A fekete-fehér fényképezés transzpozíció, interpretáció és demonstráció.

Még ha adott esetben vörös szűrőt vagy sárga szűrőt teszek is az optikámra, mert tapasztalatból tudom, hogy ezek milyen változásokat hoznak létre a szürke fokozatok rendszerében, mégpedig egy gradációja szerint adott negatív meghatározott helyén, és még azt is előre látom, hogy jó esetben mi minden történik majd mindezekkel a papírképen, azaz a képzeletemben a negatívot és a pozitívot a fokozati értékekkel együtt minden további nélkül át tudom forgatni egymás-

ba, akkor a szürke gradáció rendjén változtatok, tónust váltok, újrarendezem vagy átrendezem a szürke fokozatok rendszerét, a szürkék számát és értékét bővítem vagy szűkítem a színszűrőimmel, aminek viszont személyes relációba helyezett emocionális és szépsészeti értéke lesz. Akár etikai súlya.

Ezen a rövid úton kerül be a fotográfiába a fényképész személyisége. De szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy ezeket az előzetes átfordításokat és szintani kalkulációkat, azaz a fotográfiai döntéseket a fekete-fehér nyersanyagokkal dolgozó fényképész az expozíció előtt végzi el. A fekete-fehér fényképezés nem a pillanattal, hanem az adottságok előzményeivel és az adottságok képi következményeivel kalkulál. Szellemi munka, a fényképésznek gyorsan kell elvégeznie és így aztán az abszolút látás képességét sem árt birtokolnia hozzá. Ami viszont azt jelenti, hogy Barbara Klemm a látás és a fényképezés különböző valőrjei, az optikai és a fotokémiai adottságok és a szürke tónusok kalkulációs rendszerével együtt nem a közvetlenség, nem a direktség, hanem a közvetettség, mi több a közvetítettség, a differenciáltság, az elvonatkoztatás, a reláció és a transzpozíció esztétikáját választotta magának szellemi tárgyaként pályafutása legelején, s úgy látom, hogy döntésénél a mai napig szigorúan megmaradt. Jellegzetesen kontemplatív művész. Még akkor is a kontemplációnál marad, amikor eseményt fényképez. Václav Havel és Jiří Dienstbier lépteik egymásba ragadt ritmusával sietnek a Hradcsin ragyogó folyosóján, ahol nemcsak csillárok és falikarok ontják a fényt, hanem még a közös mosolyukkal is együtt világítanak.

A fotográfus akkor is a fényvel és a reflexióival foglalkozik, amikor a legunalmasabb, a legintimebb vagy a legfelzaklatóbb eseményt fényképezi.

Minden tárgyi, technikai, történeti, érzelmi, stílári és spirituális részletével és tartalmával együtt a fény az úr. A fény képezi a képet és nem az én.

A szolarizáció fotográfiában használatos speciális fogalma persze közel sem független a hőtani jelenségtől. A fotográfus a szolarizációt a fényforrás helyzetének, erejének, a fény beesési szögének optikai, fénytani vagy fotokémiai következményeként érzékeli. Ha valami beszolarizál a képen, azaz egy tárgy körvonalait megtöri a fénysugárzást, akkor a jelenség fel fogja rúgni a szürke fokozatok rendjét. Visszabeszél Dürernek és Leonardo da Vincinek. Olyan felületek jönnek létre a képen, amelyeknek nincsen részlete, kicsúsztak a szürke gradációból, éppen az appercepcióhoz szükséges árnyalatosságuk hiányzik. A fényképész speciális nyelvén akkor beszélünk szolarizációról, amikor a térelemek élén vagy szélén megtörő fény kontradiktórikus hatást vált ki. Igazán nem szép a fénytől, nem ezt vártuk tőle. Hirtelen oda minden részlet és árnyalat. Egy adott felületen a fény ereje most nem megvilágít, hanem elkápráztat vagy éppenséggel elsötétít. Miként egy durcás gyermek, a fotográfiai szolarizáció a tőle elvárható ellenkezőjét teszi. A túl sötét vagy a túl világos káprázatát kelti. Nem a káprázat látszatát, hanem káprázatot. A túl kevés hiányérzetét, a túl sok fölöslegét.

A fekete-fehér fotográfiában azt nevezzük kiegyensúlyozott képalkotásnak, amikor a kép a legvilágosabb és a legsötétebb elemek között a legtöbb, a legnagyobb számú szürke fokozaton vezet át a tekintetet a káprázaton fényes és a káprázaton sötét között. Nem vakít el és az elvakulás mumusával sem fenyeget meg senkit. Szerény és figyelmes. Henri Cartier-Bresson a fotográfiák értékét a szürke fokozatok mennyiségével mérte. Ami felette visszafogott meghatározás az

árnyalatos látás egyik legnagyobb fotografiai zsenijétől, hiszen hozzáadott értéknek ezen túl ott van még a kompozíciós tudása is. Kompozíciós tudásról Cartier-Bresson talán azért nem beszélt külön, mert festőnek indult, s mi sem természetesebb tudásnak gondolta a három vagy négy dimenzió kétdimenziós tételrendezését. Minél több szürke fokozatom van a képen a fekete és fehér végletek között, annál értékesebb a kép. Ezzel persze nem a kép kereskedelmi értékre gondolt, hanem az eszmei értékére, s ennél igazabban a fekete-fehér fotografiáról tényleg nem lehet elmondani. Mivel járulok hozzá az emberi tudás gyarapodásához a szürke fokozataimmal. A humanizmusnak és a felvilágosodásnak ez a nagy etikai kérdése. Van-e mára felismerésed a világegyetemről. A modernitásnak ez a kérdés a fundamentuma. Mivel járulok hozzá az egyetemes tudáshoz. A szolarizáció így aztán nem csupán nagy baleset vagy speciális jelenség a fotografiában, hanem a fekete vagy a fehér végletek paroxizmusa. Úgymond az egyetemes tudás útjába gördített funkcionális akadály. Fogalmával olyan fotografiai effektust írtunk le, amely egy utólag nem korrigálható zavar vagy hiba a képalkotásban.

Esztétikai szempontból ugyanakkor felette értékes. Törekedhetünk rá, jöjjön már létre fekete lyuk, vagy éppen üres tér a képen. Maximális világelnyelés vagy maximális túlvilágítottság szóljanak bele a szürke fokozatok esztétikai végítelétebe.

A fotográfusok a véletlenül létrejött szolarizációról, a káosz paroxizmusáról, a fényérzékenység epilepsziás rohamáról a maguk egyszerű szakmai nyelvén azt mondják, ez bizony beszolarizált. Ha látják előre, hogy ez bizony be fog szolarizálni és van egy kis lélekjelenlétük, akkor kitrúkközik. Elég a gépálláson változtatni, emelni vagy süllyeszteni. Milliméterekről van szó, tizedekről. Csak nehogy már nekünk beszolarizáljon, ez legyen a balvégzetünk.

Méghogy egy fényes díszítmény pereme, egy felcsillanó él a Buckingham palota párkányzatán nekem itt beleszóljon. Óva intik akár Angliát.

Mások a kompozíció elemeként bekalkulálják. Hogy a szürke fokozatok rendszere átlátható legyen, kell nekem itt a fekete lyuk vagy az üres tér. Az ember törekszik ugyan a harmóniára, de azt is be kell látnia, hogy soha nem éri el. Lásuk hát a képen, miként nem éri el. Törje meg nekem valami a vágyott harmóniát. Ahhoz, hogy felismerjem minden élet alapját, a tökéletes monotóniát, azaz a szürke fokozatok számának tényleges végtelenségét, legalább egyszer, maximum kétszer ki kell lépnem a szürke fokozatok ritmusából.

Mindezekon túl van azért még egy szolarizációs jelenség, mégpedig a fekete sugárzás, amittől a derék mesteremberek óva intenek. Ez nem a világosság, hanem a mindent elnyelő sötétség kiáramlása. Értsük akár spirituálisan. Ez a ritkább jelenség, a fekete szolarizációja. Barbara Klemm fotografiáin viszont igen gyakran visszatér. Lehet szándékos, lehet a világítás vagy az előhívás effektusa, és lehet szándéktalan. Barbara Klemm fotografiáin valamennyi lehetséges formájában jelen van. Létrehozza a negatívon, megerősíti a nagyításnál, olykor fokozza a hívással. Pályájának elején hosszú évekig laborban dolgozott. Európa sötétkamráiban valószínűleg nincs olyan speciális fototechnikai művelet, amit ne ismerne.

A fotografiai nyelvhasználat Schwarzschild-jelenségként, a feketeség pajzsaként írja le a fekete sugárzást, azaz a fekete maximális szolarizációját. Senki más-

nál nem láttam ilyen gyakran megjelenni, mint Barbara Klemm képein. Egy sötét felület vagy sötét tárgy oly tolakvón jelenik meg, mintha gladiátor pajzsa nyomulna látóterünkbe. Maximálisnál nagyobb lesz tőle a képen a fényérzékeny szemcsék hívási sűrűsége. Ennél feketébb már nem lehet senki feketéje. Nincs hézag, nem marad a fénynek maradéka. Ami a negatívon esetleg maradt volna, az a papírképről tűnik el. Úgymond sötétség veri szét a tárgy minden kicsi részletét, mert minden világító fényecskét vagy reflexiót jókor elnyelt.

A tárgy a saját körvonalán lép túl, saját térfogatán túlsugárzik. Aminek végtelenül egyszerű világítástechnikai és fotokémiai oka van.

Átvitt értelme, eszmei értéke azonban jóval nagyobb, érzelmi értéke a hangsúlyosabb. A hiány győzedelmesen diffundál, erőt vesz a fényen.

Hiány semmisíti meg a létezőt.

Az a látszat keletkezik, illetve az lesz a képen a nyomorú valóság, hogy a sötétség hatalma bizony nagyobb a napenergiánál. Ilyesmit nem szeretünk látni és hallani. S ezen a ponton mindenképp a kép spirituális, teológiai dimenziójának tapasztalatába léptünk át, elérkeztünk János evangéliumának bevezető passzúzához, miszerint a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be.

Ha egy árnyékban álló tárgyról minimális mennyiségű fény sugárzik át az optikán, akkor a negatívon az ezüsthalogén szemcsék megvilágítatlanok maradnak. A negatív hívás hatására sincs miért az emulzióban megduzzadniuk. Azaz nem történik fotokémiai változás a negatívon. Így ellenben a negatívon jelenvaló lesz egy valóságos tárgy teljes hiánya. Legfeljebb éles körvonalairól ismerjük fel, hogy ez mondjuk egy lezúduló víztömeg útjában álló szikla lenne. Ami aztán a nagyításnál a papírkép fényérzékeny szemcséire nemcsak maximális mennyiségű fényt enged át, hanem a hívás művelete olyannyira megduzzasztja az emulziót hordozó papírt az emulzió fényérzékeny szemcséivel egyetemben, hogy a sugárzó túlvilágításban kétszeresen lépik át a negatívon teljes hiányként megjelenő tárgy körvonalát. A maximális telítettség, a hiánytalan képsűrűség, a teljes fényelnyelés jelensége kisugárzik a fényérzékeny réteg minden további, szomszédos szemcséjére, s így a saját sötétségével a fényérzékeny környezet szomszédos szemcséit is elfeketi vagy erősen beszürkíti. A Schwarzschild-effektus így aztán egy további effektus paroxizmusát hozza létre, amit a német szakmai nyelv Nachbareffektnek nevez. Úgy lehetne szabadon lefordítani, hogy saját sötétségemmel mintegy elfeketi a saját fényemmel túlvilágítom a kedves szomszédomat.

Ami sajnos nemcsak a fotokémiában, hanem a történelemben is gyakorta dokumentálható jelenség.

De még ez sem elég a jóból, a Schwarzschild-effektust és a Nachbareffektet többféleképpen lehet fokozni. Maszkolással túl lehet a negatívon jelentkező teljes hiányt világítani, majd olyannyira túlhívni a kópiát, hogy a sötétség maximálisan sugározzon át minden egyes szomszédos szürkére és fehérre. A tárgy fenyegetően lépjen ki önmagából. Barbara Klemm életműve telve van feketén sugárzó tárgyakkal és terekkel. Indokolatlan. A fotográfiai fenyegetettség azonos lesz a létezés személyes fenyegetettségével. Meg is kell kérdeznünk, vajon mi vezette rá őt, mi vezet erre. Nem a fény, hanem a sötétség javára billenti ki egyensúlyából a szürke gradációt. Van egy olyan emblemikus feketén sugárzó

képe, amelyen a fekete minden szürkébe átlép és átsugároz. Az egész kép egyetlen nagy fekete sugárzás. Ezen a képen mintegy minimalizálja a szürke gradáció végtelen hatalmának képzetét. A szó konkrét és szimbolikus értelmében egyként a sötétség lesz az úr a képen. Azon a helyszínen készítette a képet, ahol a háború majd mindent tönkrevet és a fenyegető béke hosszú évtizedekre megőrizte a teljes pusztulást. *Blick aus dem Neuen Museum auf die Alte Nationalgalerie* című képét Berlinben, az ezredfordulón készítette, mikor is az építészek éppen azon voltak, hogy Berlin többszörös történelmi romhalmazából kibontsák az épületet. A fekete reflexeknek nincs eleje, nincs vége, minden tárgy minden elemet feketén besugároz és feketén átsugároz, még a kétes tisztaságú ablaküveg egyébként láthatatlan függőleges csikjai és öntési hibái is átsugározzák szomszédjaikra a saját sötétségüket. Amely a fényt nem és nem fogadja be.

Ne is áltassuk magunkat spirituális reménnyel vagy e világi utópiával, hogy majd egyszer befogadja.

Vagy a képfelület egyetlen helyét hívni túl, ez is az adódó lehetőségek közé tartozik. Egy égre meredő, Vilmos császár korából véletlenül itt felejtett lámpaszopót túlhívással fekete sugárzásba borítani, feketéje a levegő szürkéjébe hasítson át. Vagy éppen Eduardo Chillida térbe meredő és pokoli súlyú szélvészűjt meglengetni a fekete szolarizációval, Herta Müller fekete pulóverét, szemfestéke feketéjét, sugározzák ránk a feketéjüket, Friederike Mayröcker bécsi szobájának sarkait, az ablakát ugyanakkor fehér fénytörésbe hozni, szolarizáljon együtt fény és sötétség, ellentétesen szolarizáljanak, ne lehessen a szobájából Bécsre kilátni.

Itt azért gyorsan elmesélem, hogy a fekete pajzs feketeségét úgy lehet egy tiltott eljárással maximálni, azaz a feketénél feketébb sugárzást mesterségesen felerősíteni, vagy ellenkezőleg, a fehér sugárzásból valami kicsi részletet, valami tárgyi emlékeztetőt mégiscsak kibontani, kicsalni, megmenteni a teljes megsemmisüléstől, hogy a laboráns a hívóból a tenyerére emeli a képet, a másik tenyerével hívót loccsant rá és addig dörzsöli, dörzsöli a sötétkamra lámpájának mélyzöldjéhez vagy sötétvöröséhez emelve, a műveletet gyötrésnek nevezik egymás között a fotográfusok, ne gyötrőd már, mert beszürkül, de ő addig gyötri, gyötri, míg az egyre melegebb hívóval, azaz a dörzsöléssel az emulzió mélyéről ki nem gyötri a láthatóság szélén ingázó utolsó kis részletet. Vagy éppen a maximális fekete sugárzást. Nagy a veszély, hogy a sok dörzsöléstől a fehérből sárga lesz, ezért számúzték a műveletet a repertoárból a laborfőnökök, a fekete meg tényleg elmaszatolódik a sok gyötréstől, beszürkül, bedöglik.

Habár maszkolással bizonyos tapasztalat mellett még a gyötrés tiltott műveletéről is le lehet úgy mondani, hogy a fekete és a fehér sugárzást optimálissá tegyük. A maszkolást a kezükkel, az öklükkel és a kitárt ujjjaikkal végzik a fotográfusok a nagyítógépből kivetülő fény sugarában. Olykor igen bonyolult koreográfiát vagy többszörös megvilágítást kell a képi elképzelésükhöz kitalálniuk. Ami szintén reláció, és növeli a képen megjelenő szürke relációk számát vagy éppen maximálja a maximálist.

Barbara Klemm azon kevesek közé tartozik, akik optimalizálni tudják a maximális fekete sugárzást. Lelki szemeimmel olykor látom a képeim az ujjai, a tenyere és az ökle koreográfiáját. Mayröcker a sötétség és a fény manipulálatlan sugárzásából néz ki ránk, haja feketéje kisugárzik, tekintete átsugárzik a feketén, min-

den egyes papírja, ezernyi jegyzete kisugárzik a mélyszürkék és feketék tömegéből, ablaka átsugárzik minden részleten, a fényesség és a sötétség sugárzása egymásba ér. Maszkolással, a nagyító fénysugarába beemelt ujaival vagy ökle tömegének árnyékával a fotográfus a fényérzékeny réteg legmélyebben ülő szemcséit is elérheti.

A sötétséget és a szolarizációját Barbara Klemm a szó minden értelmében a tájképein szabadítja el. Soha nem kérdeztem meg tőle, egyszer majd megkérdezem, tanult-e rajzolni, festeni, s vajon az édesapjától, Fritz Klemmtől tanult-e, de tájképein képzőművészként szabadítja el a feketéit. Karl Friedrich Schinkel, Caspar David Friedrich, Georg Friedrich Kersting, Ernst Ferdinand Ohme, Julius Schnorr von Carolsfeld néz vissza ránk, a német romantika megannyi festészeti és grafikai vigaszát, súlyát, veszélyes meredélyét új esztétikai minőségként látjuk viszont a tájképein. Ránk törnek a feketéi. A szó fotográfiai értelmében hajmeresztő bátorság, amit a feketéivel ezeken a tájképeken művel. Miként szül értelmet az érzelem, s miként kerülnek egyensúlyba, vagy miként vesznek el az egyensúlyukat. Ez itt a kérdés, amely a romantikus festészettel ránk maradt. Tébolyult sziklasúlyokat képez a sugárzó feketéivel. Ilyen mélysötét szenvedélyt nem feltételeztünk volna róla, most aztán az érzelem és az értelem legszélsőbb pólusait éri el, mégpedig a fotográfiailag lehetséges legerősebb és legvégletesebb kontrasztokból komponálva.

Vakítók lesznek a fehérjei. Vagy éppen a láthatóság peremén ingadoznak a világegyetem sugárzó feketéjében.

Egészen pontosan, azaz pontokba szedve el tudom mondani, mi köt ily erősen Barbara Klemm fotográfiáinak feketéihez. Legmélyebben minden biztonnal a második világháború óvóhelyein átélt bombázások élménye, amint elmegy a villany és várunk a vaksötétben. Általánosabban szólva, a közös történelmi élmény antropológiai vagy humánológiai felfogása. Bármily furcsán hangozzék, fotográfiák is rendelkezhetnek olyan vizuális jelekkel, amelyek közvetlenül tudományos diszciplínák legértékesebb elemeihez, a definiált fogalmakhoz kapcsolódnak. Barbara Klemm képeinek ilyen jellegű domináns tulajdonsága a spiritualitása és az antropológiája. A kölcsönösség elvén, a létezés közösségeként, a közös vonásokon, a közös adottságokon van megalapozva. Valamin, ami nem ő, hanem embertársaival, mondhatni felebarátaival vagy bármily teremtménnyel együtt éli át. Már csak ezért sem léphet ki a festészeti és grafikai tradícióból. Szinte szükségszerű, hogy munkájának esztétikai, spirituális és antropológiai jellege a tájképein legyen a legerősebb, hisz ezeken egyetlen személy sem jelenik meg. Hangsúlyoznám, nem valakikkel szemben, hanem mindig valakikkel együtt van jelen személyként. Tájképein akár a személyek hiányaként. De azokkal is együtt, akiket az utca képein vesz észre. Esetleg észre sem veszik, hogy mit művel itt a masinájával a közelükben. Itt jön ő. És azokkal is együtt, akik látják, érzékelik, értik, figyelmét nyilvánvalóan viszonzozzák.

Nem is feltétlenül mindig ő a kezdeményező. Van egy ikonikus képe Indiából, amelyen ő éppen a rettenetes terjedelmű teherre figyelt fel, amit két ökörnek el kell vontatnia. Az egyik ökör e pillanatban emeli rá talán vágyakozással teli tekintetét, ő pedig az őt érő tekintetet expozícióval viszonzozza. Így aztán nyugodtan azt lehetne mondani, hogy Claude Levi-Strauss vagy Louis Dumont ant-

ropológiai terepmunkán nála nem erősebb. Visszafogottságuk, jelenlétük neutralitása, úgymond a közös sorsra vonatkozó felfogásuk rokonítja őket. Ne felejtjük el, hogy az expozíció a fotográfiában nem gombnyomás, hanem valaminek a felismerése. Az egyidejűséghez a fényképésznek előbb valahonnan valahová el kell jutnia, de ehhez nem elegendő utazgatnia. A terepet úgymond minden ízében és részletében meg kell ismernie, amihez még időre sincs szüksége, elegendő a reflektivitása. A reflexív felismerés feszültségét aztán valahogy le kell vezetnie. A felismerések minden egyes csúcspontjáról szépen alászállnia, ami nemcsak része lesz az élethosszig tartó fényképezés műveletének, halmozódó tapasztalat, hanem a képen az értelem és az érzelem együtteseként van jelen.

AZ IDILL-KÖLTŐ

Radnóti Miklósról

Angyalosi Gergelynek

„Okádok a történelem / Förtelmes illatától, / De őrzi műhelyét R. M., / *Si fractus illabatur*” – írta Vas István, idézve Horatiust: ha romba dől is (a világ).¹ Egy munkaszolgálatos társa ezt költötte: „Radnóti ez. Markán ragad a vaszománc, / kezében kalapács, de ajkán asszonánac”.² Az 1944-es *Ó, régi börtönökben* maga a költő írja: „Mi lesz most azzal, aki míg csak él / amíg csak élhet, formában beszél...” Az 1943-as *Tétova ódában*: „mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben s mert ez addig izgat engem, / míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó”.

Ez a létállapottá és erkölcsi kötelességgé stilizált mű-központúság, késő-panaszizmus mindenkinek feltűnik. S ő „szerelme rejtett csillagrendszerét” térképezve arra keres szavakat, hogy „mit is jelent az nekem, hogy ha dolgozom, / óvó tekinteted érzem kezem felett”.

Első köteteinek vidéki és falusi szcenírozása Babitsot megtévesztette, aki 1933-as maró kritikájában újnépiesnek vélte és Sértő Kálmánnal együtt tárgyalta.³ Némi őszintétlenség valóban sejthető. Radnóti kezdetben kötetben vállalt verseiből talán el akarta távolítani magától – nem mindig sikerült – a személyesség olyan rétegeit, mint születésének tragikus körülményeit (édesanyja és ikertestvére nem élte túl), vagy zsidó származását, amelylyel semmilyen közösséget nem érzett. Ez utóbbi eltávolítás mindvégig fennmaradt.

Ugyanakkor már első köteteiben kínos manírokkal és kevés maradandó eredménnyel rátalált fő motívumaira, amelyek későbbi, jelentős költészetének is alapelemei: a természet, a táj, a növényzet apológiájára, a szerelmi kapcsolat eszményítésére, a körülmények ártó hatalmára (amelyek később a haláltól, illetve a meggyilkoltatástól való félelemben sűrűsödtek össze), illetve az állandó költői önreflexióra, amelynek egy fontos tradíciójához – egyelőre alighanem kevésbé tudatosan – kapcsolódott.

Ez a bukolika, a pásztori költészet, ahol a pásztor – költő. Nem kellett ezt a nagy, de olvasmányként nem eleven irodalmi hagyományt, mely Vergilius óta fennmaradt, a reneszánszban új erőre kapott, s a XVIII. században még volt annyi lehetőség benne, hogy – végszóként – létrehozza a már pásztorok nélküli polgári idillt, tüzetesen ismerni ahhoz, hogy a pásztor és a költő analógiáját valaki megjelenítse. A toposz ugyanis megőrződött, lásd például Szabó Lőrinc 1922-es *Föld, Erdő, Isten* című kötetének *Pásztorsípon* című versét. Radnóti 1931-es, második kötetének címe *Újmódi pásztorok éneke*, amely az 1930-as *Beteg a kedves* című vers néhány sorának variációja. Ebben szoros, ritka kivételként megvallja közömbösségét ősei hite iránt: „Hallod-é halott apám! te szoknyás / koromban tanítottál lenge imákra: / imádkozz érte most, mert elfajzottam / tőled én újmódi pásztorok

¹ A Mű (1944), in: Vas István: *Összegyűjtött versek*, Holnap, Bp., 2000.

² Idézi Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris, Bp., 2009², 559.

³ Babits Mihály: *Új népiesség*, In: *Uő.: Könyvről könyvre*. Helikon, Bp., 1973, 106–108.

közé, akik / nem szoktak imákat énekelni!”⁴ A kissé kimódolt „újmódi” jelző a pásztori ének előtt mindenestre nem csak a Radnótira akkor még erősen ható avantgarde-ot jelentette, valamint az új idők új dalainak változatát.

Angyalosi Gergely *Radnóti Miklós és a tárgyias költészet* című tanulmányában elővigyázatosan és tapintatosan kérdést fogalmaz meg a már érett, klasszicizáló, szép verseket író költő produkciójával szemben. „Valaki, akit a sokadik vers elolvasása után már jó ismerősünknek érezhetünk; vagyis tudni véljük, hogyan reagálna erre vagy arra a felvetésünkre, mi lenne a véleménye bizonyos kérdésekről, mitől lenne bosszús és minek örülne adott esetben. Hozzátehetjük még, hogy ez a személyiség, szemben például a József Attila verseiben megjelenő szubjektum-alakzatok némely változatával, sohasem mutatja a felbomlás, a széthullás jeleit. Ebből a szempontból az utolsó nagy versekben kifejezésre jutó, szinte emberfeletti hősiesség, amellyel személyiségének integritását mindvégig fenntartja, poétikai szempontból akár egysíkúnak is jellemezhető. Feltételezem, hogy Radnóti Lírája (illetve annak egy bizonyos vonulata) éppen ezért lett a szavalóversenyek, az iskolai ünnepek, a történelmi dátumokhoz kapcsolódó rádióműsorok és irodalmi antológiák állandó alapanyaga. Ez a jól átlátható, rokonszenvesen egyértelmű Radnóti-alakmás az egész életmű emblémájává vált, egyúttal azonban el is takarta annak lassan kibontakozó belső sokrétűségét.”⁵

Angyalosi erre a dilemmára mintegy az életmű újrafésülését látja a megoldásnak, s mindjárt példáját is adja egy ritkán emlegetett kései vers, az 1944-es *Gyerekkor (Már mozdulatlanul lapult)* gyönyörű elemzésével. A „vizualizált tárgyiaság” önállósulását észleli az „emblematisztált” személyiség egységével szemben. „Sokkal fontosabb ennél a vers egészének az ént háttérbe szorító, egyszerre szerepjátékon alapuló és tudatosan tárgyiasító költői technikát alkalmazó finomszerkezete.”⁶ Ferencz Győző magisztrális monográfiájában,⁷ amely sok egyéb érdeme mellett a recepció teljes feldolgozását is tartalmazza, fölvetette, hogy Radnóti költészetének tárgyiasága érett korszakában, hogy úgy mondjam, deduktívból induktívra vált és rendkívüli tapasztalati gazdagságra, pontosságra tett szert. Angyalosi most azt ajánlja, hogy ennek alapján gondoljuk újra életművét. Szerény tónusa ellenére ez rendkívül radikális ajánlat, mert a leghíresebb, legnépszerűbb versek korpuszával, Radnóti Miklós bevett költői identitásának zálogával szemben előtérbe állítja azokat a kevésbé ismerteket, melyekben a költői önazonosság csak részleteiben vagy

⁴ A sorok értelmezésében egyetérték Ferencz Győzővel, i. m., 50., 211. Vári György figyelemre méltó kritikájának ellenvetése, hogy a zsidó imarendhez teljesen inadekvát a „lenge” jelző, nem meggyőző, mert éppen a közömbösség, az érdektelenség megfogalmazásáról van szó, továbbá érett korszakában is előfordul inadekvát, viszont artisztikus jelző vagy határozó. Ennek példáiról később. Vö. Vári György: Aki nem száll gépen fölébe, *Jelenkor*, 2007/2, 206–221., 214.

⁵ Angyalosi Gergely: Radnóti Miklós és a tárgyias költészet, in: Uő.: *Rejtett fényforrások*. Kijárat, Bp., 2015, 35. Az „egysíkúság” fogalma Németh G. Béla Radnóti-tanulmányából származik, de ő – ellentétben Angyalosival – úgy vélte, hogy a költő ezt a kísértést legyőzte, s azt a majdhogynem valószínűtlen értékelést fűzte hozzá, hogy Paul Celannal egyenrangú költői produkciót hozott létre. S itt kevésbé a rang meglepő – bár az is –, mint az összehasonlítás lehetősége, hiszen Celan azt a világot szüntette meg, amihez Radnóti kétségbeesetten ragaszkodott. Vö. Németh G. Béla: Tragikus hittevés a költészet mellett (Hangnem és magatartás Radnóti költészetében), in: Uő.: *Kérdések és kétségek. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Balassi, Bp., 1995, 171. kk.

⁶ Angyalosi, i. m., 41.

⁷ Örök szégyene azoknak, akiket illet, hogy ezt a nagy irodalomtörténeti és filológiai teljesítményt, amely a Radnóti-irodalom alapművévé vált, nem vitatták meg, hanem szerzője akadémiai előmenetelét gáncsolták el. A ledorongoló habitusvizsgálók nem érezték kötelességüknek a könyv megjelenése után, hogy véleményüket a nyilvánosság elé tárják, amelyet így ma is titok övez, s csak a dokumentumok kutatásával volna feltárható.

háttérbe szorulva jelenik meg, viszont „a világ apró rebbenései” (*Eső esik. Fölszárad...*) tárgyiasan fölnagyulnak.

E javaslatot tiszteletben tartva fölvethető azonban az is, hogy mi az oka a lírai személyiség emblematisztikus statikusságának. Ez kiterjeszthető magának a költő-szerepnek a mozdulatlanlanságára is, amely visszatérő módon mindig „tisztá” és „büntelen” és áldozat. „Olyan kit végül is megölnek, / mert maga sosem ölt.” Ez a példa, az 1939-es *A Meredek út egyik példányára*, azt a közismert tényt is megmutatja, hogy a recepcióban mi szilárdította meg Radnóti költői szerepének és lírai személyiségének emblémáját. Hiszen a maga idejében ez a két sor a vers kontextusában túlzás volt. Az „igazra tanú” költőnek idillikus igazsága, hogy „fehér a hó, / piros a vér és piros a pipacs. / És a pipacs szösöske szára zöld” egyetlen walesi bárdot sem küldött volna máglyára, s szimbolikusan is nehéz volna áldozati hitvallásnak értelmezni. De a tragikus halál retrospektíve a költő minden erőszakos halál-utalását jóslattá mitizálta, s megerősítette a próféta-költő régi toposzát, ugyanúgy, mint Petőfi egy gondolata, amely bántotta őt. Radnóti áldozati halálát az tette megrendítően emlékezetessé, hogy az utolsóig megőrizte magában nemcsak a költőt, hanem költői elveit, formaművészetét, eufóniáját is.

Am mik voltak ezek a költői elvek? Még érett kötetei is kissé kontúrtales és puha természet- és szerelmi költészetet mutatnak, amelyben e kettő szépségét melankólia, halálfélelem, háború-irtózat kíséri.⁸ Nem mondok újat, ha a megtalált megoldást a fenyegetett, majd végül összeomló, de valóságként, vagy egykori valóságként, és mértékként, normaként megtartott idillben látom. Radnóti idill-költő lett, s mint ilyen, meglehetősen egyedülálló a XX. században, ahol az életmű csúcsein alig születtek idillek. Az érett költő – most már poeta doctusként – Vergilius ekloga-költészetének konvencióját idézte. A maga eklogáival jelölte ki önreflektív irányát, s alkotta meg versei szilárdabb szerkezetét. Mert Vergilius – maga is Theokritosz görög tradíciójára támaszkodva – a pásztor-költő fikciójával, fiktív terével, a szép és nyájas természeti hellyel, fiktív életmódjával, távol a munkától és a közügyektől teremtette meg és hagyományozta azt a metapoétikai szintet, melyben a dal megfogható.

A külvilág Vergiliusnál is betört ebbe az elkülönített világba, s érintkezett a természeti lét, a szerelem és a költészet egyesített idillikus életformájával. Továbbá Árkádiában is jelen volt a halál.⁹ Radnótinál azonban maga ez a betörés – és a két világ ellentéte – minden ekloga tárgya.

A kapcsolódás mégis jelentős. A metapoétikai szint változatlan állandó lesz. Nem a pásztor a költő, mert a Költőt most már megnevezése tünteti ki, de a költői világ része, a megszemélyesített befogadó, aki érti őt, aki érti a hexametert, aki ismeri és várja a költő versét. Ennyiben felválthatja a repülő (erőltetetten), s a próféta (megfelelve annak a konvenciónak, amely az Ószövetséget pásztor- királyaiival – mint Dáviddal – és prófétáival beillesztette a pásztori költészetbe). Az invokáció a pásztori múzsához szól. Ő biztosítja azt az idilli háttérrel, a természet, a hitvesi szerelem, a versírás idilljét, amelyet egy kisvilág

⁸ Talán csak egyszer fordul elő, egy 1937-es versben, hogy a természet rútságát megjeleníti: „a tegnap még arany avar / barna sár lett a fák alatt” (*Októberi erdő*).

⁹ „Tityrusom, ki a sátras bükk hűvösén heverészel, / Erdei múzsádat leheled lágyhangu sipodba, / Míg mi hazánk édes mezeit s e határt odahagyjuk. / Hontalanul bolygunk: de te, Tityrusom, zudog árnyán, / Szép Amaryllisedért a vadont epekedni tanítod” – kezdődik az *Első ekloga* (Lakatos István fordítása). Vagy gondoljunk a *Kilencedikre*, amelyet Radnóti is lefordított: „a versek / oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak...” A philippi csata utáni földkisajátításoknak, Varus (nem a teutoburgi csatavesztő!) cremonai kolonizációjának híre beszűrődik Árkádiába is. És ott is jelen van a halál. A barokk kedves témájaként Poussin kétszer is megfestette, hogy a pásztorok döbbenetükre síremlékre bukkannak. Vergilius *Ötödik eklogája* Daphnisz halálát idézi fel.

jelenvalóságában vagy emlékeiben nem ingat meg a katasztrófa, amely ellentétéként megjelenik, bármennyire is kitölti a nagyvilágot, s fenyegeti a költő életét. Az idill meglétét illelheti kétely, de egykori valóságát, s mindenkori normáját nem.

Köztudott, hiszen a magyar költészet nagy slágerei közé tartozik, hogy a borzalomra ez a tiszta idill a felelet: „Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom / mind- azt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon; / ha volna még! s mint egykor a régi hús verandán / a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár, / s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken, / a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen, / és Fanni várna sző- kén a rőt sövény előtt, / s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt”. Ebben az idillben a halál- nak is helye van: „várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál”.

A bukolika idill, de nem minden idill bukolikus. Radnóti érett költészetében is csak az eklogák egy részében eleveníti föl Vergilius műfaji hagyományát, a pásztori költészetet. Más verseiben az idill nem műfaj, hanem beállítottság. Árkádia a költő magánéletében, a házastársi szerelem, a természetrajongás és a versírás életformájában tűnik fel. Van. Adott- ság, nem valami, amiért meg kell küzdeni, ki kell vívni. Nincs benne semmi fikcionalitás és semmi utópia. Az a Radnóti verseiben nemritkán megjelenő (megvalósulatlan) óhaj vagy ígéret, hogy élesebb, harcosabb, vad, haragos lesz a költészete, gyakran elhangzik, de az életformára vonatkozó „legyen”-jellegű felszólítás olyan ritka, hogy felfigyelünk rá és megjegyezzük: „Ó, költő, tisztán élj te most” (*Járkálj csak, halálraitelt!*). Mint mondtam, álta- lában a tisztaság és büntelenség a költői önkép – megint csak idillikus – eleve fennálló adottsága.

Radnóti idillje a vergiliusi fordítottja. Nem abban, hogy Vergilius Árkádiája ne lenne adott. A pásztoroknak semmit sem kell azért tenniük, hogy azok legyenek, akik. Csak- hogy mindezt nyomatékka fikciónak, a költészet és a költői világ fikciójának, és nem va- lóságnak ábrázolja. Annak, amit a nagyvilág, a politika, a történelem betöréseként jelle- meztem az imént, egyik legfontosabb funkciója, hogy világossá tegye a pásztori, versengő költői életforma fikcionalitását. „Árkádia Vergilius kitalált költői világa – olyan műalko- tás, amely magát a művészetet veszi tárgyául. Méghozzá azáltal, hogy kivonja magát egy másik világból, noha e másik világ továbbra is érintkezik a költészetével.”¹⁰ Radnótinál semmilyen fikcionalitásról nem lehet szó, hanem tökéletesen egynemű, a valóság ugyan- azon szintjén álló két világról (a „kis”- és a nagyvilágról), amelyek közül az egyik el akar- ja pusztítani a másikat.¹¹

Ebből a szerkezetből következik a reprezentatív Radnóti-versek elháríthatatlan prob- lémaja, amelyet Angyalosi poétikai egysíkúságnak nevezett. Az idill idillszerűségének rögzítettségéről van szó, amely elvileg kizárja, hogy a házastársi szerelem válságos, a ter- mészet csúnya, a költői munka kétséges, s a mindezt fölidéző lírai személyiség komplex legyen. Idealizált viszonyok realitásként való feltüntetése statikus költői állapotot hoz

¹⁰ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Molnár Gábor Tamás fordítása. Osiris, Bp., 2001, 58.

¹¹ El lehetne beszélni ennek a világos ellentétnek az előtörténetét, azt, hogy miképpen válik a vergi- liusi tradícióban problémává ez a két realitásszint, miképpen válaszol erre a reneszánsz és barokk pasztorálban a naivitás, az irónia, az allegorizálás, a játékoság, majd egy nagy fordulattal miké- pen közelít egymáshoz a polgári idillben a két világ realitásszintje. Ettől kezdve az idill valami- lyen ellentét, szembenállás egyik tagjává válik. A hatalmas irodalomból álljon itt két újabb keletű munka: Jakob Friedrich Heller: *Masken der Natur. Zur Transformation des Hirtengedichts im 18. Jahrhundert*. Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2018, illetve Paul Alpers: *What is Pastoral? The Uni- versity of Chicago Press, Chicago & London, 1996*. Vö. továbbá Wolfgang Preisendanz: *Reduktionsformen des Idyllischen*, in: Hans Ulrich Seeber, Paul Gerhard Klessmann (Hrsg.): *Idylle und Modernisierung in der europäischen Literatur des 19. Jahrhunderts*. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1986, 81–92.

létre. „Az idill az ártatlan és boldog emberség költői ábrázolása” – mondta Schiller.¹² Az agresszió ellenfogalma. Nyugalmi állapot, amelynek múlt- vagy jelenbeli pillanat-, vagy öröklét-jellege van; kívül áll az időn, amely fenyegeti, s amelynek ellensúlya a versben.

Mivel az idill nem magától értetődő, hanem ritkaság-értéke van, felidézése a transzparencia jegyében bőbeszédűséggel jár. Az ebből következő egyértelműség is oka lehet a költő népszerűségének, s valóban, még jelentős verseiben is hiányzik a tömörség és a kihagyás. Töredékek nevezett versei távolról sem töredékek (*Nyugtalan órán, Két töredék, Töredék [Oly korban éltem én a földön]*).

Továbbá a formaművészet az idill részeként, formai újítás nélkül önértékre tesz szert, amely néha a vélt vagy valós artistikum túlzásaiban jelenik meg. A költő „a ritka és nehéz szavak tudósának” nevezi magát (*Őrizz és védj*, 1937). Engem gyerekkorom óta bánt a *Második ekloga* (1941) egy határozószava. „Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska / miákol és az eb vonít s a kis halacska / ikrát űrít *kacéran*.” Ezeknek a soroknak az intenciója az, hogy a költőnek éppen olyan elementáris életfunkciója a versírás, mint a macskának a nyávogás, és így tovább. Ám ezzel szöges ellentétben áll a hal életfunkciójához illesztett inadekvát költői határozó, mivel éppenséggel ellentmond a lakonikus állításnak, hogy a költő szinte biológiai kényszere a versírás. Ezzel az erővel akár azt is írhatta volna: a macska kejesen miákol, az eb fájón vonít, stb. S ha nem is ilyen kirívó, de bántónak és oda nem illőnek érzem a Babits-sírató *Csak csont és bőr és fájdalom* második részének artistikus szöszedetét: göröngy, fátyol, harang, lélek, gyöngy, „csilla szó, te *csillag*”.¹³ Kisebb jelentőségű verseiben több hasonló példát lehetne említeni. Vas István „játékos, keresett és pepecselő jelzőkről” beszélt nagy méltatásában.¹⁴

Ugyanide tartozik, de külön bekezdést érdemel az utolsó versek egyikének, a *Hetedik eklogá*nak a felsorolása: „Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel, / hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben”. Ez a két hexameter különösen a jelzővel ellátott, s ezért egzotikus nációkat távolítja el a költőtől. Ez az egyetlen alkalom, hogy a zsidó szó megjelenik Radnóti költészetében. A bori nagytábor rabjai között voltak hadifoglyok, de Radnóti altáborá magyar zsidó munkaszolgálatosok lágere volt. A sejtetem, hogy sorsa a költőt mindig foglalkoztató költőhalál legyen (Federico García Lorca, Ernst Toller, József Attila és mások), méghozzá magyar költő, megrázó, miközben zsidóként ment a halálba, és zsidó halált halt. Radnóti magyar költő volt – zsidó. Ezt radikális asszimilánsként nem volt hajlandó elfogadni, de a fenti sorokban, ahol a nemzetiségek közt a magyar nem szerepel, egy tragikusan komplikált – meglehet, megoldhatatlan – helyzet elfojtása, letakarása jelenik meg, amely a költői megformálás kárára van.

*

Az idill kibontása és szembeállítása a kor fenekedésével, az eudémonizmus ütköztetése a tragédiával, Radnóti Miklós költői teljesítménye, egy bizonyos, és nagyon jelentős pontig gazdagítja és kiteljesíti művét a szépség, a harmónia, a béke és a nyugalom a valósággal szembeállított elleneszméjének jegyében. Ám ugyanaz, ami megteremtette ezt a magas nívót, válik akadályává a még nagyobb költői kibontakozásnak. Az a statikus állapot, amelyet szembeesít a dinamikus sorscsapással, mozdíthatatlan állandókból áll. A katasztrófa a Szépség, a Harmónia, a Béke és a Nyugalom kétely nélküli abszolútumának hátere

¹² Friedrich Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről (Papp Zoltán fordítása), in: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Bp., 2003, 314.

¹³ A szó-tetszelgés már az előző nemzedék csúcsteljesítményében, Kosztolányi Dezső *Ilona* című versében is nehezen viselhető: „...mennyei / lanolin...”

¹⁴ Vas István: A boldog költő. Jegyzetek Radnóti Miklósról, *Holmi*, 2009/6, 707. A föltehetőleg 1948-ban vagy 1949-ben írt szöveget posztumusz adta ki Ferencz Győző.

előtt jelenik meg, s ezért az a mélyebb kérdés, hogy nem tartalmaz-e minden idill egy csipetnyi öncsalást, s hogy nem részesedik-e „ínséges időkben” az elleneszme is az ínségben, kizáródik a lehetséges költői kérdések közül. A költő ezért egy így is magas szintnél nem tud magasabbra – a legnagyobbak közé – emelkedni.

Nézzük József Attila egy idillikus hangszerelésű – de az idillt nem abszolútumnak tekintő, sőt némiképp relativizáló – záróstrófájának gazdag értelmezési tartományát, amelyben a vers egészének győzelmi pózával szemben ott van az ironikus kétely és melankólia a boldogság ígéréstével szemben, a történelem vége perspektívájának összekapcsolása a nagy kihívásokra már nem váró öregességgel, azzal a sejtéssel, hogy a történelem vége az emberi nagyság vége is lesz.

Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.

József Attila: *Majd emlékezni jó lesz.* (1935)

*Szövegem egy korábbi változatát Ferencz Győző és Pór Péter olvasta,
kommentárjaikat köszönettel felhasználtam.*

A „NÉGER SMOKK” DALA

A kuplé mint globalizációs jelzés

1

Az érintkezési viszonyok egyetemessé válása (mai fedőnévén: a globalizáció) a zárt bolygón élő emberiség történetének eleve adott, „természetes” lehetősége, mint cél és realitás azonban kései fejlemény. Legföljebb pár száz éves. Hogy a lehetőség céllá vált, alapvetően gazdasági logika eredménye; mögötte a tőkeértékesülés dinamikája húzódik meg. A működő tőke a profit érdekében folyamatosan terjeszkedni kényszerül. S bár ez a terjeszkedés változatos formákban történik (a kereskedéstől a gyarmatosításon át a hódító háborúkig), egy idő után értelemszerűen megszületett a „modern” igazolása is, az „eszmék és emberek szabad áramlásának” eszméje, amely *de facto* lehetővé teszi a „tőke és a vírusok szabad áramlásának” gyakorlatát. Mindez azonban, egyebek közt, jelentékeny demográfiai és politikai problémákkal jár. A bolygó népessége például ugrásszerűen megnőtt (József Attila annak idején még „kétmilliárd párosult magányról” írhatott, ma a föld népessége már nyolcmilliárd körül jár), s a gazdasági gyakorlatnak és az élet kulturális – lokálisan meglehetősen tarka – leképezésének tőkelogika szerinti *homogenizálása* érdek-konfliktusok sorát váltotta és váltja ki. Az érintkezés ugyanis nemcsak kapcsolódás, de az érintkezők közötti reláció is. S a kapitalizmus körülményei között ezt a relációt a tőkeértékesülés folyamata hozza létre. Nem az eszmék, hanem ez a logika, ez a személytelen, absztrakt előíró hatalom, amely kikerülhetetlenül nyerteseket és veszteseket teremt. S a lokális és a globális ellentéte maga is „globalizálódik”. A konfliktusok pedig törvényszerűen intézményes erőszakalkalmazáshoz, akár államok közötti háborúkhöz is vezetnek. Az európai „nagy háborúnak” indult első világháború már a „globalizáció” globális kezelésének nagy és látványos főpróbája volt.

A háború kitörése (1914) előtt azonban a globalizáció folyamatának már számos jele volt – még a magyar fővárosban, Budapesten is. A kultúra ugyanis, saját természete szerint, mindig leképezi a „nyers” trendeket, de a maga módján, kódolva. S ezek a kulturális fejlemények amennyire kifejezik és megjelenítik a mélyben zajló folyamatokat, annyira el is rejtik azokat. Ez, azt kell mondanunk, örök kettőssége a kultúrának; a kulturális alakzatok mindig értelmezésre szorulnak. De – s ez retrospektíve is nagy kognitív lehetőség – megadják a szükséges értelmezésnek a sűrített anyagát, magukba integrálva sok, másképpen homályba vesző összefüggést. „Csak” észre kell venni, mi van összesűrítve bennük, mi az, amit kifejeznek.

2

Paradoxnak tetszik, de tény: az „olcsó”, szórakoztató tömegkultúra, amely elvileg maga a múlt pillanatnyiság és a sekélyesség, bizonyos dolgokat gyorsabban észlel és fejez ki, mint ahogy azokat a mélyebb járású, de lassúbb és nehezebb magaskultúra észlelni és tudatosítani tudná. Ez a frissesség, szögezzük le mindjárt, nem azt jelenti, hogy a szóra-

koztatási célzatú kultúra überolná a „komoly” magaskultúrát, sőt még azt sem, hogy helyettesíteni tudná, de mint elsődleges jelzés, gyorsabban megszületik, és láthatóvá – elemezhetővé – is válik. Kognitív előkészítést végez. S éppen ez a jelzőszerep az, ami utólag, retrospektíve is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A század eleji magyar kuplétermés például egyike annak az „irodalomnak”, amely különösen sok tanulsággal szolgál e vonatkozásban is. (Hogy a kuplé és a magas irodalom közt volt – személyi és intertextuális – érintkezés, alkalmilag közvetlen átjárás is, csak komplikálja kicsit az értelmezést, de nem érvényteleníti.) A kuplé éppen mint kuplé, azaz mint speciális – „komolytalan” – megszólalási lehetőség képes arra a teljesítményre, amely most érdeklődésünkre tarthat igényt. E műfaj darabjai ugyanis csak *kifejeztek* valamit – ezzel hatottak! –, az analízis szigorú követelménye nélkül. Az elemzést a mű és előadásai a kuplé fogyasztóira vagy /és az utókorra hagyták.

A század eleji magyar kupléirodalom, bár egyenetlen színvonalon, gazdag és érdekes szöveg univerzumot alkot. A tárgyi világ változásait éppúgy tükrözi, mint a habitus átalakulását és differenciálódását; a folyó – „polgári” – élet minden releváns fejleménye megjelenik benne, megfogalmazva mindjárt az „ajánlatot” is a hozzájuk való viszony kialakítására. Így, talán nem is csak a személyi véletlenek összjátékának eredményeként, a globalizáció, a világ „színessé” válása is tematizálódik. Széles közönség számára jelezve, hogy valami megváltozott, valami új, szokatlan lép színre. S ezt a változást, a kellemesség közegebe emelve, „népszerűsíti” is. Elfogadhatóvá, természetessé téve az újat, a szokatlant.

3

A huszadik század első három-négy évtizedében az egyik legsikeresebb és leginvenciózubb magyar kuplészerző Weiner István (1875–1940) volt. Nemcsak szöveget írt, de zenét is szerzett, kupléi egy részének ő maga volt a zeneszerzője is. Sőt olykor mások szövegéhez is írt zenét – az egyik ilyen jól sikerült kupléjának szövegírója maga Szép Ernő volt. S amikor idegen muzsikára írt magyar szöveget, akkor is rendre minőségi zenét használt fel. Tanult szakmája szerint jogász volt, jogi doktor, egy ideig ebből, ügyvédkedésből élt. De ismertté két dolog tette: a *kuplé* és a *bűvészet*, amelyek végigkísérték pályáját, s amely, mármint a bűvészet, élete utolsó szakaszában a fő kedvtelése volt. Alkata szerint „igazi művészlélek” volt.

Életéről nem sokat lehet tudni; kortársai szerény, visszahúzódo alkatként ismerték (egyik méltatója egyenesen „láthatatlan ember”-nek mondta [Újság, 1929. nov. 3. 11.]), jöllehet a szórakoztatóipar művelőiről általában egészen más sztereotípiák élnek. Budapestten született 1875. április 2-án, Weiner Lipót és Bogenglück Jeanette elsőszülött fiaként. Volt egy öccse, Emil, aki túlélte őt. A család a zsidó polgárság alsóbb rétegéhez tartozott, de tanították. Az elemi iskola után, 1884 őszétől 1892 nyaráig a Budapesti Kir. Kath. Főgymnázium tanulója volt. Nagy létszámú osztályokba járt (a létszám még a nyolcadikban is negyven fölött volt), a tananyag az úgynevezett klasszikus képzést szolgálta. Középpontjában a nyelvek álltak (magyar, latin, görög és német), vallástan, történelem, majd az utolsó évben a „bölcseleti előtan” is, azaz a humaniorák – a reáliákat voltaképpen csak a mennyiségtan és a természetrajz képviselte. (Az alsóbb évfolyamokon természetesen volt földrajz, rajz, sőt szépírás is, de ezek csak afféle fölvezető tárgyak voltak.) Mind a nyolc évben regisztrálták azonban a testgyakorlás és a magatartás jegyeit is. Weiner nem volt jeles tanuló, érdemjegyei hullámzóok, még hármasai is akadtak, de jelesei, például magyarból, történelemből, bölcseleti előtanból jelzik tehetségét. Nem érdektelen adat, hogy ötödik osztályosként rendkívüli tárgyként „műéneket” is tanult (Ért. 1888/89: 58.).

Érettségi után jogi pályára készült. A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* mint joghallgatót 1893-tól regisztrálja (1893/94: 135.). Szerepel például az 1896/97. évi *Almanachban* is (1896/97: 141.). 1898 októberében már joggyakornokként regisztrálják a források. A *Budapesti Közlöny* 1898. október 29-i száma azt adta hírül, hogy a „Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke Weiner István és Kormos Pál ügyvédjelöltek a Budapesti Királyi Ítéltábla területére díjas joggyakornokká nevezte ki” (*Budapesti Közlöny* 1898. 250. sz. 2.). Kinevezéséről az *Igazságügyi Közlöny* 1898. évi 11. száma is hírt adott (1898: 350.). Az *Igazságügyi Közlöny* 1899. október 17-én megjelenő száma viszont már az „állásukról lemondottak” közt említi (1899: 308.). Mint ügyvédjelölt azonban valószínűleg továbbra is a pályán maradt. A *Budapesti Közlöny* 1901. január 22-i száma ugyanis egy igazolvány elvesztése kapcsán megemlíti Weiner István „ügyvédjelöltet”, aki „dr. Reichard Ármin ügyvéd segédje” (1901: 2.). Ezt az adatot megerősíti az *Igazságügyi Közlöny* is (1901: 43.). A *Budapesti Közlöny* 1902. december 1-jei számából pedig kiderül, hogy „dr. Weiner István (l. VI. Eötvös u. 29. sz. alatt)” ügyvéd a kamara lajstromába „fölvételezett” (1902. 279. sz. 3.). Ezt az adatot az *Igazságügyi Közlöny* 1902. december 29-i száma is megerősíti. Ezt követően már ügyvédként dolgozott; két, 1906 eleji közleményből tudjuk, hogy ügyvédként, ő maga is „főnök” lett, dr. Haáz István személyében saját „segédje” volt (*Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906. 1. sz. 43., 1906. 2. sz. 33.).

Tanult-e intézményes formában zenét? A szakirodalom nem tud erről; de dalai túl jók ahhoz, hogy teljesen képzetlennek gondolhassuk. És vannak is jelei zenei érdeklődésének és előtanulmányainak. 1892-ben, mint több újság híradásából is kiderül, föllépett például egy műkedvelő zenés rendezvényen; énekelt és zongorázott. E szerepléséről egyebek közt a *Pesti Hírlap* augusztus 2-i száma is hírt adott: „A főváros közelében lévő kedvelt nyaralóhelyen, Budakeszin e hó [július] 30-án kitűnően sikerült jótékony célú hangversenyt rendezett [...] egy, Gerő Viktor fővárosi zenetanár vezetése alatt álló bizottság a Ficsu-féle vendéglőben. A hangversenyen közreműködő fiatal művészek zajos sikereket arattak. A hangversenyt Csonka Aranka és Weiner István igen hatásosan nyitották meg a Hunyadi-nyitányt adván elő zongorán, négy kézre”. Ezen az esten Weiner színészként is föllépett Ábrányi Emil *Az adóvégrehajtó* című egyfelvonásos vígjátékában (*Pesti Hírlap*, 1892. aug. 2., 3.). S 1899-ben neve föltűnt a József főherceg fővédnöksége alatt álló Nemzeti Zenede növendékei között. Kalár Károly tanári irányítása alatt a „zongora-tanszak” növendéke volt. 1899-ben az első évfolyamon 13 órát mulasztott; elméletből jeles, gyakorlatból jó eredményt ért el, szorgalma pedig „változó” volt (1899: 4.). 1901-ben, már a „második ifjak osztálya” tagjaként két órát mulasztott, elméletből jeles, gyakorlatból jó, szorgalmából „kellő” érdemjegyet szerzett (1901: 5.). 1902-ben viszont már „a harmadik ifjak osztályá”-ból „kimaradt” (1902: 6.), és a negyedik évfolyamot el sem kezdte. Zenei tanulmányai félbemaradása valószínűleg jogi pályája alakulásával függött össze.

Valami irodalmi előtanulmányai is lehetnek. Az ő hallgatókorában még át lehetett hallgatni egyik karról a másikra. Valószínű, hogy joghallgatóként föl-fölbukkant a bölcsészkar előadásokon is, még ha irodalomból nem is tett vizsgát. Ötletes rímeit mindenestre már a kortársak is elismeréssel emlegették. És nyelvtudása is bizonyos műveltségi háttérre utal. Angolul például tudott, bár a gimnáziumban angolt nem tanult, csak németet; az angol ismerete a magyar műveltségben azonban ekkoriban vált erősödővé.

Hogy hogyan lett az ügyvédből kupléíró, a föntiekből nem derül ki. De a zene és a jogászok keveredése valamit mégiscsak jelez. Az egzisztenciateremtés kényszere nem nyomta el benne teljesen a „művészi” becsvágyat és az önkifejezés igényét. Valami „véletlen”, valami alkalom kellett csak hozzá, hogy becsvágya is hírt adhasson magáról. A két szakma közötti ingadozást mutatja, hogy első – már nyilvánosságra került – próbálkozásai még álnéven jelentek meg. 1906-ban és 1907-ben írott kupléit *St. Nerwey* néven jegyezte. A név, amely első sikereit is meghozta, árulkodó név. Mielőtt találgatni próbálnánk

jelentését, vegyük észre megalkotásának logikáját. Ha a Weiner nevet kettévágjuk és a tagok sorrendjét fölcseréljük, megkapjuk az identitását elfedő és mégis identitáskifejező művésznevet: Nerwey – csak egy i betűt cserélt benne y-ra. És hogy csakugyan erről volt szó, azt az St. betűk is igazolják; ez a Stefán/István név rövidítése. A művésznév megkonstruálásában persze már fölfedezhető némi szójáték is; a szerző rejtőzködött és játszott. A St. Nerwey-kuplék mindenestre váratlanul jelentős sikert arattak. Népszerűséget hoztak a fiatal jogásznak, és eldöntötték sorsát: kupléíró lesz.

Kuplészerzői teljesítményét a kortársak igen jól fogadták, a kritika méltányolta. A *Nyugat* kritikusa, Csáth Géza nemcsak „ötletes zeneszerző”-nek mondta (Csáth, *Nyugat*, 1909: 392.), de már történeti kontextusba helyezve jelölte ki szerepét. „Az utolsó tíz esztendő alatt megszületett a budapesti nyelv”, írta 1909-ben. „És megszületett a budapesti dal is. Nem régen. A kabarévilággal köszöntött be.” „A pesti dalokat, a pesti utcák zörgő zenéjének elröppenő füttyszólamait az orfeumok, az operett színházak és kabarék szállítják.” Csáth már fölismerte, hogy ezek a dalok „meg tudják érezni, mit akar Budapest”, s szerepük az, hogy „a saját szívdobbanását zenében újra hallhassa” a város. És jellemzése során Weiner kupléinak a példáját is mozgósítja: „az orfeumokban is más a világ, mint azelőtt. A *Pityu úr*, a fővárosi zsúrfiú, a kosaras bácsi, *Matild*, »aki mindenáron zülleni akar«, *Móricz*, aki »olyan fiatal«, »és ez *Bergerék Zsigája*«, *akinek »páratlan az eleganciája* – mintegy kiegészítik a társaságot” (uo., 392.). (Idézetünkben a kurzivált részek utalnak Weinerre, illetve műveire.) A kritikus itt Szirmai Alberthez és Kálmán Imréhez, illetve – szövegben – Molnár Ferenchez, Heltai Jenőhöz, Szép Ernőhöz és Gábor Andorhoz viszonyítva beszél a „kiegészítésről”, és ehhez képest mondja: „Weiner István és Zerkowitz Béla szintén *ötletes zeneszerzők; valami amerikaiás ritmikái ízzel, sőt az új világban bevált harmóniákkal dolgoznak, holmi ismétlődő trükkökkel*. De kénytelenek vele, mert a közönség kívánja az effélet” (uo., 392.). Ez a jellemzés és minősítés a magaskultúra szemszögéből született, s mintegy onnan nézve szól a kupléírókról. És Weiner nem csak pályája elején kapott ilyesféle méltatást. Még pályája vége felé is elismerték. 1929. november 3-án az *Újság Hogyan készül a sláger?* című nagy áttekintésében egyebek közt ezt írták róla: „a szövegírók közül a két legnevezetesebbel: Weiner István dr.-ral és Harmath Imrével akarunk foglalkozni. A publikum nem is tudja, hogy annak a sok-sok zeneszámnak, ami a fülében zsong, *nyolcvan percentben ez a két író a szerzője*. Weiner István nagyon komolyan dolgozott és dolgozik. A legkisebb slágert is nagy műgonddal csinálja. Már harminc éve is az ő dalai voltak a legnépszerűbbek: *Mikor a pezsgő a jégen hül, Adj egy édes csókot drága kisbabám, Nézd csak megjött a hadnagy úr, Nyomd meg a gombot*, stb., stb. És tavaly, amikor egy folyóirat megszavaztatta publikumát, melyik a legnépszerűbb sláger, *a győztes az Oly jó ez a vasárnap* című *Weiner dal*. Weiner István [...] soha nem propagálta számaikat zenekaroknál és gramofonygárosoknál, és mégis több, mint száz száma a maximumig népszerűsödött Magyarországon” (*Újság*, 1929. nov. 3., 11.). Ez a jellemzés így persze „csak” szociológiai jelzés; szakmai szempontokat nem vet föl, az életmű karakterét nem jellemzi. Ez csak a sikert regisztrálja. Ám szimpotomatikus, hogy a Weinert jócskán túlélő fiatalabb kortárs, a neves konferanrsziévé fejlődött Kellér Dezső *Kortársak és sorstársak* című visszatekintő könyvében (1972) úgy írt róla, mint aki a kabaréműfaj Nagy Endre-i mércéjével mérve is legjelentősebb alkotói közé tartozott.

Maga Weiner meglehetősen önkritikusan határozta meg önmagát. 1928-ban, a *Színházi Élet* egyik körkérdésére válaszolva (egyebek közt Somlyó Zoltán, Gellért Oszkár, Erdélyi József és Karinthy Frigyes társaságában!) azt írta: „nem vagyok én költő, csupán / Kupléíró iparos / Vágyódásom az ősz után / Pusztán azért viharos: / Ősszel szokott megszületni / A saison új slágere” (*Színházi Élet*, 1928. 42. sz. 6.).

Műveit rendszeresen több helyen is előadták, így például a Fővárosi Orfeumban, a Modern Színház Cabaret-ban, a Bonbonnierre Kabaretben, a Városligeti Színkörben, a Városligeti Nyári Színházban, sőt alkalmilag még a New York Kávéház Újságíró Kabaréjában is. (Utóbbi helyen ő maga mint énekes és bűvész is fellépett.) Műveinek állandó előadói is voltak, közülük a leghíresebbek Baumann Károly, Gyárfás Dezső és Solti Hermin, de alkalmilag olyan nevezetes, ma már legendás művész, mint Medgyaszay Vilma is előadta valamely művét. Kupléi a hőskorban rendszeresen nyomtatásban, kottaként is megjelentek (az elsők még St. Nerwey álnéven): *Faj-angol* (1907, Bárd), *Jónás, a víziló* (1907, Bárd), *Szellem, édes szellem [a spiritiszta özoegy]* (1907, Nádor Kálmán Zeneműkereskedése), *Óh Sári, ne izélj* (1907, Zipser és König), *Frimm diadala* (1907, Alberti és Társa), *Zsúr-szírén* (1907, Alberti és társa), *Hallja, maga Schwartz* (1907, Alberti és Társa), *Az édes Médi* (1908, Zipser és König), *A néger smokk* (1908, Zipser és König), *Úrinő-e vagy* (1908), *Baumann-Nagy Album*, *Baumann Károly kupléi* (1909, stb.). Szövegeit gyűjteményes kötetekbe is fölvtették, például 1913-ban a *Zeneköltők Albuma* első kötetébe, s kupléi egy részéről már a hőskorszakban is készültek gramofonlemezek: *Mamuska kuplé* (1914, Diadal Rekord, D 1417), *Francia-orosz-angol utánzatok*, előadja Solti Hermin és a Royal Orfeum együttese (1914, Diadal Rekord, D 1418), *A bersagliere*, előadja Virág Jenő és maga Weiner (1914, Diadal Rekord, D 1444), *A népfelkelő*, ennek zenéjét Irving Berlin szerezte, előadta Steinhart Géza zongorakísérettel (1915, Favorit Rekord 1-27825), stb. (vö. Bajnai – Simon – Borsos, 2010).

A század első másfél-két évtizede még minden szempontból a hőskor volt, technikai vonatkozásban is. De ezek a kuplék már nem csak a „közeli közönség”, egy-egy orfeum vagy kabaré vendégei körében éltek, a technika médiumai (nyomtatott kották, gramofonlemez) is érvényesültek. Már otthon, privát körülmények között is élvezni lehetett ezeket a műveket, például meg lehetett hallgatni az intézményesen preferált darabokat. A technikai fejlődés (és a szórakoztatóipar üzleti érdekei) ezt már lehetővé tették, illetve elő is segítették. (E régi felvételek egy része – igaz, nem nagyon jó minőségben – ma a YouTube-on is elérhető.)

A „pesti dalról” értekező Csáth Géza, jó érzékkel, már e korai stádiumban (1909) észrevette, hogy itt a tömegkultúra stílári és tematikai átalakulása zajlott. „A pesti utcákat nem a csárdák látják el zenei anyaggal”, írta, hanem immár az „orfeumok, az operett színházak és a kabarék”. És az éjszaka „hazatántorgó lumpok” vagy az „utcán szaladgáló és árukat szállító iparosinasok, rikkancsok, csibészek, varrólánykák” érzékenysége más, mint a magyar nóták fogyasztóié. Már Kálmán Imre egyik nótájában fölfedezhető volt „a városligeti jassz-zamat”, Heltai „Mozidala” után pedig már „a csibészhangulat és csibészgondolkodás, a pesti kedélyességnek stilizálása és szinte kegyetlenségig poentírozott, a szándékos, de éppen ezért művészi ordinárisága jellemzi szövegben az összes dalokat” (Csáth, 1909: 381.). Az érzületnek, az érzelmi és kognitív tapasztalatoknak ebbe az átalakulásába simult bele Weiner kuplészerzői gyakorlata is. Első dalait, mint említettük már, még St. Nerwey néven jegyezte (ami idegen minták korai követéséről is árulkodik), de tematikája kezdettől szűkebb volt, pesti világának figuráit és attitűdjeit jelenítette meg. Viszonyulása volt az, ami újszerű s „már pesti”, és kupléi karakterét is ez adja meg. Rá is áll, amit Csáth általánosságban mond ki: „a zeneszerzők győzik ötlettel, de olykor tudatos nembánom-sággal felhasználják, ami a más meglévőkből kell nekik”. „Vagy az amerikai kuplék konstruálását utánozzák” (uo., 382.).

Weiner alkatilag egyfajta *Gesamtkunstwerk* eszméjéhez igazodó alkotó volt; zene, vers, előadói megnyilatkozás, sőt – horribile dictu – még a bűvészet művelése is együtt jellemezte. S ez sok mindenre, az élet sok új fejleményére fogékonnyá tette. Pályája első, még a „nagy háború” előtti, sok szempontból legérdekesebb szakasza egy kupléban elbeszélte pesti, városi „szociográfiának” is fölfogható – megérné az egyenkénti konkrét számbavételt. Ő maga az 1913-as *Zeneköltők albumában* négy dalával reprezentálta törekvéseit. Az egyik *A néger smokk*, amelyről e kis cikk némileg részletesebben kíván szólni, a másik *Az édes Médi*, amely egy színházi produkció betétdala, a harmadik a *Báró Protzné*, a negyedik az *Óh Sári, ne izélj*, amelynek ő „csak” zenéjét szerezte, szövegét nagynevű kollégája, Szép Ernő írta, ám így együtt igen népszerű alkotást hoztak létre.

Mindegyik más-más oldaláról mutatja meg tehetségét. A végén érdemes kezdenünk. A közös szerzemény Sárija Fedák Sári volt, aki Amerikába készült, vagy legalábbis fölröppentette – érdeklődést keltő megfontolásból – *kivándorlási* szándékát. A szöveg a roppant népszerű, ám önmagát módszeresen menedzselő sztár vitriolos kritikája – Weiner zenéje ezt a célt ügyesen és hatásosan szolgálta. A *Báró Protzné* a báróné kíméletlen leleplezése, a korlátolt társadalmi képmutatás, butaság és hierarchikus elkülönülés szatírja. Részben a báróné monológja, azaz önjellemezése révén, részben külső nézőpontból, narratív jellemzéssel. Az *édes Médi* kedélyesebb hangot üt meg, a hangsúly itt a történet frivolitására helyeződik. A csinos lányka és a rá légyként rárepülő gavallérok viszonya a kor szexuális atmoszféráját jellemzi. A hipokrita gesztus kritikája itt is jelen van, ez, jól érzékelhetően egyike a Weinert különösen irritáló dolgoknak. És az is jól érzékelhető, hogy a társadalmi disszonanciák élménye központi, uralkodó tapasztalata volt. Kupléi, túl a kifejezés és bemutatás szándékán, ezeknek a disszonanciáknak a kedélyes elaborációját végezték. Kritika mindegyik, kedélyes ironiában feloldva. A disszonanciák észlelése és kifejezése nyilvánvalóan személyes érzékenysége eredménye, az elaboráció módja azonban a már és még lehetséges közös megoldás. Azaz a történetileg adott közösségi elvárás kielégítése.

Mindezt fogyaszthatóvá persze a forma tette, Weiner formaérzékenysége. S ebből a szempontból nem érdektelen, hogy a szöveg és dallam ugyanannak a művészi érzékenységnek a kivetülése.

6

Weiner egyik legérdekesebb, máig szólóan sok tanulságot hordozó kupléja *A néger smokk* (Ant 2013: 139–141.). Ez a kupléja 1908-ban született, először a Fővárosi Orfeumban hangzott el Baumann Károly előadásában. Kottája mindjárt 1908-ban nyomtatásban is megjelent, 1909-ben bekerült a Baumann állandó repertoárját közlő *Baumann Albumba*, 1913-ban a *Zeneköltők Albumának* első kötetébe, később – talán 1915 körül – gramofonlemezre is felvették. Ma már ez elérhető interneten is.

„Örökzöld” nem lett, korhoz kötöttsége túl erős, mint történeti dokumentum azonban alighanem éppen ezért becses. Sok mindenre fényt vet. Szövege ez:

*Furcsa az én örültségem:
Szörnyű módon tetszik nékem
A néger tánc, s a néger dalok.
Veszek ezer néger kótát,
Fújok minden Johnson nótát,
Valóságos néger smokk vagyok.
Néger vagyok kétszeresen,*

*Hisz az apám Kétszerecsen
Utcában vagy húsz évig lakott.
Édesanyám is fekete
Himlőkórságban szenvedve,
Mikor engem világra hozott.*

Refrén:

*Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én,
Lábam rögtön kopogós, ropogós tánclépésbe mén.
Miért születtem hébernek?
Miért nem inkább négernek,
Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén.*

*Orfeumba, Ósbudába,
Hogyha fellép néger dáma
Én azonnal beleszeretek.
Múltkor cudarul megjártam:
Kis feketére találtam.
Drága nő volt, fene egye meg!
Ostromolom, átkarolom,
Össze-vissza csókolgatom,
Jaj, micsoda rettentő blamázs!
Nem fehér volt a pofája?
Csak suviksz volt kenve rája.
Óriási kiábrándulás!*

Refrén:

*Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én,
Lábam rögtön kopogós, ropogós tánclépésbe mén.
Miért születtem hébernek?
Miért nem inkább négernek,
Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén.*

Van ennél egy bővebb változata is a kuplénak (ez a változata a Facebookon forog), de ennek eredetisége kétséges, s maga Weiner, mint a főntebbiekből kiderül, az idézett szöveget vállalta a magáénak.

A néger smokk mint történeti forrás implicit tanulságokkal is szolgál. Mindenekelőtt a kuplé önmagában is igazolja, a század elején Budapesten már ismertek voltak a fekete táncosok, a szórakozóhelyeken (Orfeum, Ósbudavár stb.) fölléptek, s mint érdekes, egzotikus színesbőrűeknek már divatjuk is kialakult a „fehér”, európai közegben. E divat nem pusztán személyi természetű volt, nem csak a látványnak szólt, de a táncnak és a zenének is. A másféle hangzás, a másféle mozgáskultúra mint egzotikum érdeklődést keltett. A szórakozási választékot gazdagították. Hogy a fekete táncosok és artisták európai megjelenésében milyen szerepet játszott az amerikai gazdaság erősödése, üzleti, például kereskedelmi expanziója, arra a kuplé közvetve sem utal. De arra, implicite, igen, hogy ez a táncban, zenében és látványban érkező (amerikai) import itthon is tekintélyre tett szert. A viszonyulást alakította.

A kuplé igazi hozadéka e *viszonyulásnak* a megjelenítése.

Mindjárt a cím is szimptomatikus. A *smokk* gúnyszó; egy lexikon meghatározása szerint „gúnyos kifejezés azokra az egyénekre, kik valamely művészet vagy divat stb. iránti hozzáértésüket oktalanul fitogtatják.” A túlbuzgó, konjunkturális igazodást minősíti. A szó etimológiája a szó eredetére és a beléje foglalt ítélet erejére is fényt vet. A *smokk* mint *schmock* jiddis eredetű szó, jelentése: ‘idióta, ripacs, hülye’, s nyilvánvalóan a magyarosodó (asszimilálódó) zsidók nyelvi hozományának a része. Használata e korban, 1908-ban még félreérthetetlenül a beszélő zsidóságára is utal, s ítéletének keménységét mutatja. A beszélő szájából ez a szó negatív önminősítés, önirónia. És ez azért hangsúlyozandó itt, mert maga a kuplé a *smokk* dicsekvése, monológja. Szimptomatikus a címben a *néger* szó használata is. Nem azért, mert ez a kifejezés nem *píszí*, hiszen az afroamerikai megnevezés akkor még nem is létezett, nem volt forgalomban, s a magyar nyelvben a „*néger*” szó csak identifikált, de nem minősített. Nem volt direkt pejoratív, becsmérlő konnotációja. (Nota bene: ez áll a kupléban szereplő másik megnevezésre, a szerecsenre is.) A *néger smokk* frazéma azért szimptomatikus, mert a *smokk* beszélőnek a respektusa itt egy másik, szintén nem privilegizált, sőt szociológiailag kimondottan diszkriminált populáció tagjára irányul. Itt, láss csodát, egy zsidó irigyli „a” négert. (Ez a kuplé szövegében aztán tételen is hangsúlyozódik.)

A kuplé ezt a paradoxont jeleníti meg a beszélő magatartásának elbeszélésével. A *smokk* beszélő monológja erősen önironikus, már az első sor explicit alakban örültségnek nyilvánítja magatartását („Furcsa az én örültségem”). Öniróniája, önmagának „négerre” való áttitilizálásában, illetve ennek nyilvánvaló képtelenségében és nevetségességében is megmutatkozik: „Néger vagyok kétszeresen, / Hisz az apám Kétszerescsen / Utcában vagy húsz évig lakott. / Édesanyám is fekete / Himlőkórságban szenvedte, / Mikor engem világra hozott”. És ez az önirónia végighúzódik a dal egész szövegén. Szociológiailag ennél mégis érdekesebb és informatívabb a *néger smokkság* leírása. Már az első szakaszban megfogalmazódik a diagnózis: „Szörnyű módon tetszik nekem / A néger tánc, s a néger dalok. / Veszek ezer néger kótát, / Fújok minden Johnson nótát”. E tetszés önmagában még akár egyéni ízlés kérdése is lehetne, a „néger kóták” tömeges vásárlása azonban már direkt szociológiai jelzés, s a „Johnson nóták” emlegetése a közvetítő médiumon is nevének nevezi. Láthatóvá válik a mechanizmus, amely e divat „egyetemes” terjedését lehetővé tette. Az üzleti, kereskedelmi hálózat, amely Amerikából, némi áttételeken keresztül, Budapestig juttatta el az új ízlést: a fizikai hordozókat, a kottákat – és az aktorokat, magukat a táncosokat is. A kuplé egy másik helye ugyanis azt is elárulja, a fekete táncosok az Orfeumban és az Ósbudában, azaz különböző szórakozóhelyeken föl is léptek. Látni, hallani lehetett tehát őket. A beszélő személyes élménye a refrénben hangsúlyosan jelenik meg: „Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én, / Lábam rögtön kopogós, ropogós tánc lépésbe mén”. Az élményt itt a szöveg fokozó szerepű ismétlései, szinonima-sorolásai (fekete, szerecsen, néger, illetve kopogós, ropogós) technikailag is kiemelik, s ugyanezt a célt szolgálja a zene is. S a hatástörténeti folyamat bemutatásának egy másik mozzanata is előjön a szövegben: „Orfeumba, Ósbudába, / Hogyha fellép néger dáma, / Én azonnal beleszeretek / [...] Ostromolom, átkarolom, / Össze-vissza csókolgatom”. Vagyis a szereplők és a szórakozó közönség személyes kontaktusa is adva volt, létrejöhett és létre is jött már a szórakoztató iparnak ez a dimenziója is.

A kuplé paradox csúcspontja kétségkívül a refrénben jön létre, ahol a tánc által elbűvölt *smokk* a következő konklúzióra jut: „Miért születtem hébernek? / Miért nem inkább négernek, / Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén”. A csillaggá (sztárrá) válás vágya, azt mondhatnánk, szokványos modern vágy, szimpla lélektani fejlemény. A modernitás egyik jellegzetes, vonzó karrierlehetősége fogalmazódik itt meg. A paradox lényegét azonban nem ez, hanem az élesen és váratlanul exponált kérdés veti föl: „Miért születtem

hébernek? / Miért nem inkább négernek”? A hatást itt a megfogalmazás tömörsége, rím-technikája, ismétlésre építő szerkezete, egyszóval a verstechnika is erősíti, de a paradoxon gondolati centruma a *héber/néger* szembeállítás, amelyet a két szó rímeltetése csak fokoz. Miért erős ez a szembeállítás? Egy zsidó, aki néger szeretne lenni, maga a szociológiai irrealitás. A négernek, az Afrikából Amerikába hurcolt rabszolgák már „szabad”, ám jogilag még akkor, a század elején is számos vonatkozásban diszkriminált, társadalmilag pedig másodrendű helyzetű utódai itt vágyott szereplőkké válnak. Ez maga a képtelenség. Még akkor is, ha a gálutban, diaszpórában élő zsidóság maga is a népek közösségéből „kizárt”, diszkriminált populáció volt, „bélyeges sereg”, amelyet sorsa frusztrációra és ressentiment-re predesztinált. Maga a vágy tehát szociológiailag legalábbis váratlan; az alapkérdés: „miért születtem hébernek?”, azonban, úgy látszik, szociálpszichológiailag mégis megalapozott, elnyomhatóan reakció. S az elégedetlenség helyzetének jelzése. (Már maga a „héber”-ként való megnevezés is hordoz némi disszonanciát.)

A kuplé (és persze maga Weiner is) a divattal, a divat megnyilvánulásaival szemben erősen kritikus (innen a kuplé ironiája), ám maga a „néger zene és tánc” *homológ* Weiner saját disszonancia-élményével. Elvont, mégis érzéki kifejezése annak.

A paradoxon megfogalmazása egyszerre vág a divat térhódítása és a zsidók smokksága felé.

Hogy a kuplé (az amerikai zenei stílus imitációjával párhuzamosan) az új, globalizációs eredetű divat kritikája is, azt a szerelemmel „ostromolt” „néger dáma” leleplezése is demonstrálja. A „drága nő”, a „kis fekete” ugyanis, mint megtudjuk, nem fekete, hanem „fehér volt a pofája, csak suviksz volt kenve rája”. Azaz csak imitáció volt, szándékos megtévesztés, a divat vonzóerejével való visszaélés. S ezzel a négerdivattal a smokk naitítása is nevetségessé színbe kerül; hiteltelenedik.

És e kuplé körül egy metakommunikatív jelzés is tetten érhető. Ez a kuplé már magyarul szólal meg (kevésbé előbb Pesten még a német szó járta), a zsidók akkulturációja, magyarosodása, „pestivé” válása nagyon markáns kulturális opcióról árulkodik. Innen nézve a „négerre” válás vágya maga is ambivalens jelzés. Akkor ugyanis még a magyar világba való integrálódás volt napirenden. (Az 1919, 1944, majd 1989 utáni folytatás természetesen már más kérdés; onnantól már meglehetősen ambivalens a történet. Az integráltság megerősödése, és – párhuzamosan – a disszimiláció lehetősége és igénye már együtt jár.)

Weiner személyes ambivalenciájáról árulkodik azonban, hogy a nagy dilemma a ref-rénben van megfogalmazva, így ez nemcsak ismétlődik a kupléban, de a kuplé zárlatában is ott van. Az utolsó három sor (amelyet az Orfeum közönsége utoljára hall) ez: „Miért születtem hébernek? / Miért nem inkább négernek, / Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén”.

7

A „néger” tematika vagy /és stílus nem pillanatnyi impresszió szülte volt Weiner István életművében. A magyar jazz történetét földolgozó Simon Géza Gábor (1999) Weinert már úgy jellemezte, mint „aki az új típusú amerikai zenére rendkívül érzékenyen reagáló zeneszerző-szövegíró volt és akinek jelentős szerepe volt a korai jazz jellegű darabok népszerűsítésében” (Simon 1999: 36.). Simon az „első magyar dizőz”-ról, Solti Herminről szólva is azt emelte ki, hogy „[n]agyszerű érzéke volt az amerikai jellegű ritmikus zenéhez. Weiner István, Márkus Alfréd és mások világsikerű, korai amerikai jazzdarabokat dolgoztak fel számára, amelyek magyar szövegükkel nagy sikert arattak” (Simon 1999: 36.). Ez, azt kell mondanunk, történeti-szociológiai meghatározottságú lehetősége volt

Weiner pályájának. A kupléírás egyik, egyre erősebb trendje ugyanis az 1910-es évek elejétől már ez a „néger” trend volt, egyre többen érdeklődtek iránta és művelték.

A *Ragtime és kupléirodalom a Monarchia utolsó évtizedeiben (1896–1920)* alcímű, 2006-ban rendezett irodalmi múzeumi kiállítás jó néhány ilyen szöveget fölszínre is hozott (vö. Ant 2007: 3–19). Közülük a Louis A. Hirsch zenéjére írott Heltai Jenő-kuplé, a *Csak négerül* (Ant 2007: 5.) a legfrappánsabb, leginformatívabb: „Hogyha lelkünk dalra szomjas, bús fülünk ha dalt kíván: / Néger nótát fúj a banda, négerül húz a cigány, / Kíntornából, gramofonból nem hallatszik semmi más: / Nigger nóta, nigger táncok, egyiptomi új csapás, / Ettől szédül minden ember” stb. Weiner ilyen irányú érdeklődése is megmaradt, de áttételesebbé vált, és nem pusztán tematikai volt, hanem a zene- és táncstílus népszerűsítéséhez, elterjesztéséhez is hozzájárult. Irving Berlin (1888–1989) amerikai zeneszerző *Alexander's Ragtime Band* című, 1911-es örökzöldje kínált neki ehhez alkalmat. A mű Magyarországon *Medvetánc* néven lett ismert és népszerű, rövid idő alatt számos feldolgozása készült. Az egyik, a legkorábbi változatot és annak paródiáját is Weiner alkotta meg – méghozzá meglehetősen érdekes körülmények közt. 1912-ben ugyanis följújtották Sydney Jones angol zeneszerző *Gésák* című operettjét, s hogy valamivel földobják, Weinert kérték föl egy táncbetét megalkotására. Az alapanyag Berlin *Alexander's Ragtime Bandje* lett, Weiner ezt dolgozta át és írta meg szövegét. E számot, már duett alakítva, Fedák Sári és Rátkai Márton táncolta és énekelte el. Fedák *kimonóban*. Az operett ugyanis japán témájú volt, s így a produkcióban sajátos, mai szóval élve multikulturális szimbiózis jött létre: az amerikai néger zene, az orosz zsidó származású amerikai zeneszerző és a magyar zsidó kupléíró együttes kreativitása átütő sikert aratott. Méghozzá egy japán témájú darabban. A *Gésák* e táncbetéje a *Medvetánc* címet kapta. A betét zárata fontos utalást is tartalmaz. „Minosa” (a duó egyik tagja) így szól: „Hogyha mozogsz, hogyha forogsz, / Akár a medve, épp úgy ugrálsz, / És a táncod olyan mint a medvetánc” (Ant 2007: 10.). Ez a pár sor nemcsak a betét címére utal, de magára a bemutatott táncra is. Ez pedig Thuróczy Gergely (2007) azonosítása szerint nem más, mint a *cakewalk* (‘kalácstánc’), amely az amerikai néger rab-szolgák körében alakult ki még a 19. század első felében. Maga a tánc, amely csípőriszá-lást, lábrázást és hasonlókat is tartalmaz, groteszk hatású volt, az európai szalonstíluson nevelődött közönséget már-már sokkolta. (Ezt a táncot nálunk először, 1902-ben már Fedák Sári mutatta be.)

A betétszám sikere nyomán a hanglemezgyártás is gyorsan reagált. Az Első Magyar Hanglemez Gyár Rt. körülbelül nyolc héttel a bemutató után Solti Herminnel és férjével, Király Ernővel elkészítette a „*Medvetánc* első magyar változatát. A viharos sikert aratott betétszám szövegét” Weiner írta (Simon 1999: 35–36.). Weiner – Simon Géza Gábor szerint – még 1912-ben papírra vetett egy *Medvebocs táncot* is, amelyet „a nagy amerikai példaképekhez hasonlóan szöveg nélkül, szóló zongorára álmódott meg.” (uo., 36.) Erről a számról azonban felvétel eddig nem került elő.

A *Gésákhoz* készült betétszám sikere a „*Medvetánc*” paródiáját is kiprovokálta. Ezt is Weiner írta meg, Geo Botsford zenéjére. Címe *Jer ide kicsi szépem...*, alcíme pedig *Az új medvetánc* lett (Ant 2007: 12–13.). A szöveg a táncörténeti szituáció rögzítésével indul: „A világ most egy új táncért bolondul, / Táncolják a párok / Vidáman, bolondul. / Medvetáncot jár a falu, a város, / Furcsa egy tánc / Hanem nagyon mulatságos”. A kuplénak van némi pikáns színezete is (ez már Solti Herminnek készült!), de a záró refrénnek van egy mélyebb, groteszk dimenziója is.

*A jó öreg Beer Jakabot ismertem.
Most kint van állásban
Az új állatkertben.
Ő és neje medvebőrbe bevarroa,*

Ott morognak
Egész nap a barlangba'.
Este vége van a munkaidőnek,
És már nem a medvék, csak a jambók bőgnek.
Így szól a Beer Jakob:
„Ha már medve vagyok,
Medvetáncot járhatok.”

8

E folyamatok nem csak ízlés- és hangulatalakító folyamatok voltak. A tőkeértékesülés dinamikája által kibontakozó „globalizáció” a kölcsönös függések és ellentétek rendszerét is megteremtette. Ezek mint „geopolitikai érdekek” nemcsak szembeállították a gazdasági övezetek (és az azokat történeti patinával legitimáló birodalmak) uralkodó erőit, de – lokális főpróbák után – a „nagy háborút” is elindították. 1914 nyarán egy „botrányos”, ám egyáltalán nem váratlan esemény, az „osztrák–magyar” trónörökös szarajevói meggyilkolása mint „erkölcsi” ok gyújtószikraként fegyveres konfliktust robbantott ki. S bár a háborús nagyhatalmak élén mint királyok, császárok és cárok, többnyire olyanok álltak, akik vérrokonok (!) voltak (gondoljunk csak a német császár és az orosz cár rokoni viszonyára), a nagy, birodalmi érdekek mindent felülírtak. És valami olyasmi bontakozott ki, ami addig még nem volt, „világháború”. Ez pedig mindent megváltoztatott, egyebek között Európa planetáris helyzetét, belső politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait, állami tagoltságát, s egyáltalán nem mellékesen a kis egzisztenciák tömegének sorsát. A csatamezőkön ugyanis az zajlott, amit egy éleslátású és pontosan fogalmazó magyar költő így írt le:

*Most a Mezőn mindenki veszt
S vér-felhők futnak szabadon.*
(A Halottak élén. Nyugat, 1914. dec. 1.)

A kuplé pedig, mi más útja lehetett volna, a fejreálló tapasztalatok szolgálóleányává vált. Weiner is elkészítette *Francia-orosz-angol utánpótlások* című hatásos kuplóját (még 1914-ben), amelyet a népszerű orfeumdíva, Solti Hermin gramofonlemezre is fölénekelt. A fölvétel Szabó Ferenc János datálása szerint 1914. augusztus 12-e, az Anglia és Magyarország közötti hadiállapot kihirdetése után készült. S e kabarédalra már a háborús utalások jellemzők. „Solti Hermin egy rövid szöveges bevezető után egy-egy versszakot énekel a francia, az orosz s az angol fronton tapasztalt fiktív »élményeiről«.” Itt, Oroszország mellett „már Anglia és Franciaország is ellenséges országgént szerepel” (Szabó 2015: 284.). Weiner egy másik, hasonló karakterű műve, *A bersaglieri* című „kétrészes, zongorakíséretes kabarészám” 1915 júniusa után született. Ezt Virágh Jenő és maga a szerző, Weiner István adta elő a lemezfelvételnél. Itt már Olaszország is ellenséggént szerepel, és Isonzóra is történik utalás (uo.). A háborús tematika megjelenése a szórakoztatóipar piacán, úgy látszik, értelemeszerű volt; ilyen lehetőségről a háborús propaganda nem mondhatott le. Az már kevésbé evidens fejlemény, hogy ebből Weiner sem maradt ki. Egyik, a kutatás által 1917 augusztusa utánra datált kuplójának, *A népfelkelőnek* tragikus paradoxona, hogy Weiner szövege megint Irving Berlin zenéjére íródott (uo.). „Csak” ez most a háborús atmoszférát erősítette. Ebből a kupléból is készült hanglezefölvétel, a lemezen Steinhardt Géza adta elő, zongorakísérettel.

A kuplégyárak értelemszerűen éltek is az új konjunktúrával. De ezek bizony már a háborús szociálpszichológia lenyomatait; s a kupléműfaj történeti kiszolgáltatottságát és eleve adott ellentmondásos szerepét dokumentálják. Sok veszélyt rejtő, efemer érdekeket fejeztek ki, s ami komoly árnyékot vet e műfajra és művelőire is, ezek az érdekek nem utolsósorban éppen a kuplékban öltöttek formát. A kupléírók verbalizálták ugyanis azt, ami addig csak többé-kevésbé amorf, spontán vagy/és mesterségesen keltett közhangulatként mozgott az érzelmelekben.

Az alakot nyeres vizont: tudatosít.

9

Weiner *Medvetáncát* és *Medvetánc*-paródiáját a jazzkutatás, az úgynevezett JOKA munkatársai fedezték föl, mint a *ragtime* magyarországi recepciójának adalékait. Ez önmagában is érdekes jelzés számunkra. Az érintkezési viszonyok tágulása ugyanis nem szimpla bővülés, az érintkezési alkalmak és módok szerkezete is megváltozik. Az átalakulás nemcsak tematikai újdonságokban jelentkezik, de másodlagos, elvontabb szinten kulturális alakzatok átvétele, honosítása és, már adaptált formában, terjedése is bekövetkezik. A „kuplékirály” Weiner kitűnő adottságai révén e folyamatban is el nem hanyagolható szerepet játszott. Ötletessége, könnyed verselése, muzikalitása, zongorázni tudása mint szerzőt és előadót ideális improvizátorrá tette. Az új helyzetekre gyorsan és jól tudott reagálni, megtalálta a „fogyasztható formákat”. Nem „végleges” formákat, örökzöldeket alkotott, de olykor a „léha örökbecs” közelébe jutott, és az átvétel és a beérés stádiuma közötti láncszemeket sokszor ő alkotta meg.

És az átvételhez való lehetséges viszonyulás módjait is próbálgatta. Ez sokszor még fontosabb, mint maga az átvétel.

JEGYZET. Főbb szövegek: Ant 1913 = *Zeneköltők Albuma I.* Bp. 1913. 139–146., Ant 2007 = *Napút*, 2007/2, 5–19. – Weiner István születési adatait a Pesti Izraelita Hitközség születési anyakönyve rögzíti, haláláról a Budapesti VIII. kerületi halálozási anyakönyv ad tájékoztatást. Gyászjelentése és nekrológja: *Újság*, 1940. márc. 10., 2., Weiner István dr. meghalt. *Újság*, 1940. márc. 10., 13., Eltemették Weiner Istvánt. *Újság*, 1940. márc. 12., 9. Életrajzi adatainak összegyűjtésében Budavári Erzsébet és Tóth Tamás volt segítségemre; köszönet érte. – A Budapesti Kir. Kath. Főgymnázium értesítője az 1884/85–1891/92-i iskolai évről, nyolc kötet: 1884/85: 44., 1885/86: 46–47., 1886/87: 37–38., 1887/88: 40–41., 1888/89: 48–49. és 58., 1889/90: 35., 1891/92: 102., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az 1892/93–1901/02 évről például 1893/94: 135, 1894: 141., 1895: 129, 1896: 141., A Nemzeti Zenede növendékeinek érdemjegy-sorozata az 1899/1900–1901/1902-ig tanévben: 1900: 4., 1901: 4-5., 1902: 6. – Jogi pályájáról: *Budapesti Közlöny*, 1898/250, 2., *Igazságügyi Közlöny*, 1898/11, 350., *Igazságügyi Közlöny*, 1899/9, 308., *Budapesti Közlöny*, 1901. jan. 22., 2., *Igazságügyi Közlöny*, 1901/1, 43., *Igazságügyi Közlöny*, 1902/12, 382., *Budapesti Közlöny*, 1902/279, 3., *Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906/1, 48., *Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906/2, 33. – Korai szerepléseiről: Hangverseny Budakeszin. *Pesti Hírlap*, 1892. aug. 2., 3., Műkedvelők. *Pesti Napló*, 1892. aug. 2., 2., Mulatság Budakeszin. *Fővárosi lapok*, 1892. aug. 2., 1574., Március 15. *Budapesti Hírlap*, 1897. márc. 18., 8., Zsúr a Margit szigeten *Az Újság*, 1905. ápr. 19., 9., Az újságíró-kabaret. *Budapesti Hírlap*, 1907. márc. 24., 9. – Kottái megjelenéséről és művei előadásáról: *Pesti Napló*, 1907. ápr. 20., 12., *Az Újság*, 1907. ápr. 21., 14., *Budapesti Hírlap*, 1907. júl. 31., 10., *Pesti Hírlap*, 1907. júl. 31., 7., *Pesti Napló*, 1907. júl. 31., 12., *Magyarország*, 1907. júl. 31., 11., *Az Újság* 1907. júl. 31., 10., *Az Újság*, 1907. aug. 28., 10.,

Magyarország, 1907. szept. 15., 13., *Magyarország*, 1907. szept. 22., 12., *Magyarország*, 1907. okt. 13., 16., *Az Újság*, 1907. okt. 13., 26., *Pesti Napló*, 1907. nov. 3., 18., *Pesti Hírlap*, 1907. nov. 10., 10., *Az Újság*, 1907. nov. 10., 15., *Somogyvármegye*, 1907. nov. 12., 5., *Budapesti Hírlap*, 1907. nov. 13., 12., *Somogyi Néplap*, 1907. nov. 13., 3., *Soproni Hírlap*, 1907. nov. 17., 4., *Pesti Napló*, 1907. nov. 23., 14., *Magyarország*, 1907. dec. 4., 11., *Szeged és Vidéke*, 1907. dec. 7., 6., *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1907. dec. 10., 2., *Székely Nép*, 1908. márc. 28., *Maros-Vásárhely*, 1908. ápr. 2., 3., *Budapesti Hírlap*, 1908. jún. 11. 11., *Pesti Napló*, 1908. jún. 11. 14., *Az Újság*, 1908. jún. 11. 10., *Népszava* 1908. jún. 13., 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24., 25., 28. és 30., *Pesti Napló*, 1908. jún. 16., 13., *Magyarország*, 1908. nov. 1., 11., *Az Újság*, 1908. nov. 1., 23. stb. – A kortárs kritikákból: Csáth Géza: A pesti dal. *Nyugat*, 1909/4, 391–392., *Hogyan készül a sláger?*, *Újság*, 1929. nov. 3., 11., Kellér Dezső: *Kortársak és sorstársak*. Bp. 1971. – Az ide vonatkozó szakirodalomból: Bajnai Klára – Simon Géza Gábor – Borsos Tibor: *A „Diadal” hanglemezyár története és diszkográfiája*. Bp. 2010, JOKA, László Ferenc: *Fúj, malac!*, *Magyar Narancs*, 2012. jún. 10., Molnár Tibor: *Gramofónia 1. A magyar hanglemezyártás kezdete és az Első Magyar Hanglemezyár*. Stereo III/2. (1996. április-május, 34–35.), Simon Géza Gábor: *Magyar jazz történet*. Bp. 1999, Magyar Jazzkutató Társaság, Szabó Ferenc János: *Az első világháború és a magyar hanglemezyártás*. *Magyar Zene*, 2015/3., Thuróczy Gergely: „Ha jó az éjszaka, mulatni kell.” *Kuplécavalkád. Napút*, 2007/2, 3–19.

Egyre sűrűbb lett a köd

cinema-novel

1.

Amióta a város a Nagy Háború után az új királysághoz tartozott, s így elvesztette helyét a régi birodalomban, mintha a Duna és a Dráva kanyarulatai közt nyugat felé tartó keleti szelek kezdtek volna fújni. A város polgárai a jól ismert hideg kosavának ezt a fajtáját olyan makacsul kitartó szélként élték meg, amely ködöt hoz magával a tavaszba, megzavarja a szorgos méhek munkáját, a parasztnak oda lesz az éves termése, felére csökken a nyárra, s akárcsak a forró szél, fejfájást okoz; ősszel pedig, mint E. A. Poe-nál, az emberek feje fölött károgó fekete hollók jelzik az útját. A szél az égtájak minden irányába széthordja a leveleket, de a városi előljáróság irodáinak iratait is. Télen a hideg szél megszeli, a folyók befagynak, utat enged a zúzmarának és a jégnek, amitől a polgárok bajsza, ajka, sőt állkapcsa is mintha összezsugorodna.

Az emberek melegebb időt és a lélegzés szabadságát várták, de a szél csak nem szűnt meg az évszakok váltakozásával. Mégis bizakodók voltak, hittek benne, hogy a szél és a köd erejét veszti, s a folyóparton új, friss szél kerekedik.

Nyugaton a nap sötét pocsolyába kezdett fulladni, a madarak a fákon széttárták tollaikat, így készítve fel szárnyaikat az éjszakai nyugalomra, s amikor a vörös napkorong utolsó mélypiros sugara is eltűnt a sötétzöld erdő mögött, amikor minden furcsán elcsendesedett és sötétségbe borult, mintha mindez a kitörni készülő borzalmas robajt és fémes égzengést készült volna bejelenteni. Amiben akkor senki nem hitt.

Vjekoslav Hengl polgármester háza hátsó falánál az Uránia filmszínház kapott helyet – mindkét épület úgy kétszáz méternyire volt a Drávától, amely felől a szelek gyorsan a házig értek, s gyakran zörgették meg a zsalugátereket. Míg a ház új volt, friss levegőt hozott a szél, amely most viszont idegen és piszkos volt. A ház főbejárata dél felé, a kocsibehajtó nyugat felé nézett. Az utolsó hónapban, de talán már régebb óta, mindkét bejárat forgalmas volt, a városi képviselőválasztás befejeződött, de az eredményt az országos belgrádi vezetés nem fogadta el. A választások napjaiban, s még utána is, már a reggeli órától érezni lehetett, hogy a házon fejetlenség és feszültség lesz úrrá.

A horvát összeállítás szövegeit fordította és jegyzetekkel ellátta Medve A. Zoltán.

Josip Cvenić (1952) – költő, próza- és forgatókönyvíró, szerkesztő. Hosszú évekig az eszéki Matica hrvatska titkára volt. Szövegei antológiákban és folyóiratokban olvashatók magyarul, önálló kötete *Word Perfect mesék* címen látott napvilágot magyar fordításban. Jelenleg szabadfoglalkozású író, Eszéken él és dolgozik.

A polgármester reggelente mégsem sietett soha, megnézte, hány óra van, papucsot és házi köntöst húzott, s elindult a szobája mellett lévő toalett felé. Matilda, a felesége a saját szobájában aludt, amelyhez külön fürdőszoba tartozott. Hogy mikor látogatták meg egymást, még a kisegítő személyzetnek is titok maradt. Hengl toalettje olasz ornamentikával díszített sötétkék csempékkel volt kifarva – a díszítés fehér volt, akárcsak a mosdókagyló, a vécésészét világoskék ülőke fedte. Hengl belenéz a tükörbe, bajsza végeit felfelé igazítja, megmossa a szemét, felsóhajt és félig hangosan mondja: Ej, Hengl, Hengl!?! Majd odakiált a személyzetnek:

– Sep, hozz nekem hársfateát citrommal az irodámba!

Az irodában a mai találkozóra készült.

– És ne feledkezz meg az újságokról – tette hozzá.

– Igenis, Hengl úr.

Az öltönyét Matilda hozta pontban tízkor, az irodában várt, míg Hengl befejezte a tisztálkodást. Miután felhúzta a cipőjét, Hengl a nyakkendőjét kezdte megkötni a szoba sarkában lévő tükör előtt...

– Várj csak – mondja Matilda –, fordulj felém.

A felesége először az ura inggallérját igazítja meg, majd a nyakkendőjét. Az ajtó felé fordítja, a fenekére csap, s megadja az engedélyt:

– Most már mehetsz!

De ebben a pillanatban odakiált Sep:

– Várjon, Hengl úr. A posta. Levelet kapott.

– Egyet? Csak egyetlen levelet?

– Nem, nem, hat levél érkezett, de csak egy Belgrádból.

– Hadd lássam!

Hengl idegesen nyitja fel a levelet, arra az oldalára fordítja, ahol az aláírás van, látni akarja, ki írta.

– Nocsak, Trumbić doktor úrtól jött. Ante Trumbićtól. Visszamegyek az irodába, maguk ketten mehetnek a dolgukra.

Még az olvasatlan levelet tartva a kezében Hengl odament az ablakhoz, nézte Sepet, aki már az udvaron a kutyájával, Rin-Tinnel játszott, s mosolygott kettejük fesztelen viselkedésén.

Trumbić levele baráti volt, s miután meggyőződött róla, hogy jószándékú, eldöntötte, magával viszi.

Hengl már késésben volt, a Grand Hotelben kellett lennie fél tizenegykor. Feltartotta Trumbić levele, először meg akarta ismerni a tartalmát, mivel az volt a Grand-beli megbeszélés témája.

A hotel bejáratában összetalálkozott a plébánossal, Matija Pavić tiszteletessel. Hengl meghívja egy teára, de a plébános udvariasan elhárítja, arca vörös, miután látogatást tett egy a plébániájához tartozó, halálán lévő hívónél.

– Ne keresse magát, Pavić úr, egy kicsit terelje el gondolatait más irányba. Az asztalnál ül már Aksmanović és barátja, Marin Vlado, s ügyvéd kollégám, dr. Franjo Paprato vić. A városi tanács kérdése van terítéken, nézze, jön Krvarić kolléga is.

– Nem, nem, Hengl úr, nem szívesen utasítom vissza, de a plébániára kell mennem, ott van dolgom. Majd legközelebb, bocsásson meg.

– Rendben, rendben, sajnálom, találkozunk a misén.

– Így van.

Henglnek igaza volt, barátai már a hotel egyik asztalánál ültek, előttük italok. A kávéház tele volt vendéggel, mert a szombat szeles volt, s az urak ma mentesültek a szokásos kötelességük végrehajtása alól.

– Hát te meg hol voltál, Hengl? Íme, a polgármesterünk – fordul feléje Aksmanović.

– Kicsit halkabban, Aksi, híreim vannak – mondja Hengl, leül, és előveszi dr. Trumbić levelét.

– Hát ez meg? Ha jól látom, belgrádi levél!? – kérdi Papratović.

– Igen, barátaim, dr. Trumbić jelentkezett dr. Korošec miniszter álláspontjával a polgármesterré választásommal kapcsolatban, tulajdonképpen azért írt, mert Belgrádban nincsenek meglegedve a választási beszámolóval.

– És miért, Hengl? Hiszen a harmincnyolc szavazatból harminchármat te kaptál... – csodálkozik Aksmanović.

– Tulajdonképpen szerintük a pártok győzelme a kérdésesebb. Tudjátok, a legtöbb szavazatot a föderalisták kapták, tizenötöt, a radikálisok tízet, a többiek mind ennél kevesebbet kaptak, emlékeztek? Korošec miniszternek azt mondták, hogy én a föderalisták képviselője vagyok, s nem független. Szóval elcsalják a választást...

Aksmanović cigarettát vesz elő, rágyújt, majd megkérdi:

– Akkor most mi legyen?

– Nézd csak a levelet! A belgrádi Bristol Hotel papírján írták – mondja Papratović, és kiveszi Hengl kezéből a levelet.

– Megengeded? – kérdi, de a levél már a kezében is van.

– Úgy gondoltam, hogy felolvasom nektek, legalább az érdekes részeit – mondja Hengl.

– Majd én. Dr. Trumbić kézírata arra enged következtetni, hogy sietve vetette papírra, meglehetősen hányavetien. De hosszú évek óta ügyvéd vagyok, a klienseim mindenféle kézírását olvastam már. Szóval:

Kedves doktor úr!

Tegnap reggel érkeztem Belgrádba, s első dolgom volt, hogy a Nemzetgyűlésben beszéljek dr. Korošec belügyminiszterrel az eszéki kérdésről, s azt javasoltam, hogy hívja már végre össze a városi képviselőgyűlést a polgármester-választás miatt.

– Nézd csak, mennyire elköteleződik Trumbić a mi ügyünk mellett – mondja Aksmanović.

– És a horvát ügy mellett – szól Hengl, majd folytatja –, de most hagyjátok, hadd olvassa tovább.

A miniszter végighallgatott – folytatta Papratović –, és kijelentette, hogy az ügyet kivizsgálja, de hozzátette, hogy neki azt mondták, hogy valamilyen eljárás folyik dr. Hengl ellen.

– Micsoda? – kérdi meglepetten Aksmanović.

– Aksi, kedves barátom, légy egy kis türelemmel – kérte Hengl.

Aksmanović rendelt még egy pohár sört az épp mellette elhaladó pincértől. Papratović szúrós szemmel néz a kollégájára, majd folytatja az olvasást:

Azonnal megértettem, hogy ez mire vonatkozik, és hogy a minisztert félretájékoztatják abból a célból, hogy továbbra is akadályozzák a városi képviselőtestület összeállítását, és

hogy elnyújtsák a bizottság munkáját. Azonnal azt válaszoltam, hogy ez egy újabb trükk... – itt a kéziratban a tinta egy kicsit elmaszatolódott, olvasom tovább –, egy városi képviselő ellen folytatott állítólagos vizsgálat nem lehet oka annak, hogy a bizottság munkáját elodázza, azok után, hogy törvényesen meg lettek választva a képviselők, s a mandátumokat verifikálták. Azt ígérte, foglalkozni fog a kérdéssel.

Szívélyes üdvözzettel, az Ön odaadó híve, Trumbić.

– Hú, alig tudtam elolvasni. Na, most én is kérek egy sört – mondja Papratović.

Amikor Hengl polgármester dél körül visszaért a megbeszélésről, a ház előtt átkiáltott hozzá a kis Matej:

– Uram, polgármester úr...

– Nem vagyok még polgármester, de rendben, neked az leszek. Mi van? Mit akarsz?

– Polgármester úr, itt van a tenyeremen egy katicabogár, nézze!

Hengl odamegy a fiúhoz, akinek a tenyerén a katicabogár széttárta a szárnyait, és elrepült.

– Jaj! – kiált fel a fiú.

– Semmi baj. A katicabogár szerencsét hoz.

– Az meg mi?

Hengl egy pillanatra megáll és elgondolkodik magában: mi a szerencse? Ez a fiú nem tudja, mi az, hogy szerencse?

– Hát az olyan, hogy valamit nagyon szeretnél, és megkapod – mondja a fiúnak.

– Sok játékom van már, hát nem is tudom – mondja elgondolkodva a fiú, és futásnak ered a saját házuk felé.

Hengl hallotta, ahogy a kisfiú már az ajtóból kiabál:

– Mama, mama, mi az a szerencse?

És Hengl polgármester immár az ebédlőbe nyíló ajtóban szintén megkérdi:

– Tilda, hallod, mi az, hogy szerencse?

– Hol voltál, Hengl, kész az ebéd. Ittál, vagy mi...

– Nem, nem, na jó, egy kicsit ittam, de Matej, a szomszéd kisfiú a tenyerén tartott egy katicabogarat, mondom neki, hogy szerencsét hoz, ő pedig megkérdi, hogy az meg mi.

– Á, gyerekdolog – mondja Tilda.

– Hát... a gyerek nem ismeri a fogalmat, de mit is jelentene neki, mikor mindegyik megvan, otthona, gondoskodó szülei, sok játéka – ez neki maga a szerencse. És mi, felnőttek, mindig többet és többet akarunk, soha nem vagyunk elégedettek. Soha nem vagyunk boldogok.

– Igen, te is lehetnél boldog, voltál már polgármester, sokat tettél a városért, most pedig ismét...

Hengl legyintett.

Ebéd után Matilda még a konyhában maradt a szolgálóval, hogy megbeszéljék a vasárnapi teendőket. Hengl előveszi zsebéből a levelet, odamegy az italoskomóhoz, tölt magának egy konyakot a jobb emésztés érdekében. Allt az ablak mellett, a borostyán egy kúszó ágacska az üveg széléhez tapadt. Ilyen borostyán fedte a szülői házat is Donji Miholjácban, ahol felnőtt. Rin-Tin helyett most első kutyáját, Belit látta. Eszébe jutott, hogyan futott versenyt vele, hogyan

ugrott fel az ágyába reggel és hogyan nyaldosta – a barátja volt. Leginkább akkor, amikor egyszer megbetegedett. Magas láz gyötörte, fáj a homloka, minden elhomályosodott a szeme előtt, az orvos azt javasolta az édesanyjának, hogy hideg vizes borogatást tegyen rá, és disznózsírral kenje be a mellkasát, s fedje be egy öreg trikóval. Nehezen lélegzett, tele volt slájjmal, amit fel kellett köhögnie.

– A gyógyszernek postán kell érkeznie Zágrábból – mondta az orvos.

Órákat, napokat feküdt az ágyban a gyerek Hengl, a segítségre várva. Zágrábból semmi sem érkezett, Beli volt az egyedüli társasága. Egy nap a kutya hangosan ugatni kezdett, levél jött Zágrábból, amelyben udvariasan közölték, hogy gyógyszer egyelőre nincs, de mihelyt megérkezik Bécsből, jelentkezni fognak. De Vjekoslav egyre többet evett, egyre jobban érezte magát, felköhögte a lerakódott váladékot, sok kamillateát ivott, fel-felkelt az ágyból, s Belivel játszott.

Most eszéki ablakából megpillantotta Rin-Tint, ahogy felugatott, s vidáman csóválta a farkát. A gazdája csak intett neki, s leült az ágyára.

A vasárnap még az elmúlt pár napnál is napsütésesebb volt, s a Szent Péter–Pál plébániatemplom tornya előtt istentiszteletre hívó hosszas harangzúgás hallatszott. Sokan álltak még a templom előtt, majd az idősebb nénikék mentek be elsőként, s elfoglalták helyeiket. Az urak többsége, akik még kint tartózkodtak feleségeikkel, az elmúlt napok eseményeiről beszélgettek, az új adórendszerről, s árakról, amelyek húsvét után elkezdtek felfelé kúszni. A Grand Hotel társasága üdvözölte Henglt és feleségét, Matildát, aki tisztában volt vele, hogy férje társaságának feleségei alaposan szemügyre veszik, hogy mit vett fel a húsvét utáni második vasárnap alkalmából. A múlt év őszén Henglrel Bécsben volt, ahol egy barackszínű ruhát vett, a karján átvetve egy barna női kosztümkabátot tartott, arra számítva, hogy a templomban a közeli tél emlékeként még mindig hideg lesz. A szívélyes üdvözléseket a mise előtti utolsó harangszó szakította félbe. A méltóságteljes asszonyok elindultak a helyeik felé, amelyek egész évben kizárólag az ő rendelkezésükre álltak. A plébános a prédikációjában Szent Pál levelei mellett megemlítette a belgrádi kormány időhúzását a város képviselőtestületének megalkotásával kapcsolatban, valamint dr. Vjekoslav Hengl polgármesteri jelölését. Pavić plébános beszédének ez a része nem volt összhangban a belgrádi politika hivatalos álláspontjával, hanem a polgárok választásának eredménye mellett állt ki. A mise végén Pavić a kiválasztottakat aperitívre invitálta a plébánia udvarába.

A vasárnap délutánnak mindig megvan a maga szürkesége. Vjekoslav a tegnapi újságokat olvasta, a *Narodni novin*ét és a *Die Draut*. Matilda zongorázott, a cselédlány pedig a családjához ment.

Vacsora előtt Matilda azt javasolja a férjének, hogy tegyenek egy sétát a Dráva partján. Bár előre tudja, hogy sokan meg fogják állítani és a politikáról kérdezgetni, arról, hogy Belgrád miért nem hagyja jóvá kinevezését, mégis úgy dönt, hogy belevág a kalandba.

De mivel szinte mindenki kísétálta már magát, a Dráva-parton és a parkokban csak pár embert lehetett látni, főleg fiatalokat, így Hengl útja kellemes és zavartalan volt. Csak néhány evezős csónak tért vissza a téli kikötőbe.

Épp akkor, amikor a napot már az erdők fái félig eltakarták, s a hársak levelei alatt a szürkület egyre sűrűbbé vált, egyszer csak a Hengl házaspár elé toppan Milomir Cvetković Kruška, a városi rendőrség parancsnoka. A feleségével lévő

Cvetković úr mélyen meghajol Hengl előtt, s köhögni kezd, mivel a mindvégig az ajkai között tartott cigarettája füstje az orrába szállt, s a szájából sűrű nyál csordult az ösvényre. Cvetković kezével megtörli az állát, s mit sem törődve illetlen magatartásával, az üdvözlést kiegészítve ironikusan odabök Henglnek:

– Hogy s mint, Hengl polgármester úr? – természetesen tudta, hogy Belgrád még nem bölintott rá Hengl kinevezésére.

– Soha jobban – válaszolja Hengl –, egyre melegebb az idő, az este kellemes, az egészségem is kitünően szolgál. És maga?

– Jól vagyok, jól... sok szerencsét – mondja Cvetković még köhögve és nyáladzva, mint egy kutya. Felesége zsebkendőjét nyújt feléje, de ő a kézfeje egyetlen mozdulatával megtörli az orrát, bajszát, száját és az állát, nagyot ráz a kezén, és a cigarettázástól összegegyült nyála a közeli bokorba repül.

Ebben a választás jegyében eltelt évben a parasztok termése rossz volt. Tavaszszal, amikor a gyümölcsfák virágoztak, és a zöltség kezdett előbújni a földből, olyan eső és szél jött, hogy a fák virágok nélkül, s így termés nélkül maradtak. A zöltség sártengerben, a gaz burjánzott. A falvakban elégedetlenség uralkodott, az urak pedig megszokták, hogy megkapják, amire szükségük van. A piacokon is gyenge volt a kínálat. A politikáról és a társadalmi életről a *Hrvatski list*ben lehetett olvasni:

A pártok összefogtak és a polgármester-választáson titkos szavazással dr. Vjekoslav Hengl győzött. Harmincnyolc szavazatból harminchármat kapott. A belgrádi kormány ugyanakkor talált okot arra, hogy a választást ne ismerje el, pontosabban azt várják el Hengltől, hogy lépjen koalícióra a radikálisokkal. Ő ezt nem akarta, s a tárgyalások elhúzódtak. Bár a belgrádi képviselőtestületből például dr. Ante Trumbić és dr. Ivan Ribar megbeszéléseket folytatott dr. Korošec belügyminiszterrel, a szlovéniai képviselőnek a kormány nem engedett. A tárgyalások hónapokig tartottak.

Vjekoslav Hengl reggelente figyelemmel követte a különböző újságok híreit, újraolvasta a Belgrádban lobbizó barátai leveleit, s nehéz volt belátnia, hogy miért nem ismerik el már végre a győzelmét. Feltette magának a kérdést, hogy ez tényleg csak a belgrádi kormány zsarolása, játszadozása-e, majd kiegyenesedett testtel levonta a következtetést: hát legyen, de mi is egyre keményebbek leszünk.

A reggel napsütéses volt, de Hengl mégsem gondolt arra, hogy, mint általában, elsétáljon a Grand Hotelig, ahol barátai és képviselőtársai várták – túlságosan aggódott és nagyon megviselte a várakozás. Amikor az utolsó csepp teáját is kiitta, ráütött a csengőre és elkiáltotta magát:

– Még egy csésze teát, legyen szíves!

A konyhából sietve közeledik Anica, a szakácsnő, és hozza a teát.

– Hol van Sep?

– Josip úrnak az udvaron van dolga – válaszol Anica.

Anica távozásával egy időben valaki csenget a bejárati kapun.

– Anica, nézze meg, ki az!

Az ajtóban álló Vladoje Aksmanovičként mutatkozik be, Anica a bejárati hallba vezeti, s mikor Hengl beleegyezik, hogy a vendéget beengedje hozzá, meghajol a jól ismert építész Aksmanović előtt, s mutatja a Hengl szobájába vezető utat.

– Sep meg hol van? – kérdi Vladoje, mert mint gyakori látogató és Hengl barátja, tudta, hogy a vendégeket az inas Josip fogadja, akit csak Sepnek hívtak.

– Nem láttad az udvaron?

– Nem.

– Hagyjuk. Foglalj helyet, mit iszol? Kérjek neked teát, vagy valamit? Van a szekrényben házi pálinka, francia konyak, és valamilyen magyar keserű likőr.

– Talán abból a keserű likőrből, valami nincs rendben a gyomrommal. Na, de hogy vagy, Vjeko?

– Olvasom a *Die Draut* és a *Hrvatski listet*, hát nem nagyon érdekli őket, hogy a városnak nincs képviselőtestülete és polgármestere. Ezek a lapok tulajdonképpen nem tesznek mást, mint beszámolókat hoznak le az utca életéről, szórakoztató szövegeket közölnek és az Urániában bemutatott filmekről írnak.

– Amikor status quo van, azok ott minket nem ismernek el, az érvényes szavazatok pedig senkit sem érdekelnek.

– Megint jelentkezett nálam dr. Trumbić, azt javasolja, hogy én magam menjek Belgrádba, Korošечhez. Mikor végül rászántam magam, azt mondja, hogy a miniszter öt napra Skopjébe utazik. Aztán dr. Ivan Ribar is jelentkezett, hogy beszélt valakivel az udvarból, nem mondhat nevet, de megtudta, hogy a királyt és kíséretét az ilyen apró problémák, mint Eszék, nem érdeklik. Mondja Ribar, hogy megbízható forrásokból hallotta, miszerint a király az ország helyzetével egyébként sincs megelégedve, és az a hír járja, hogy új alkotmány van készülben. Már jövőre meglesz, mondják. Barátok vagyunk, elmondtam neked, de kérlek, senkinek egy szót sem. Majd meglátjuk, figyelemmel fogjuk kísérni.

– Rendben, barátom. De itt valami büzlik. Én is hallottam, hogy maguk a szerbek sincsenek megelégedve az ingatag Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal.

– Épp ahogy Radić mondta, *ködben futottunk Belgrádba mint megmentőnköz*. Amikor Bécs vagy Pest alatt voltunk, ők elegánsan lopták el tőlünk a hatalmat és a területeinket, ezek viszont brutális eszközökkel akarják a hatalmat gyakorolni mindenütt.

Hengl megfordul és az ágy alá hajol.

– Akárhogy is, egyik sem épp kívánatos. Íme, itt őrzöm a *Hrvatski listet* még a húszas évekből. Nézd meg a huszonhármas évet, már akkor bombát helyeztek el az újságunk nyomdájában. Emlékeztetőül, tessék, az aláhúzott rész:

Ma délelőtt tíz óra körül, abban az időben, amikor senki nem tartózkodott a közelben, a Kapucinska utcáról két ember jött be az udvarunkra, bemennek a lépcsőházba, s onnan a gépterem ajtajához. Ott az idő tájt a nyomdász, egy segéd és két szedőnő dolgozott. A két betolakodó egyike pisztolyt fog Ehrham nyomdászra, és azt kiáltja: „Kifelé, azonnal kifelé!” – és elsüti a pisztolyt, de elvételi a célt, a másikuk a gépterem közepére helyez egy bombát, majd mindketten gyorsan távoznak a hátsó udvaron keresztül a Šamačka utcára, s onnan a Dráva felé. Micsoda elvetemültség!

Hengl összehajtja az újságot és lehajol, hogy visszategye a helyére, vele együtt Vladoje is benéz az ágy alá.

– Miféle doboz az? – kérdi Vladoje.

– Az ott, az újságok mellett? – tétovázik Hengl a válaszadással, aztán mégis határozottan mondja: – Abban tartom a pisztolyomat.

– Van pisztolyod!?

– Miért ne lenne? Ha nem történt volna meg az a találkozás Jovo Čarugával, eszembe se jutott volna, hogy megvegyem.

Hengl kihúzza a dobozt, barátja szemébe néz, és felemeli a doboz tetejét. Vladoje nézi a pisztolyt, szájával mutatja, mennyire csodálkozik a tárgyon, amelyet Vjeko az ágy alatt tart.

– Na, vedd csak kézbe!

Vladoje a tenyerében tartja a pisztolyt, felemeli, majd leereszti a kezét, mint ha a súlyát méregetné.

– Az áll itt, hogy Colt M 1911.

– Igen, amerikai. A háború után a fegyverek feketepiacán vettem Zágrábban egy műhelyben, a kereskedő esküdött, hogy egy amerikai tábornok, Smith tulajdona volt. Nem volt drága. Fontos, hogy jól működik, s van hozzá töltény.

– De miért kell ez neked?

– Elfeledkeztél arról az évről, amikor letartóztatták Čarugát? A *Hrvatski listen*, de közvetlen kontaktokon, ügyvédjeinken és bűnözőinken keresztül is követtük az eseményeket. Egyszer csak, amikor már hosszabb ideje a hűvösön volt, s már érezte, hogy ennek a fele sem tréfa, Čaruga találkozót kért tőlem.

– Emlékszem, meg is lepődtél. Megfenyegetett valamivel?

– Úgy van! Erre a biztonsági szolgálat azt tanácsolta, hogy mint polgármester, állítsak őrizetet magam mellé. Amíg a nyomozati eljárás folyik, valaki közülünk állandóan velem lesz, mindaddig, amíg Čarugát fel nem akasztják. A pisztoly pedig nálam maradt.

Hengl feláll a fotelból, odamegy az italosszekrényhez, francia konyakot tölt magának, s Aksimovićnak, kérdés nélkül, még egy likőrt. Majd megtörli konyakos bajsztát, két lépést tesz az ablak felé, az inasa, Sep irányába fordítja tekintetét, nézi, ahogy a tűzifát rendez halomba, de nem róla beszél, hanem azzal folytatja, hogy mi van vele most.

– A szívem összevissza ver, kihagy, vagy micsoda. Kérdeztem Fischer doktor-
nőt, azt mondja, pihenésre lenne szükségem.

– És a tüdőd? Tavaly panaszkodtál, hogy nem tudsz rendesen mély levegőt venni.

– Á, ez mind összefügg. A doktornő azt javasolja, hogy menjek megint Karlovy Varyba. Mit gondolsz?

– Várj egy kicsit, barátom, legalább addig, míg Belgrád nem dönt.

– Nem, nem is gondoltam, hogy azonnal, hanem kora nyáron, amikor szabadságra mennek.

– Magad még? A feleségeddel? Vagy...? – kérdi Vladoje.

– Hm – kezdi el sodorni Hengl a bajsztát felfelé, majd lefelé, s végül, amennyire csak lehet vízszintesre húzza. Újra az ablakhoz megy. Sepet nem látja, egyik papucsával megcsúszik, belerúg. Barátja észreveszi Hengl idegességét, kérdezni sem kellett, felemeli kezét, mintha bocsánatot kérne, de Hengl egy kézmozdulattal leállítja.

– Az igazat megvallva nem tudom. Eddig a feleséggel mentem, de Blau bácsikája halála után nagy birtokot örökölt, nem igazodik ki a tennivalókban, s nem engedi, hogy segítsek. Barátnőivel tanácskozik, Josipa Glembajjal és Vilma Vukelićtyel. Az egyik humanitárius, a másik tanítónő. Erre mit mondjak.

– Nem vinnéd magaddal? – szölt közbe megint Vladoje.

– Megvárom a nyarat!

Hallotta Vladoje hangját Matilda, aki a folyosón állt és kihallgatta a beszélgetést; összebb húzta magán a köntösét, hogy keblei nagyobbak tűnjenek, megigazította a kontyát, mert úgy érezte, hogy szétszúszott, s bár tükör nem volt a közelben, remélte, hogy jól néz ki. Megismerkedésük első pillanatától kezdve szimpatizált a nagy eszéki építésszel, akivel Hengl ismertette össze, s akit akkor még Viktor Aksmannak hívtak, de ő és Hengl csak Aksinak nevezték, ebben a becenevben benne volt a kereszt- és vezetékneve is.

Amikor volt valaki Vjekoslávnál a dolgozószobájában, Matilda minden alkalommal bekopogott.

– Fiúk! – kiáltotta Matilda, s gyűrűsujjával ráütött az ajtóra, hallatszott a fémes hang, s azonnal be is nyitott.

Hengl még azt sem mondhatta, hogy „szabad”, már hallatszott a felesége hangja a nyitott ajtóból.

– Ó, Aksi, hogy érzed magad ezen a nyirkos délelőttön?

– Nyirkosan belülről is, a likőrötök orvosság – mondja Aksmanović.

– Ó, már aperitívet isztok. Nemsokára ebéd. Aksi, finom töltött paprika lesz, maradj itt ebédre.

– Nagyon kedves tőled, Tilda, köszönöm a meghívást, de az én kis feleségem szintén mostanában fejezheti be az ebédre készülődést, kérte, legkésőbb egy órára érjek haza. S már elmúlt dél.

– Hát, sajnálom! – búcsúzik Aksmanović Matildától, Henglnek pedig odaszól:

– Vjeko, várunk rád.

Matilda hátrébb lép, Vjekoslav pedig elkíséri Vladojét a kijárat ajtóig. Megvegetik egymás vállát, s egymásra kacsintanak.

A ház udvarának kijáratánál a szomszéd kisfiú odafut Vladojéhez.

– Aksman bácsi – kiáltja.

– Engem Aksmanovićnak hívnak.

– Anyukám pedig azt mondta, hogy maga Aksman úr. Tessék mondani, mikor lesznek a moziban gyerekművek is?

– Én csak a mozi épületét terveztem, csak megrajzoltam, milyen legyen, nem tudom, mikor lesznek gyerekművek.

– A mamám azt mondta, hogy tudja...

– Üdvözlöm a mamádat, fiacskám – mondja Vladoje, és elindul hazafelé.

A fiú mindaddig követte tekintetével, míg Aksmanović be nem fordult egy mellékutcába.

2.

Az a téli reggel a faluban csendes volt, kakaskukorékolás és hó nélküli.

Csendőrök lopakodtak az utcákon a titokban adott cím felé, ahol Jovo Stanisavljević Čarugának kellett tartózkodnia. A csendőrök annyira csendesek voltak – csak a kutyák és a kakasok hallották őket –, hogy mindazok, akik a nap első sugarainak megjelenése idején már ébren voltak, teljesen elképedtek. A muharosban és a patak mellett megült köd miatt még sötét volt. A kakasok így hall-

gattak, amikor Čaruga bandavezéreivel az idegen udvarokon, tanyákon és csűrökön keresztülgázolt; de hallgattak most is, amikor a csendőrcsizmák lépéseit lehetett sejteni, a puskák pedig meg-megzörrentek. A bejelentett házba a csendőrök váratlanul törtek be, meg akarták lepni a bűnözőt. Stjepan Balatinac őrmesternek volt egy fényképe arról a személyről, akit el kellett fogniuk, azonnal fel is ismerte, rávetette magát, térdét a bordájába mélyesztette. Meglátva a pisztolyát, egy pillanat alatt kicsavarta a kezéből, és farkasszemet nézett Čarugával, aki tágra nyílt szemmel próbált szabadulni Stjepan Balatinac hatalmas kezei közül, sikertelenül, mert addigra már a többi csendőr is ott termett.

Amikor csattant a bilincs Jovo Stanisavljević Čaruga kezén, az őrmester elkiáltotta magát: – Keressétek meg, bajtársak, futás!

Elfogták Čaruga bűntársát is, aki Mate Krmpotićként mutatkozott be.

A ház előtt lovas kocsi várt, Balatinac őrmester azt a parancsot kapta, hogy az őrizeteket mielőbb szállítsa Eszékre. A kocsit egy retkovaci paraszttól vették kölcsön, oda is vitték vissza, abba a faluba, ahol a kakasok napfelkelte-üdvözlése gyakran titokban maradt, mivel a Vinkovciból reggel több irányba – így Eszékre is – induló vonatok zaja elnyomta kukorékolásukat.

Amikor Čaruga kezein és lábain a nehéz bilincsekkel elhelyezkedett a kocsi ülésén, a csendőr őrmesterre néz, s megkérdi:

– Aztán téged meg hogy hívnak, hős csendőröm?

– Stjepan Balatinacnak – válaszolja az őrmester –, de mit érdekel az téged?

– Hát szépen elbántál velem, belopakodsz a házamba és hopp – már el is vetted a Lugeremet. Te vagy az első, aki ezt meg tudta tenni. Máskülönbén már halott volnál.

Az őrmester hallgatott. Lihegett ő is, de most a kocsiban megnyugodott, egyenletesen vette a levegőt, a szíve is normálisan dobogott. Leült a kocsis mellé.

– Hé, mondd csak, ki árult el? Nem találatok volna meg, ha valami szemét alak nem árul el, hmm?

– Neked már mindegy. Le vagy tartóztatva. El kell szállítsalak az eszéki börtönbe.

– Ó, akkor kocsikázunk egy kicsit. És beszélgethetünk is. Mondd csak, ki volt?

– Az apósjelölted adott fel, ő mondta, hogy Mark Drezgić mészárszékeben alszol, akinek állítólag a partnere vagy. A hamis személyazonosságod felfedésében pedig az a cipész segített, aki nem akart a jegyesednek, Mandának cipőt készíteni. Tudott a Mandának küldött levélről, de tudjuk azt is, hogy két Manda van a faluban, a te menyasszonyodat pedig igazából Božica Smolčićnak hívják satöbbi, satöbbi. Tele vagy hamis nevekkal és papírokkal. Mutatkoztál már be Nikola Drezgićként, aztán Mile Barić hadtáposként Vinkovciból, de te Jovo Stanisavljević, azaz Čaruga vagy.

– Biztos vagy benne?

– Én igen. Az enyémekeknek Eszéken pedig megvan rá a módszerük, hogy tölled magadtól tudják meg az igazat.

– Hogy az apósom? Hogy ő adott volna fel? Nem hiszem. Csőbe akarsz húzni. Csőbe akarsz húzni a jövődöbéli apósomra kenve a dolgot.

– Az adósságaidat visszafizetted?

– Milyen adósságokat. Mondtam neki: Smolčić barátom, hamarosan mindent visszafizetek neked. Azokban a napokban éppen egy tanyát készültünk kirabolni. Már a tervem is megvolt. Ő és én olyanok voltunk, mint a fivérek.

– Ha mint fivérek voltatok is, amikor a zseb üres... – mondja az őrmester.

– Azt is mondta, hogy tartozol neki még osztrák koronával és, úgy bizony, dínárral is, tudod-e, hogy egy dínár négy koronát ér. Számítsd csak ki, mennyivel is tartozol – hergelte tovább az őrmester Čarugát.

– Ej, Dušanom – így hívtam, mert olyan jó ember, aranyból van a szíve. Nem hitt nekem, pedig már a következő héten mindent visszafizettem volna. Csak egy gazdag sváb kifosztása, s minden egyenesbe jött volna.

– Vannak még bűneid, gazember!

– Ne nevezd gazembernek, mert ha egyszer kiszabadulok, nem lesz nyugtod, esküszöm. Milyen bűneim vannak? Kivel szemben, természetesen kivéve az Istent, a mi pravoszláv Istenünket.

– Nem ilyen bűneid vannak, hanem evilágiak, az Istennek olyan sokkal tartozol, mint kevesek.

– Milyen bűnről van szó, hadd halljam már végre!

– Hogy milyen? Dušan egyetlen, szépségese...

– Isten az atyám, még csak hozzá se értem...

– Hahaha. Már hogyne értél volna. Apósjelölted, Dušan mesélte, hogyan nézel rá, miket mesélsz, hogy hízelegsz neki, már ennyi elég ahhoz, hogy egy tizenhat éves lány beléd szeressen.

– Na ne mondd!?

– Ő még gyerek, láttam, igazi szépség, de hidd el, nem neked való. Te csak egy hízelgő férfi vagy, mit tudnál neki ígérni? Házasságot? Házasságot egy gonosztevővel...

– Mondtam már, hogy vigyázz a szavaidra, én a szegényeknek segítettem. Amit elveszek a gazdagoktól, azt a szegényeknek adom.

– Ezzel csak hitegeted magad, rabló vagy és gyilkos. Saját bandád tagjait is megöled. A „Hegyi Madarak Köréből”.

– Ja, csak akkor, ha nem engedelmeskednek. Rendnek kell lennie. De Jelenához egy ujjal sem nyúltam. Tisztelem Dušánt.

– Pedig ő annyira sem hisz neked, mint a kuttyájának. Félti az egyetlen lányát, akinek tisztos esküvőt szán.

– Mihelyt kiszabadulok, azonnal elmegyek hozzá, hogy ezt megvitassuk.

– Jobb, ha nem bízol a szabadulásodban. Ítélszék elé fogsz állni. Készülj a legrosszabbra...

– És veled is le fogok számolni...

Vinkovciba késéssel érkeztek, de az eszéki vonat megvárta őket, az állomásfőnököt egyenesen a zágrábi csendőrségről tájékoztatták, hogy egy kivételesen fontos személy érkezik, s ő a csendőrség szolgálatára akart lenni, de igazából kíváncsi volt, látni akarta Čarugát. A fogoly nem akart a vonat harmadik osztályára felszállni, s elindult az első osztályú kocsi felé, ketten fogták a felső karjánál, Čaruga vonszolta őket magával a peronon, mígnem maga Stjepan Balatinac őrmester engedett, s azt mondta, hogy felszállhat az első osztályra, ha van hely,

és ha kifizeti a különbözetet. Čaruga elfogadta az ajánlatot, és kifizette az őrmester jegyének különbözetét.

Az első osztályon, ahol az ülőhelyek szövettel voltak burkolva, és a fűtés is jobban működött, furcsa emberek helyezkedtek el (ketten súlyos bilincsbe verve), összesen heten. A vagonban még két hölgy foglalt helyet és egy elegánsabban öltözött férfi, a többiek még csak most jöttek, őrmesterek és két fogoly. A vonat épphogy elindult Eszék felé, Jovo Čaruga megkérdezte, kimehet-e a vécére.

– Elvégezheted volna a dolgod, míg kint voltunk. De mit bánom én, állj fel. Marko, velünk jössz.

– Valakinek ki kell gombolnia a nadrágomat! – mondja Čaruga és kárörvendően nevet.

Marko mogorván néz Čaruga szemébe, aki még mindig vigyorog, majd szét húzza Čaruga ingjének alját, hogy hozzáférjen a sliccéhez.

– Csak két gomb van – mondja Marko.

– Gyerünk már, gyerünk... haladjunk, gombold ki. És te, Jovo, elég hosszú kezeid vannak, a bilincs sem olyan szoros. Vedd elő, és pisálj.

Mikor visszamentek a helyükre, feltűnt nekik, hogy a vagon milyen jó meleg. Mindannyian leültek a helyükre, s Čaruga hamarosan elaludt. Balatinac őrmester figyelmét nem vonta el semmi, egészen Eszékig ébren maradt. A felsővárosi vasútállomáson a szerelvény közvetlen a vonatra váró csendőrautó mellett állt meg. Tizenegynéhány ember zsúfolódott össze az autó körül, látni akarták Čarugát. Ő pedig nevetett, felemelte mindkét kezét, hogy mindenki lássa: le van tartóztatva.

Fordítói utószó

Bár Josip Cvenić regénye Vjekoslav Hengl (1875–1961) személyére, polgármesterré választásának nehézségeire, illetve hivatalban betöltött idejére koncentrál, Eszék – különösen sokadik generációs – lakosai számára létezik a történetnek egy rejtett, a város kulturális életére utaló olvasata is. Kulturális szempontból Eszék Hengl irányítása alatt (1920 és 1934 között) élte modern virágkorát: a város életének a kor igényeihez való igazítása (villamosáram háztartásokba bevezetése, a villamosközlekedés beindítása stb.) mellett a polgármester felsővárosi házától, illetve az Uránia mozi híres épületétől* induló Európa sugárút (Europska avenija) szecessziós házai ez időben követik teljes pompájukban (jelenleg legtöbbjük felújításra várva) egymást a három központú Eszék – Felsőváros (Gornji grad), Belsőváros (Tvrđa), Alsóváros (Donji grad) – ma védelem alatt álló történelmi központjáig, a Belsővárosig.

A szintén a Felsővárosban található, 1861. december 31-én átadott, színháznak tervezett épület ténylegesen 1907-től működik mint az eszéki Horvát Nemzeti Színház, ennek ellenére a felsőbb polgári réteg gyakori vendége volt a közeli Pécsi Nemzeti Színháznak is. A másik színház, amely szerepet kap a könyvben, a zágrábi Horvát Nemzeti Színház: a regény egyik fiktív alakja, Hengl szeretője, a magyar származású Agneza Sabo színész-

* A múlt század elején a már akkor filmszínházként működő épületben tartott események közül kiemelkedő jelentőségű volt a horvát, szerb és magyar avantgárd legismertebb művészeinek találkozója.

nő gyakran szerepel a zágrábi teátrumban. Agneza Sabo alakjának megformálásában a szerző kapcsolódik a horvát irodalomban megjelenő magyar (származású) nőalakok le-
dér, már-már prostituáltság felé hajló ábrázolásának hagyományához.

Mikroszinten a Hengl családban és közvetlen környezetében a tipikus szlavóniai családok genealógiájára ismerhetünk: Hengl feleségének, Matildának (leánykori nevén Matilda Gillmingnek) – ahogy az a közölt részletből is kiderül – két barátja van: Josipa Glembaj (Glembay), tanítónő, korának ismert, de nem vezető írónője, aki névrokonságban áll Krleža Glembay-nemzettségével, valamint a szintén magyar származású, ma már nagyra tartott író, Vilma Vukelić, leánykori nevén Miskolczy Vilma.*

S végül a regény egy formai sajátosságáról: Cvenić „cinema novel” műfaji megjelölésű regénye a magyar irodalomból leginkább Ottlik Géza és Lengyel Péter műveiből ismert „tartalomjegyzék-struktúrát” használja. Ebben a szerző egy forgatókönyv jelene-
teinek pár szavas, utalásszerű tartalmi összefoglalását adja, melynek utolsó félmondata – „Vjekoslav Hengrlől, szakszerűen” – a könyvet lezáró, valóban egy szakmai, lexikon-
szócikkhez hasonló Hengl-életrajzot jelent be, s ezzel mintegy összeköti a regény fikciós
elemeit a – horvát terminológiával élve – fakcióval.

STANKO ANDRIĆ

Noteszlapok Eszékről

Hétfő reggel. Ki tudja, hányadszor teszem meg az utat a fedett átjárón keresztül, amely a Kapucinusok utcájáról vezet a Szabadság térre. Ezt a kis területet, amelyet két régi lépcsőházi bejáró határol, ma Vanja Radauš köznek hívják. Eredetileg az egykori kapucinus kolostor bekerített kertjének része volt, ma nyitva áll a város siető vagy ráérő gyalogosai előtt. De még mindig őriz valamit korábbi jellegéből. Ugyan csak két-három lépésre van a zajos Kapucinusok utcájától, ez a terecske mégis annak tökéletes ellentettje: a hangok itt elfojtódnak, a levegő tisztább, növé-

Stanko Andrić (1967) – történész. Történelemtudományi könyvei közül magyarul a *Kapisztrán Szent János csodái*, szépirodalmi munkásságából a *Szimurg* című önéletrajzi jellegű regénye jelent meg magyar fordításban. A Horvát Történelemtudományi Intézet főállású munkatársa. Eszéken él és dolgozik.

* Vilma Vukelićnek – aki Bécsben szerzett diplomát, Eszék és Zágráb mellett egy ideig Budapesten és Pécsen is élt – életében egyetlen regénye jelent meg 1923-ban német nyelven – a magyar zsidók helyzetéről közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt – *Die Heimatlosen* címmel.

nyek vannak mindenütt, valahonnan gerle hangja hallatszik: érezni a hosszú ideig egymásra rétegződő nyugalmat, amely mintha örökké itt akarna maradni.

*

Eszéken. A szecessziós sugárúton a fák koronájának félárnyékában és az éppen virágzásnak induló hársak illatában felfigyelek egy gondosan felépített négyzet alakú bükkfarakásra, s nem sokkal később elér a rönkök meleg illata is. Egyfajta borzongás a tél már mostani, forró nyárkezdeti anticipációja miatt. A télre előkészített tüzelő meleg képe, amelytől (egyfajta szép paradoxonnal szólva) kissé alábbhagy a nap fülledtsége.

*

Felhős, de nem hideg idő, az eső épphogy szemerkél. Köröket teszek az eszéki parkokban: a falevelek gyönyörű halála, illatok és sárga szín mindenütt. Pár nap múlva az összes lombkorona csupasz lesz, s ez a halál mintegy öt hónapig tart. Az ősz hatalmas harcmezeje, milliárd lehullott levéllel. A fák lassacskán elvesztik a harcot a küszöbönálló téllel szemben; végül csak a csupasz fekete koronájuk marad. Ekkor már csak a pannon ősz utolsó harcvonala tartja magát: az öreg városi házak sárga tavasza.

*

Az autochton eszéki irodalmat legjobban két nő fémjelzi: Jagoda Truhelka (Eszék, 1864 – Zágráb, 1957), a gyerekkor világától elragadtatott érzékeny prózaíró, és Vilma Vukelić (Eszék, 1880 – Zágráb, 1956), németül író zsidó származású regényíró. A mai Eszék, amely elevenségét nagymértékben az 1975-ben alapított egyetemének köszönheti, közép-európai fiziognómiájú város, lefojtott dinamikával és pannon melankóliával.

*

Az eszéki várat (Tvrdá) ma leginkább egy héjától megfosztott dióbélhez lehetne hasonlítani. Valamikor, nem is olyan régen, a minden oldaláról várfalakkal, erődökkel védett és hozzáférhetetlen Tvrdá ma meztelenül áll, akadálytalanul hozzáférhető, nyitott a parkok füves térségei felé.

A szerelem kartográfiája

részletek

Nem tudom, hogy a különféle családi gyökök miatt Duna-menti svábként, „folkszdajcsként”, a Monarchia korának ivadékaként, pannóniaiként vagy csak egyszerűen eszékiként határozhatom-e meg magam, azt viszont tudom, hogy folyópartról származom, épp úgy, mint mások a hegyekből vagy a tengerről. Az okker-pannóniai faszádokhoz, a hosszan elnyúló utcákhoz, a síkvidékhez tartozom – ezt némelyek Duna-mentiségnek, némelyek Duna-monarchiának, mások pannon síkságnak nevezik, de leginkább nincs is közös neve azoknak a kilométereknek, amelyeket a Duna megtesz.

A Duna, akárcsak a Mediterráneum, Xavier Girard szavaival „semmi más, mint egy kép, amelyet saját magunk alakítunk ki. Az a nem mindennapi, hogy mindannyian megformáljuk saját képünket róla, amely mágnesként funkcionál azon szerencsések számára, akik ezt egy nap felfedezik. És éppen ebben van a titka”.

Ez talán nem az a titok, amelyet a fekete föld alakít ki, amelyen napraforgók nőnek, ez magának a folyónak a titka, az álom titka, amely szembeállítja a bőséget és a szárazságot, a vidámságot és a szegénységet, a visszafogottságot és a túlzást, az elragadottságot és a tragédiát. Ki tudná megmondani, miért van szükségünk rá? Ha a Duna nem létezne, ki kellene találni. Akárcsak a Mediterráneumot.

*

A kredenc tetejére általában valami „nagyon” fontosat teszek, ami szeretném, hogy mindig a szemem előtt legyen: fehér kagylókkal teli üvegváza van itt, a kagylókat a Duna egyik Fekete-tengerbe torkolló csatornájának strandján gyűjtöttem, szerettem volna háromsoros nyakláncot és egy nagy kitűzött készíteni belőlük.

A kartondobozokból kivettem és sorba raktam a kredenc még szabad helyén a figurákat, csészéket, poharakat, alátéteket és más „értékes” emlékeket. Az eszéki nagymamám szeretett utazgatni, leggyakrabban zárandokokkal ment a Miasszonyunkhoz imádkozni, ahonnan aztán öt-hat kis műanyag flakonos szenteltvízzel tért vissza, amelyeket a *spájz* alsó polcán rejtett el, nehogy véletlen

Helena Sablić Tomić (1968) – irodalomtörténész, számtalan tanulmány- és esszékötet szerzője. Magyarul az ő szerkesztésében olvasható az *És a Dráva csak folyt. Szlavóniai horvát rövidprózák* című antológia, valamint a Goran Remmel közösen jegyzett *Kortárs horvát irodalom* című tanulmánykötet. Jelenleg az eszéki Művészeti Akadémia dékánja. Eszéken él és dolgozik.

Stjepan nagyapám, akit mindenki Stevónak hívott, vagy az öt unokája és azok három gyermeke szomjúságukban megigya, vagy velük öntözzék meg a virágokat, vagy csak egyszerűen kiöntsék, mert kellett nekik az üvegecskék, mivel azokban bodzaszörpöt lehetett készíteni, ami igen jól jött a délutáni fürdés idején a Drávában az állatkerttel szembeni Neptunon, a *flostól* a kompig tartó *rinovanje* után.

Tekintet nélkül arra, hogy augusztus közepén Marija Bisticára, Mariazellbe, Máriagyúdre, Altöttingbe a Fekete Madonnához vagy Svatá Horába, a mariankai Mária-kegyhelyre utazott, a nagymamám halk imádság kíséretében az onnan hozott szenteltvízzel időről időre a ház minden helyiségét behintette, hogy a házbeliek, de bárki, aki átlépi a ház küszöbét, egészségesek legyenek. És, hogy elűzze a gonoszt, amely, ahogy nekünk mondta, *valahonnaj* véletlenül egyszer csak megjelenik.

Nem akarta, hogy mi, az unokái nagymamának hívjuk, hanem Olga mamának, amit még érdekesnek is találtunk, mert így volt egy nagymamám és egy mamám, a nagymamám Helenának hívták, útána kaptam én is a nevemet, a névnapján születtem, bár azon a napon Szent Ilonát – vagyis Jelena Križaricát – ünnepeljük, de nagyapám nem hagyta, hogy a felesége, született Köllner, bármi mást mondjon, mint amit ő illőnek tartott, így a nagymamám elhallgatta, hogy a katolikus naptár szerint engem Jelenának kellene hívni, öröme volt, hogy úgy hívnak, ahogy őt, s ezt akarta édesapám is, aki az utolsó pillanatban hozta meg döntését a nevemet illetően. Lehettem volna Branka is.

Helena nagymamám jó nevű *snájderica* híreben állt, különösen nyakkendőket tudott nagyon ügyesen varrni. Az a fajta háziasszony volt, aki az ebédet pontban tizenkettőkor szervírozta porcelánedényekben és dupla tányérokkal, a télre eltett savanyúság katonás rendben sorakozott nála, s szinte minden évben néhány napot különféle lekvárok főzésére tartott fenn. A kedvenc édességem a buktája és a *kuglófja* mellett a *vanilincukortól* illatozó palacsintája volt, reszelt citromhéjjal és rummal, amelyet fekete, egymásra égett rétegű edényben süített, sűrű hecsedlilekvárral töltött meg – a hecsedlit maga szedte, szárította, főzte, paszírozta és tette dunsztosüvegekbe. Nagy élvezettel ettem a kuglófjait: a *bécsit*, fehér csokoládéval, kajszival és mandulával, a *cárt*, vermuttal, fahéjjal, pörkölt dióval és csokoládéval, a *nugátot* csokoládéval, mandulával, mogyoróval és rummal, s marcipánnal és szárított gyümölcssel készítette.

*

Emlékszem, amikor a férje nem volt otthon, láttam néhányszor, hogy a családi házunk tornácán mekkora örömet lelte a cigaretta füstjében – ezekről, kizárólag az ő pillanatairól, senkinek sem beszéltem, úgy gondoltam, hogy ez csak Helena nagymama és az én titkom. Néha csak biztatóan néztem rá, amikor Miško nagyapám morgolódozott, hogy a reggeli tejeskávét túl meleg, s nem is fölözte le rendesen. Nálunk minden reggel friss tej volt, a tejesasszony azt az üveget töltötte tele,

* Flos (német, das Floss): a tutaj felépítéséhez hasonló, parthoz erősített mólószerű faépítmény. Rinovanje: közösségi játék, felfújható úszóeszközökkel történő leereszkedés a Dráva egy észéki szakaszán, „gumiranje” néven is ismert.

amelyet Helena nagymamám az előző este hagyott a vendégszoba utcára néző ablakában. A tejet aztán a nagymamám felforralta, vigyázva, nehogy kifusson, és még így, melegen átöntötte egy köcsögbe, amelyet két piros rózsa díszített, s innen egy mélytányérba, amelybe nagyapám kockára vágott kenyeret szórt. A kenyeret az asztal végén egy fehér terítón álló és frissen vasalt damaszt-szalvétával letakart kosárból vette ki. Helena nagymamám csak ritkán nevetett, leginkább akkor, amikor a másik, a konyha melletti szobában a hegedűjükön gyakorló fiait hallgatta.

NENAD RIZVANOVIĆ

Utca

A Šamačka utca egy bizonyos pontja különösen fonódik össze a kikötőhöz vezető átjáróval, a Preradović sétánnyal és a Sakuntala parkkal – akár a női ujjak, amelyek tudják, hogy állandóan a tekintetek keresztútjében vannak. Ha leereszkedünk a Téli kikötő felé, váratlanul különféle benyomások és rejtett kapcsolatok sűrű hálózatában találjuk magunkat, mintha a város titkos központjában lennénk: egyszerre moziban, kerthelyiségben, a Sakuntala parkban, a Téli kikötőben és a Šamačka utca egy szám alatti négyemeletes épület előtt. A Šamačka kiszámíthatatlanul, véletlenszerűen felbukkanó szerető: az utcában mindig rombolnak és építenek, valami mindig épül és eltűnik. Az utcai munkák soha nem fejeződnek be. Valami mindig félkészben vagy félig lerombolva marad, vagy várja az új bontást. Később mindig kiderül, hogy a lebontott fontosabb volt a meghagyottnál vagy az új építésűnél. Miért tüntették el a Šeper sörfőzdét, a Vörös Kakas kocsmát vagy a Strossmayer-házat? A Šamačka utcát mintha a Téli kikötő föld alatti víze mosná alá: a valaha az északi oldalon álló Zvečevo mozi és a Royal Hotel kerthelyisége nyomtalanul feloldódtak az utcában.

Nenad Rizvanović (1968) – író, költő, kritikus, szerkesztő. Az olvasókat és a szerzőket egymáshoz közelíteni kívánó felolvasássorozat, az Alternatív Irodalmi Fesztivál (FAK) egyik alapítója, és a FAK kiadványainak szerkesztője. Eddig nyolc önálló próza- és verseskötete jelent meg, magyarul az *És a Dráva csak folyt* című antológiában szerepel. Zágrábban él és dolgozik.

Album

Hát így néz ki a város száz évvel ezelőtt az idilli és napsütötte fényképen. A mi városunk egy öregesen elegáns idea. A széles kivilágított sugárúton egy kisbajuszú úr ütögeti esernyőjével a cipőjét. A fekete-fehér pelegeres hölgy fekete csipkekesztyűt húzott. Kis fehér napernyő fekszik a karján. A világ ismét fiatal.

Dráva-parton

A délutáni fényben lágyak a színek: a másik part zöld levelei még zöldebbek. A fehér magasházak még fehérebbek. Fehér vitorlás úszik keresztül a fehér égen. A strandon apró színes bogycsok mozognak jobbra-balra. Aztán a ködben minden elenyészik: az emberek, a látványok és az események. A levegőben nyári füsttrétegek úsznak a kékes folyó felett.

Só tér

Már csak nevében él a réges-rég lebontott sóraktár. Fűves rét ereszkedik le a kórház fala mellett a Rókus-templommal mint valami gyanús díszszel a tetején. Valami titokzatosan eltűnt a Só térről.

Városterkép

Új csarnok a Zrinjevac-parkban hosszú promenád a folyóparton Copacabana medencéi trim ösvény Emona szupermarket Felszabadulás tér nagy vörös és fehér magasház (apám építette), aztán Ribar Testvérek Általános Iskola Szlavón Bank Mladost és Vladimir Nazor könyvesboltok és Jugoton lemezek boltja. Az új városközpont belenőtt a régiibe. A láthatatlan határok mégsem tűntek el.

< X = X >

*az alsóneműk legtöbbször fehérek.
ballal és jobbal könnyebb súlyzókat emelek.
csúnya vagyok, ezért nevetek.
a nap felkel és lenyugszik
váltják egymást a strázsák kiknek léptei
elringatnak az ágyneműben és
gyógyítják az öntudatlanságot.
ott ahol a kékség és az emlékezet kezdődik
megtorpan az ész, mindenki tudja.
a mérlegen ma sincs semmi
de a mutató, mint valaha,
pulzál a két halott, fényes ajak közt.*

x = x

*nájlonszatyorba s majd a szemétbe
hajítod a nagy szívem
de csak akkor, ha ma sem lesz hó.
teljesen elfelejtettem
minden jó szokásod.
ha igaz, hogy tizenöt percre mindenkiből valaki lesz
pontosan háromnegyed óránk van
hogy agyonlőjük magunkat.
vízipisztollyal.*

Delimir Rešicki (1960) – költő, író, kritikus, esszéista. Műveit számos nyelvre lefordították. Művei magyarul megtalálhatók különböző antológiákban és folyóiratokban, önálló kötete az *Én a pandákkal vagyok* cím alatt jelent meg magyarul. Szabadfoglalkozású, multimédia-művészettel és fényképezéssel is foglalkozik. Eszéken él és dolgozik.

Se idő, se érintés

Éjszaka. Hó, kimérten szállingózik. A pelyheken keresztül egy kicsi falu sejlik. És egy nénike és egy tűzhely és egy fiúcska. És történetek. És a pattogó tűzecske. És a világ egész ideje. És a vég. Se idő, se érintés, se újdonság. Se el nem mondott történetek, se át nem adott tudás. A nénike mosolyog és hallgat.

Szépség

A szlavón völgyek rétegzettségében a színskála összes árnyalata különböző emberek tulajdonában, boldogokéban és boldogtalanokéban, társaságiakéban és magányosokéban – ők látják a szívárványt. A szépség megszokása?

Asztrál utazás

Mint bármely elővárosi nem-hely. Ha untatja, tudni fogja az okát. Igyekszik megszüntetni a zajt és a magas frekvenciákat, amelyek körülveszik. Nincs szféra-tekintete, sem kontrollja az érzékszervei felett.

Status quo

Nincs mozgás, gondolkodás, semmilyen energiacserélődés. Nincs éretté válás, sejtek öregedése; a hanyatlás lehetetlenné téve. És az előrelépés is. Csak élő konzervo. A világmindenség üressége bennem.

Goran Rem (1958) – költő, irodalomtörténész. Versei magyarul különböző irodalmi folyóiratokban jelentek meg, szerkesztésében olvasható a *Melankólia krónikája* című horvát posztmodern költőket bemutató antológia. Jelenleg az eszéki Bölcsészettudományi Karon oktat modern és kortárs horvát irodalmat, valamint stilsztikát. Eszéken él és dolgozik.

Pszichedelikus lány

*Körülvéve angyalokkal, amelyek körbepöfögnek. Melódiát komponálnak.
Képtelen vagyok hosszasan elidőzni.*

KORNELIJA PANDŽIĆ

Tattoo

*Fél
fél a fehértől.
fél
még a kifeszített
vászonról és a sorok
közti tértől is.
fél, fél
a fehértől.
a szem fehérségétől,
vagy az égboltától
a jégfelhőktől.
fél és
kitér az érintés elől.
rossz, mondja,
láthatatlan tetkó.
fél,
fél a fehértől,
a színtől
amely még nincs.
mindentől
ami még nincs.*

Kornelija Pandžić (1968) – költő. A *Čuvar praga* (A küszöb óra) című első – s eddig egyetlen – verseskötetéért neki ítelték a nagy presztízsű „Josip i Ivan Kozarac” díjat a legjobb elsőkötetes szerző kategóriában. Eszéken él és dolgozik.

NEM KELL MINDENT KIMONDANI

Gerevich András: *Légzésgyakorlatok*

A vallomásos, elégikus, a szerelmet a középpontba állító költészeti hagyomány alighanem a legnagyobb hatású és egyben a leggazdagabb része a magyar költészetnek. A lassan harminc éve publikáló Gerevich András ötödik kötetében is ehhez a poétikai iskolához kötődik, de lassan, kis lépésekkel, vékony könyvekkel építkező életművében ezúttal is megfigyelhetők apróbb korrekciók, óvatos elmozdulások – ám inkább a tematikában, mint a nyelvi megformálásban. Vagyis egy következetes, saját határait jól ismerő, és azokon túlterjeszkedni egyelőre nem bátorkodó költő kötetét olvashatjuk, ezúttal a privát történetektől kicsit elkalandozó, a közéleti eseményekre és az eliteket foglalkoztató gazdasági, egészségügyi és környezeti problémákra érzékeny verseket is, melyek ugyan maradnak az alanyi kifejezésmódnál, de itt-ott bátrabb, a szürreálisba csúszó, mégis nagyon jól kézben tartott megoldásokkal próbálkoznak.

Gerevich verseire mindig is jellemző volt a kimunkáltság, a finomság, a felszínen is érezhető műveltség, a szalonok hangulata: rímtelen, de dallamos, a hagyományos költői szépségideálnak is megfelelő költemények ezek, az ezzel járó emelkedettséggel, sőt néha ünnepélyességgel. Érdekes, hogy fordítóként mintegy kiterjeszti saját versvilágát, mert bár az általa nyilván nem véletlenül választott Seamus Heaney vagy Frank O'Hara költői gondolkodása eleve közel esik az övéhez, de a magyar változatok szóhasználatban és intonációjában is hasonlítanak egy-egy Gerevich-versre, ami jól mutatja ennek a nyelvnek a működőképességét, lehetőségeit, széles határait. Felépíthető belőle egy teljes életmű, de akár egy nagyon magas színvonalú fordítói életmű is. Ez a költészet nem kísérletezik, nem provokál, vagyis a közoktatásban elsajátított olvasói rutinnal követhető, nagyjából érhető, miközben a fülnek is ismerős dallamok határvidékén marad, de a felvetődő témák és a képek szerkezete miatt mégis nagyon korszerű, kortárs, hozzánk szóló.

Gerevich András legfontosabb tematikus újdonsága a homoszexuális, a férfiak közötti szerelem beemelése volt, elsősorban a 2005-ös *Férfiak* és a 2009-es *Barátok* című kötetekben. Magyar nyelven addig nem írt senki ilyen nyíltan erről a kérdésről, férfiként a férfi test szépségéről, vonzerejéről. Nem bujkálva, nem kikacsintásokkal, nem a meleg közösségek kódjait használó, csak az érintettek által érthető utalásokat használva, hanem a maga természetességével, nyíltságával, örömeivel. Az 1997-es első Gerevich-kötethez képest is nagy újdonság volt ez, hiszen ott még épp ezek a kódok, kikacsintások, utalások működtek csak – értette ezekből, aki értette, ki és miről beszél.

De tulajdonképpen az ezzel kapcsolatos dilemmába fut újra és újra ez a költészet: ha azt állítja, nagyon szimpatiku-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
56 oldal, 2500 Ft

san, hogy a szerelem attól függetlenül szerelem, hogy azonos vagy ellenkező neműek-e a résztvevői, akkor egyáltalán nem lenne szabad hírértékűnek lennie egy nyíltan meleg versnek vagy verseskötetnek. Ha minden szöveg azt mondja, megint csak nagyon szimpatikusan, hogy a lehető legtermészetesebb dolog két férfi szerelme, akkor nem tűnik termékenynek és kritikában annak örülni, hogy végre valaki érezteti ezt – elég csak tudomásul venni, és inkább a szerelmi viszonyrendszer ábrázolására, nyelvi megformálására koncentrálni. Csakhogy maga a szerző is tisztában volt azzal, hogy amit ő természetesenek, magától értetődőnek tart, az másoknak, még a partnerének sem feltétlenül magától értetődő. A talán legismertebb, úgy értem, a közösségi oldalakon a leggyakrabban felbukkanó verse, a *Barátok*ban megjelent *Erzsébet-híd* például erről a kettősségről is beszél: „te zavartan mosolyogtál, / hogy két férfi, csak úgy, csak itt, / csókolózik autók és buszok között”. És ez valószínűleg az olvasó zavarára, zavart mosolyára is utal – mindarra, amit a versben beszélő magabiztossága, sőt fölénye kivált.

Ráadásul Gerevich ennél tovább is ment, amikor az erotikáról, a szexualitásról is írt. Újra csak azzal a természetességgel, amely kifejezetten kéri magának a jogot a tabumentes, szabad, a nemi identitástól független beszédre. Hogy lehessen legalább úgy írni a két férfi közötti intim kapcsolatáról, ahogy egy heteroszexuális kapcsolat hálózatosai jeleneteiről lehet. Egy erre kevésbé nyitott, akár prűdnek is nevezhető társadalomban egy ilyen költői kiállásnak van aktivista jellege is, és egészen biztos, hogy ez sok olvasót hozott a szerzőnek – holott magukban a versekben nyoma sincs az aktivizmusnak, az ideologizálásnak, pláne a provokációnak. Ezek a zömében a kétezres évek második felében született versek ugyanis egy biztonságosnak érzett, nyitott Magyarországon vagy épp az országot is magában foglaló Európában íródtak, ahol egy sokat utazó, nyelveket beszélő, nagyon elfogadó középkorú férfinak már nem kell az érzései vagy a szexuális szokásai miatt magyarázkodnia, ahol nem kell senkit képviselnie, nem kell másokért felszólalnia, bőven elég saját belső küzdelmeit és örömeit színre vinnie. Hiszen nem is annyira a szexualitásról, mint inkább az intimitásról, nem annyira a testek találkozásáról, mint a lelki összekapcsolódásról írt – még ha Gerevichnél a nagyon magas polcra helyezett szerelem legszébb, legemlékezetesebb, legünnepélyesebb pillanatait mégis a szeretkezések jelentik. De ő sose volt erotikus költő, most sem az, és sosem ment túl a jóízű határán: a csókok, ölelések, az izzadó testek, a kidolgozott izmok, az összeszoruló farpofák, a nadrágokban megkeményedő péniszek vagy a füllükbe csúsztatott nyelvek jelentik ezt a határt. Minden mást a képzeletre bíz. Mert tudja: nem kell mindent kimondani.

Ehhez képest tapasztalhatunk visszahúzódot, szorongást, fenyegetettséget az új kötetben. Már a cím is a bezártságra, az elfogyó levegőre, a légszomjra utal, egy olyan helyzetre, ahol egyre kevesebb a tér, egyre kisebbek a személyes szabadság lehetőségei. Légzőgyakorlatokat ugyanakkor a stressz levezetésére is lehet végezni, önmagunk megnyugtására, az egészségünk óvása érdekében. Vagyis egy olyan korból és korról beszél ez a kötet, ahol van miért félni, van mit félni és veszíteni. A szerelem, habár a kötet több mint fele most is ehhez a témához kötődik, már nem kap akkora szerepet, mint a korábbi kötetekben. A szerző még visszafogottabb, még kevesebbet mond ki, még többet bíz a képzeletre, mint a korábbi versek. Azt nem mondanám, hogy a költészetnek ez a szála visszatért az első kötet elkendőző beszédmódjához, hiszen a versekben teljesen nyilvánvaló, ki is mondódik, hogy homoszexuális kapcsolatokról van szó, de az imént emlegetett határ még összességében húzódik, vagyis a versek a mellbimbók emlegetésénél messzebbre nem nagyon jutnak. És ez valahogy illik is ezekhez a jólfésült szövegekhez. Hiszen ezek a Budai-hegyek, ez polgári világ és neveltetés és nyelvhasználat. Akik az ezzel kapcsolatos ars poeticát és etikát várnák, azok épp a *Naphegyben* találhatják meg: „Én meg a legnagyobb gonddal / sem tudom elkerülni, hogy szerkezete / legyen a versnek, eleje, közepe – / vége” (22.). Az *Egyetemi Könyvtár* című vers pedig, amely címével szintén az elit szórakozó-

és találkozhelyét nevezi meg helyszíneként, jó példa az emlegetett visszafogottságra, a korábban még úgy-ahogy megvolt erotika elrejtésére: „titokban kijárnak a mosdóba csókolni, / megnyitják a csapot: csobogjon, csurogjon, / senki ne hallja nyögéseiket” (25.).

Sok mindent beleláthatunk ebbe az utolsó, verszáró idézetbe. A csorgás, csobogás a vízelet hangja is lehet, maga a csap is fallikus metafora, a nyögések emlegetése túlmutat a bármilyen heves csókolózáson, ráadásul a versben feszülő nadrágokról és a könyveken régről ott maradt foltokról is szó van, de a vers mégis az egymásra találás intimitását és gyengédségét járja körül. Fontos, hogy a majd két évtizeddel korábbi versben, az Erzsébet-hídon megtörtént randin még magától értetődő volt a nyilvános csókolózás, itt már el kell bújni, újra titokban kerül rá sor, de a szöveg maga mesterien párnázza körül ezt a jelenetet. A megnyitott csapot már a vers első sorában előkészíti a „folyóméter” szó, az összebújást a sokkal korábbi kép a polcokon egymáshoz simuló könyvekről, az intim, egymás fülébe suttogást a könyvtárban kötelező suttogás, a mosdó zavaró csendjét a könyvtárterem csendje, a vízcsobogás és a nyögések zaját az óvatos lapozások szelíd zaja. Közben „szelíd”-ek a teremben összeakadó, a flörtöt elindító tekintetek is, és csak a végkifejlet felé jelennek meg a kicsit már rutinszerűen használt, közhelyszámba menő kifejezések, ezekért kár: „izmos testek”, „izzadságcseppek” és a már emlegetett, „pattanásig” feszülő nadrág. A vers ezzel együtt is kirakatszerűen mutatja meg, mit szeretne Gerevich András költészte, és azt hogyan szeretné elmondani: kimunkált, megemelt, a nemes tradíciókba ágyazott nyelven, bonyolult versszerkezettel, kihívást jelentő költői eszközök használatával beszélni a vágyról, a fiatalságról, a szerelemről és szexualitásról, valamint a szabadságról és a biztonságról, vagy épp ez utóbbiak hiányáról. És most már a halálról is.

Sajnos elég gyakran önméltó, egy-egy megtalált megoldást szívesen használ újra, még akkor is, ha az nem is annyira eredeti. Az egyik ilyen, számára az intimitás nagyon magas fokát jelentő szituáció, amikor valaki beszívja a másik lélegzetét, esetleg hosszán a másik testszagát. A *Piros vízben* találkozhatunk például ezzel, egyébként ismét egy tanítani valóan felépített, huszonegynéhány soros vers utolsó sorában: „megsimogatod és megcsókolod, / bizsergő mellbimbódat csiklandozza, / a tüdeje megtelik vízzel” (40.). (A kötetben a „csiklandozza” után nincs vessző, de az első publikációban [*Jelenkor* 2021/10.] volt.) A lélegzés a világgal kialakult kapcsolatunk alapja, de alig veszünk róla tudomást egészen addig, amíg a környezetünkben valaki nem kezd minden egyes levegővételért küzdeni. Az első szinten a koronavírus-járvánnyal függ össze ez a felismerés, a címadó vers vagy a *Pandémia* című a fuldokló, levegőért kapkodó, gépre kapcsolt embereket juttatja eszünkbe. De a búzzal vagy épp vízzel megtelődő tüdő, a szmog, a városban már nem létező friss levegő csak még drámaibbá teszi az életért folytatott valóságos küzdelmet, melynek a kötet első oldalain találjuk meg a lecsapódásait.

A másik szint az a fajta egzisztenciális fuldoklás, amelyet a politika, a környezet pusztítása, az esőerdők irtásának és például a bálnák legyilkolásának híre okoz, vagy amit a világban élő szegények egyre növekvő száma hoz el. A kötet utolsó oldalain ehhez már nem is elégikus, hanem inkább depresszív hang társul: minden romlik, lefelé megy, szét-esik, az eddig elért eredmények érvénytelenednek, egyre több érték megy a kukába. A könyv tele van véres, gyászos, tragikus képpel, nagyon sok nagyon jól felépített, bonyolult képpel, amilyeneket csak egy képzett és tudatos költő tud létrehozni, de talán a kötetzáró vers a legfájdalmasabb, a legmélyebbre jutó, érdemes hosszabban idézni: „minden egyre barnább, egyre sárosabb, / dagonyázó, ingovány, bélsár, iszap, / a tompa ragyogásból előbb zűrzavar lett, / majd ez a barna, alaktalan úr. Ennyire telt. / Ezt hagyod örökölni. Végül mindentől ez lesz, / mocsár: színekből, szavakból, érzésekből” (*Sikertelenül Bacon nyomában* – 54.).

Ha fentebb azt írtam, Gerevich András költészetének sokáig a szerelem és az intimitás volt a legfontosabb, sőt majdhogynem kizárólagos témája, most azt kell mondanom, hogy

emellé feljött a rombolás, a pusztulás és a halál. A kötet minden részén felbukkannak döglött, elgázolt, szétvert, megcsonkított állatok, és bár ebben az esetben is szolidak maradnak a képek, azaz nem csúsznak át horrorba vagy szadizmusba, ebben a mennyiségben és a kötetben ilyen ügyesen elszórva talán még nagyobb is a hatásuk, mint egy-egy sokkoló képnek lenne. Apokaliptikus világban járunk: „széttépik az őzeket a kutya” (10.), „kibújnak a húsban a férgek” (13.), „elrohadnak a madártetemek” (39.), „csukatelem” (42.), „bomló mókustetem (42.), „téglával agyonvert, szétrancsrozott sün” (52.), „felakasztott kutya” (52.) vérzi át a lapokat, és hogy ez nem csak valami távoli, tévében látott borzalom, arra mutat a „bokáig bálnavérben gázolsz a nappaliban” (20.) sor, mert hogy mindez kilép a monitorból, és a legszűkebb magánszférát is mérgezi. Vagyis nincs hová menekülni, és nem is lenne értelme, hiszen mindez velünk történik, sőt mi magunk vagyunk az elkövetők is.

Gerevich tehát képes erről a katasztrófáról is ugyanolyan dallamos sorokkal, jól szerkesztett, szép versekben beszélni, mint a szerelmi örömről – és bár a sorvégek újabban lefelé hajolnak, valahogy mégis disszonáns ez a megoldás. Nem állítom, hogy nem hatnak így is a versek, de el tudnám képzelni, hogy nyelvileg és formailag is jobban lekövesse ez a költészet ezt a tematikus változást. Láthatóan ő is érzi ezt az igényt, próbált is változtatni, próbálkozott például nagyotmondással, tudományos szóhasználattal, de örömmel fedeztem fel, hogy képes volt önkorrekcióra, és belátta, ez nem a jó irány: például az eredetileg *Emlék* címen megjelent (*Alföld*, 2018/3.), a kötetben *Földemlék* címen közölt versből kivette a „geomágneses napfoltvakítás” szintagmát, és megelégedett a „napfolt” szóval a helyén, „a magnetoszféra összekuszálódott” sort pedig úgy, ahogy van, kihagyta. Igényességről, reflexióról és keresésről árulkodik ez az apró filológiai adat, de egyben meggyőző arról is, hogy ebben a költészetben bőven van még lehetőség a témaváltozáshoz igazodó nyelvi-formai változásra, és ennek nem kell feltétlenül radikálisnak, a szerző habitusától és a mögötte lévő kötetektől idegennek lennie. De lennie kell. A világ a következő években aligha lesz jobb hely, így aztán Gerevich Andrásnak is bőven lesz ideje e poétikai rejtvény megoldásán gondolkodni.

A VERS HELYE

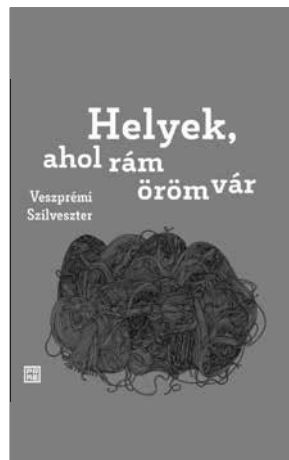
Veszprémi Szilveszter: *Helyek, ahol rám öröm vár*

Hatvankét, ciklusokra nem osztott versével Veszprémi Szilveszter *Helyek, ahol rám öröm vár* című debütökete felfogható úgy is, mint egy nagy lélegzetvételi monológ. A címben hangsúlyos szerepet kapó „rám” névmás azt az olvasatot erősíti, hogy a kötetben végig ugyanaz a versbeszélő szólal meg. Alanyi líra, a versbéli megszólaló elsőgenerációs értelmiségiként reflektál származására, múltjára, jelenére, illetve jövőjére.

A kulturális migráció két végpontja között lezajló folyamatokat Veszprémi versei általában narratív keretbe ágyazva ábrázolják: „egy ehhez hasonló csillagtalan / szeptember éjszakán tanultam / meg letűdözni a cigifüstöt” – írja *csillagtalan szeptember éjszakák* (28.) című versében. Ahogy egyre világosabbá válnak az elsőgenerációs értelmiségi létből fakadó problémák, az ebből adódó konfliktusok, kérdéskörök, úgy válnak komolyabbá a versek tétjei. Így juthat el a megszólaló a tágabb értelemben vett (baráti, ismerősi stb.) közegetől a nukleáris családig – a kötetben megjelenő szülőfigurák például nem a trauma kapcsán horgonyozzák le a szövegeket, legalábbis nem elsősorban a veszteséget hangsúlyozzák, hanem az ezzel járó elszigetelődési folyamatokat, amelyek a kommunikációban, a társas érintkezésben is megjelennek: „Butaság volna mindent a gazra kenni, / de az anyám nem tudott kijönni a zsályái közül. / A házban, ahová hazavitt, lándzsákkal vette körbe magát, / az otthonba, amit magának épített, nem követhettük” – *Vers anyámról, aki azt hitte, örökké élni fog* (40.). A kötetben szereplő nagy, általános témákat – gyerekkor, felnövés, halál, szegénység stb. – épp a kulturális migráció, a kötetet globálisan összetartó problémakör emeli el az elsődleges tartalomtól.

A *Megállók* (38.) című vers visszafogottan játszik a városszerkezet motívumával, végig érezhető azonban, hogy a kerületek, sugárutak objektív leírása valójában az emberi kötelekkel (vagy azok hiányával, ellehetetlenülésével) áll szoros kapcsolatban. Ennek bizonyítéka a szöveg közepén található tételmondat, melyet a szerkezetformáló „Vannak városrészek, ahol nem áll meg semmi” sor előz meg: „Ha mégis, rosszarcú alakok szállnak fel, / mint a szakadt nagybácsi ott a sarokban. / Nem rossz ember, csak félünk tőle”. A „Ha mégis” kezdetű versmondat logikailag ellentmond a kiinduló tételnek, mégis érvényes konklúzióra vezet. Az állítások igazságával való játék végig jelen van a kötetben, a feleszmélés, az elfogadás, a saját út keresésének érvényes módszere. Mintha azt üznéné a szerző, hogy a világ részletei az általános érvényű jellemzőktől függetlenül is értelmezhetők. Utólag pedig még nagyobb az olvasói heurisztika, hiszen a kötet ötödik verse, az *Első tétel* (14.) című ezt tematizálja is: „A klasszikus logikák szerint / hamis premisszákból bármi következhet”.

Prae Kiadó
Budapest, 2022
96 oldal, 2790 Ft

A *Fő utca* 1. (11.) című vers mutat rá arra, hogy a versbeszélő origója a vidéki környezet, melyben az apai, sőt, a dédapai generáció is felnőtt. „Így éltek: nagy pajta, állatok, kert, / egy megáldott, hisztis takonygyerek. // Innen indultam” – olvasható a szöveg zárlatában, mely előírányozza, hogy a versbeszélő várható jövője nem ebben a környezetben fog telni.

Míg a monologikusság igaz Veszprémi Szilveszter kötetére, addig a monolitikus megbonthatatlanság nem, és ez a könyv egyik izgalmas szerkezeti vonása. Míg a monologikusság ráerősít arra, hogy végig ugyanarról a beszélőről van szó, segít értelmezni a versek től (feladótól címzettig, vidéktől városig, ismeretlentől ismerősig, stb.) határait, addig a monolitikusság a versek sorrendjére vonatkozik, mely más lehetséges mintázatokat is kiad(hat). Ebből a szempontból külön figyelmet érdemel, hogy a műveltséggel, tanulással kapcsolatos darabok – melyek a legközelebb állnak a már említett értelmiségi témához – és az egyébként más helyszíneket előhívó versek hogyan követik egymást. Mind része a versbeszélő tanulási folyamatának, például a korábban említett *Első tétel* és a *Római jog* (62.) című versek az egyetemi létet veszik alapul, de a szövegek téje egészen más. Ezért – mint sok más verseskötet esetében – a *Helyek, ahol rám öröm várból* is megnevezhetjük azokat a darabokat, amelyeket esztétikai okokból kihagyhatott volna a szerző, ám tekintve, hogy a kötet fő témája a Bildung, a felnőtté, értelmiségivé, költővé válás, valamennyi vers a debütőkötetig való eljutás mérföldköve, ekként pedig egyik sem nélkülözhető.

Az *Első tétel* jegyzi Kundera és Horatius nevét, valamint a *Pappa Piát* mint a műveltségi „felülettől” elütő, ám azzal mondanivalójában rokonságot mutató filmet. Egy versszak Kunderáról, egy Horatiusról, egy a *Pappa Piáról*, valamint még egy az *aurea mediocritas*ról. A versbeszélő a klasszikus logikát igyekszik még jobban megérteni az általa kiemelt példákkal: „Kundera után azt mondják, / azért menekül az ember a giccsbe, / mert ott semmi sem fenyegeti. (...) // Egy következtetési séma akkor helyes, / ha a premisszák igazsága esetén / a konklúzió mindig igaz” (14.). A negyedik versszaktól a szöveg az érvekkel és a logika tudományával foglalkozik. A vers töredékessége, azaz a különálló, akár egy soros versszakok mintha a logika tudományának sematizmusát is követnék: „Vannak nem klasszikus logikák is. // A konklúzió a premisszák explikációja”. Ezekkel a reflexiókkal világossá válik, hogy a versbeszélő gondolatait a tágabb közegre vonatkoztatja. Mulatságos, ahogy kellő komolysággal, de – például a vers formájával is – gúnyt űz a tudomány mechanikus működéséből. A vers felfogható úgy is, mint egy nyelvi tisztán, gondosan szerkesztett jegyzet, ahol csak információmorzsák vannak, a lényegre a kezdeti próbák után talál rá a szerző; az olvasat a cím felől is érvényes, ha elfogadjuk: a tanulás egyik módszere a jegyzetkészítés („Aurea mediocritas, / ezt is felírtam.” „Tertium non datur, / ezt is felírtam”), a tételmondatok rögzítése.

A *Római jog*ban a pozíciók felcserélődnek, a versbeszélő egy olyan személyről számol be, aki római jogot tanul, ami mintha meghatározná jellemvonásait. Egyrészt a folyamat, a római jog tanulása állandóan visszatér a versben ismétlések formájában, melytől az egész komolytalan, ironikus hangot üt meg. A római jog a versben a távolodás abszurd oka, mintha szakadékot hozna létre a beszélő és a(z) egykori barát(?) tanuló alak között. A szerző leleplezi, hogy a kapcsolat fenntartása fizikai síkra is kivetül: „Másképp sarokra vagyok téled. / (...) Római jogot tanulsz. // (...) nem mehetek egy saroknál közelebb hozzá [a háztömbhöz], / te pedig nem is jönnél távolabb ennél, / mikor a keddi római jog zh-ra készülsz” (62.). Ez a vers is az állítások igazságával játszik, hiszen ez olvasható a szöveg második felében: „Talán majd egy szerdán azt mondod, akkor benézünk minden kocsmába” – és ettől kezdve fokozatosan eltűnik a feltételes mód, egy olyan állapot válik konklúzióvá, amely nem következik az eddiekből: „én pedig nem szólok majd hozzád, nehogy megzavarjalak, / mikor a keddi római jog órák nyomait próbálok eltüntetni”. A versbeszélő egy, a már nem otthon, nem a családi közegben megszerzett tudáskészlettel (gyakran szociológiai, pszichológiai vonatkozások fedezhetők fel a család- és otthonver-

sekben) reflektál a (közel)múltra. Ezzel ráerősít arra is, hogy a múltat a jelenből már csak visszamenőleges reflexiókkal, torzításokkal tudjuk értelmezni.

Az *Apám meggyilkolása* (33.) című vers modellezi a fentieket. A versbeszélő megállapítja: „Nem számít, mit gondol rólam az apám...” Majd kirajzolódik egy apa karaktere, aki olyan környezetben szocializálódott (vö. *Fő utca 1.* című vers), melyben az írás, a művészet kiesik a mindennapi élet perspektívájából. Ennek megértése azonban nem is várható az apától, mert hiányzik az a kódrendszer, amely ezt lehetővé tenné. Ebből pedig az következik, hogy a versek, a művészet nem lehet témája a beszélgetéseknek: „Nem beszélünk versekről, erről a versről sem, / hogy megvallom magunkat”. A vers ennél mégis továbbmegy, a címben rögzített gyilkosság is egy irodalmi-kulturális referenciaponttal áll kapcsolatban: „Megölöm. / Az igazi apámat, aki egy évben született az Iskola a határonnal / és a Barbie babával, de nem tudja, hogy van ez az apagyilkosság”. Ennek kapcsán kiemelendő, hogy a Barbie fontos identitásképző elem a versbeszélő számára (a kötet borítója is rózsaszín), mely régóta jelen van életében, ugyanakkor mintha a gyilkosság gondolata egybeesne ennek eltörlésével, kivégzésével is. Az identitás ezek után már nem horgonyozható le azokban a tárgyokban, amelyek adott helyhez kötik a beszélőt. Közelmúlt, jelen, emlék és identitás feszül egymásnak. A kötet egyik legszimpatikusabb vonása, hogy nem válik benne túl hangsúlyossá egyik téma sem, azaz nincs az az érzése a befogadónak, hogy ez a könyv erről vagy arról szólna. Egy szinten, a korábban megfogalmazott elsőgenerációs értelmiségi nézőpontjából kezeli minden témáját. Figyelembe véve, hogy Veszprémi évek óta vezeti *Egy meleg srác olvas – LMBT-ről, meleg könyvekről, olvasmányélményekről, a szivárványon túlról* című blogját, akár az ezzel kapcsolatos versek is felülkerekedhetnek a kötetben. Veszprémi verseiben épp az a megkapó, ahogy ezeket összekapcsolja a fő kérdéssel, így nem válik a kötet egyértelműen bekategorizálhatóvá: sem a queer-, sem a szegénység-, sem a traumairódom skatulyáiba nem helyezhető be kizárólagosan.

Az *Apám meggyilkolása* után következő *Hogyan beszéljek apámmal arról, hogy meghasonlott a lelke?* (34.) című vers személyesebb és radikálisabb körvonalait ragadja meg a szülőnek. A cím ugyan nem sugallja, mégis a befogadót szólítja meg, a tömbforma szinte lehetőséget sem ad a válaszra (amely valószínűleg nem is érkezne meg) a másik féltől. A versszöveget még sűrűbbé alakító anafora *Hogyan...* kezdetű sorai más-más variációkban („Hogyan mondjam el...”; „Hogyan beszéljek...”; „Hogyan magyarázzam el...”) bukkannak fel, izgalmas lüktetést adnak a versnek, egyben tagolják is azt. A beszélő maga mögött hagyja a tudatosított társadalmi-műveltségi-szociológiai okokat, hangneme megváltozik, a viszonyrendszer a mindenkori szülő-gyerek kapcsolatra redukálódik. Célja, hogy megértesse a versbeli apával az élethazugság tüneteit, azt, hogy mindez a szülő életében is jelen van; a beszédhelyzet azonban hipotetikus szinten marad, a fentiek miatt nem valósul meg a kommunikáció: „én pedig mondani kényszerülnék már valamit, / valamit, végre érthetően”.

Fontos megjegyezni, hogy a kommunikáció és a kapcsolattfelvétel lehetősége több versben is központiá válik: a *Kakaót főztiünk* (38.), a *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* (45.) és *Az ecetmuslicák elmenekülnek a szén-dioxid elől* (60.) három példa arra, hogyan jelenik meg a megszólalás lehetetlensége. Az elsőben egy álom jelentésének tolmácsolása kerül középpontba, melyben épp a jelentés sikkad el („de ebből [az álomból] / nem következik semmi”), helyette a megosztás, a kibeszélés válik fontossá („csak el akarja mondani”). A *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* a felszínes érdeklődést tematizálja, míg a harmadik vers, amelyből a *Lehetnék bárki* antológia (szerkesztette Péczely Dóra, Tilos az Á Könyvek, Bp., 2020) címe származik, épp a tömegeből, a zajból való menekülést tárgyalja. A versbeszélő rögzíti, amit lát („A nő lefelé tart...”, „A padon ülő srác...”, „A vendég a kávézóasztalnál...”, „A korlátnál az apa...”), de a környezet egyre zavaróbbá válik („A tömeg csak lüktet egy közös szinuszcsoom / impulzusára”), így a vers a következővel zárul: „Ha valaki keres, / hagyjon üzenetet”.

A *Vers anyámról, aki azt hitte örökké fog élni* (40.) és *Az államapám kised a fészekből, és kénytelen vagyok repülni* (47.) kulcsszövegek az elemzett témakörben. Mindkettőben egy-egy motívum köré rendeződnek a gondolategységek, az elsőben a zsálya mint a hiedelem szerint az örök élet szimbóluma és az anya halála kapcsolódik össze („Akiknek zsálya nő a kertjében, örökké élnek...”), a másodikban – kevésbé konkrétan – az árvasági ellátás, még inkább az állam mint a szülői feladatok betöltője. Az anya halálát tárgyaló vers fontos fordulópont a felnövéstörténet szempontjából is: a zsályához kapcsolt örök (itt: hosszú) élet hiedelme szertefoszlik. A második vers szervesen kapcsolódik az előbbihez, felütése: „Amikor abbahagyta [az állam] az árvasági ellátás folyósítását, / nem támadt fel az anyám, akit az pótolni hivatott.”

Szintén a kötet érdemei közé tartozik, hogy a családversek tovább görgetik a megfogalmazott traumát: olyan közösségi kérdéseket tesznek fel általuk, melyek általános érvényűek és a vidéki lélettől a szociálpolitikáig terjednek. Nem érezzük más traumájának, mivel a szövegek tere, mely valami apróságból indul, kinyílik. Az „apróságok” pedig, ahogy azt az eddigi versek mutatják, nem mesterkéltlen szépelgők (a zsálya és az állami segély például érezhetően távol állnak egymástól), hanem radikálisan pontosak. Néhány verscím hosszúsága, magyarázó jellege is a reflexiót és annak szükségességét hangsúlyozza: *Tulajdonképpen sokkal leírhatóbbak vagyunk, mint ahogy azt bármikor gondoltuk volna* (86.) vagy az *Egy véletlenül sem nyelvtörőnek szánt vers, amiben nem szerepel az Ipafa helységneve* (12.). A hosszú címekek összefüggésben ki kell emelni, hogy ezzel Veszprémi a kötet elején szereplő egyik idézet szerzőjéhez, Ocean Vuonghoz is kapcsolódik. Vuong költészetének motívumai (út, útkeresés stb.), megszólalói pozíciója („Tudod, ki vagyok, apa?” – *Télemakhosz*), önreflexivitása (Ocean Vuong: *Egy nap szeretni fogom Ocean Vuongot*) fontos háttérzuga Veszprémi lírájának.

Ezért is változtak meg a címmel kapcsolatos kezdeti ellenérzéseim: *Helyek, ahol rám öröm vár*. Főként a *rám* névmás zavart, szinte azt ígérte, hogy ezek a szövegek csak a lírai énről szólnak. Az „öröm” szót hasonlóan problémásnak hittem, amikor kinyitottam a könyvet, hiszen nagy bátorság kell ahhoz, hogy ezt a sokszor elhasználnak nevezett kifejezést eredeti módon ragadjuk meg és új tartalommal töltsük fel. Különösen azt nem értetem, miért a „hol vár ránk?” kérdést teszi fel a cím. A kötet ugyanis számos konkrét helyet, helyszínt jelöl meg, melyek többek közt az otthonhoz, az otthonváltáshoz kapcsolódnak, például ilyen a *Legénylakás* (72.); de vannak elvont, képileg fontos terek is, mint például *Az iglu belső hőmérséklete akár 16°C is lehet* (54.) című versben. Már *Az ecetmusicák elmenekülnek a szén-dioxid elől* című vers kapcsán is megfogalmazódott számomra, hogy Veszprémi kötetének *helyei* valójában nem-helyek, ahol csupán átutazóként, kívülállóként, örökös útkeresőként vagyunk jelen. A kötet azon kívül, hogy ezt a jelenséget több oldalról leleplezi, valamint a korábban említett, idealizált helyzetekkel a konkrét és elvont tereket új tartalommal tölti meg, a verset is „helyé minősíti”. A kötet harmadik mottója is ezt támasztja alá: „neveket veszíts, helyeket, ahol rád / öröm várna. Mindebből semmi vész” (Elizabeth Bishop: *A vesztés művészete* – Rakovszky Zsuzsa fordítása).

Veszprémi Szilveszter az egész kötetben feltételezi, a versbeszélő pedig meg is tapasztalja, hogy a helyek folyamatosan változnak, de a versírás a lírai én számára egy ponton állandó gyakorlattá alakul. Ezért a költészetre, az írásra való metareflexió érvényessé válik. A címekeket ennek kapcsán is érdemes megemlíteni, mert épp a *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* ragadja meg a költői „póz” felvételét. Veszprémi versei tárgyává teszi a költészetet: forma és tartalom azzá a biztonságos helyé válik, ahol még az őszinteség legradikálisabb foka is megkönnyebbülést, örömet hoz. A kötetet keretező első vers, a *Nem lesz majd igazam* (7.) és a záró-, egyben címadó vers (95.) e gesztus felől értelmezhető, a *Helyek, ahol rám öröm vár* pedig kétségtelenül 2022 egyik legfontosabb debütkötete.

A BESZÉLGETŐKÖNYV MINT (ÚJ) ÉVKÖNYV

Károlyi Csaba: Egy teljes év. Beszélgetések Nádás Péterrel

„Mi az ember dolga, s mi ebből az enyém? Mit keresek ebből én itt? És lehetnek-e helyes kérdéseim erről?”¹ Ezeket az önmarcangoló kérdéseket Nádás Péter az *Évkönyv* című művében tette fel 1989-ben, és most ebben a hatalmas beszélgetőkönyvben mintha ezekre a kérdésekre keresnénk (visszatekintve) a választ, illetve a válaszokat.² A beszélgetéseket vezető Károlyi Csaba első reakciója talán az lenne, hogy a válaszhoz át kell tekinteni az életművet. A kötet tizenkét beszélgetésből áll, amelyek 2021 februárja és 2022 márciusa között készültek (kiegészítve két régebbi beszélgetéssel, amelyek „kitérőkként” vannak beiktatva a könyvbe). Ez az év a Covid talán legsúlyosabb időszakaként fog bevonulni a történelembe. A beszélgetések nem is élőben zajlanak, hanem egy internetes platformon. Nemcsak a betegség pusztított és szedte a maga áldozatait, hanem a mindenütt grasszáló szorongás és félelem is jelen volt. „Nem félsz a vírustól, Péter? – Félni nem félek. De nem szeretnék kórházba kerülni, főleg a magyar kórházakat szeretném elkerülni. Szeretnék úgy meghalni, hogy ne kelljen kórházba vinni a haláloamat.” (292.)

A helyzet kicsit hasonló, mint Boccaccio *Dekameron* című művének megszületésekor. „Könyvem [...] gyászosan fog kezdődni, mivelhogy az elmúlt halálos járvány fájdalmas emlékezetét viseli homlokán, melyet egy értelemmel átkoz mindenki, akár megélte, akár más úton-módon tud róla.”³ A most megszülető könyv azonban ezzel próbál szembemenni: „Vegyétek úgy e borzalmas kezdetet, mint a vándor a zord és meredek hegyet, melynek lábánál szépséges és kellemes síkság terül el, melyben annál nagyobb gyönyörűségek telik, minél fáradtságosabb volt a felkapaszkodás és a leereszkedés.”⁴ A vándor és a vándor útja egy metafora: a halál és a pusztulás árnyékában novellák fognak születni, amelyeknek örömet és gyönyörűséget kell közvetíteniük.

Károlyi Csaba beszélgetőkönyve pedig beszélgetéseket kínál; beszélgetéseket az egyik legnagyobb ma élő magyar íróval. „Milyen jó, hogy zoomon úgy beszélgethetünk, hogy ülünk otthon a szobánkban, te Gombosszegen, én Budapesten, mégis együtt vagyunk, hiába van járvány, látjuk és hall-

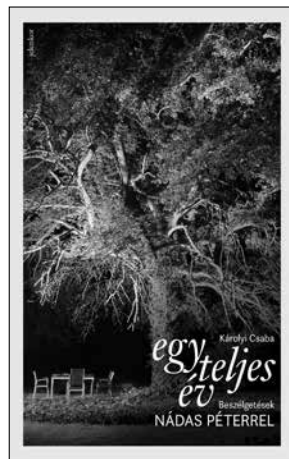
¹ Nádás Péter: *Évkönyv*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 37.

² Az *Évkönyv*höz való hasonlóságra Jánossy Lajos is felfigyelt kritikájában. Lásd Jánossy Lajos: Párhuzamosak és elvágólagosak, *Litéra*, 2023. január 14.

³ Boccaccio: *Dekameron. Válogatott novellák*, Európa, Bp., 1992, 5. Fordította: Révay József.

⁴ Uo.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 5999 Ft

juk egymást.” (9.) Örülsz annak, hogy lassan véget ér a járvány? Addig is mulassuk az időt a beszélgetésekkel. A beszélgetések ugyanúgy különálló napokon zajlanak, mint a *Dekameron*ban a novellák. „Ha a járvány nem korlátozta volna az életünket, ez a könyv nem született volna meg. Azért fogtam bele, mert segítségre volt szükségem a helyzet túléléséhez, a Nádas-életmű pedig segített.” (7.)

Van azonban egy másik klasszikus könyv is, amely előzményként eszünkbe juthat: Johann Peter Eckermann beszélgetései Goethével. A beszélgetések 1823 júniusában kezdődtek. Goethe ekkor hetvenhárom éves; sejteni lehetett, hogy az életmű lassan lezárul. (Habár ekkor még nem volt kész a *Dichtung und Wahrheit* – az életművet keretező önéletrajzi könyv.⁵) Az 1907-es kiadás szerkesztője, Anselm Ruest ezt írta az előszó elején: „Goethe bölcsessége már jól ismert volt, amikor a halála utáni negyedik évben megjelent a *Beszelgetések Goethével* [...]. A közönségnek ezúttal nem egy keresztre feszített mártír megtört tekintetét, nem egy parázsló halotti máglya némán vádló szikráit kellett végignéznie, hanem egy gazdag önfeláldozásban, nyugodt dicsőségben eléggő mennyei testet, amelynek arcán boldogságos pír látható. És ez a pír szegélyezte az egész horizontot.”⁶

Károlyi Csaba és Nádas Péter beszélgetéseiben is jól lehet érezni az író oldaláról a bizalmat, és a kérdező oldaláról a hallatlan tiszteletet. De az egészből mégis van egyfajta lazaság, a beszélgetés felszínén a felek teljesen egyenrangúak. Károlyi Csaba mindent tud az életműről, és kritikusként számára kézenfekvő, hogy a beszélgetés az életműről, pontosabban annak legjelentősebb alkotásairól szóljon. „Képzeld, Péter, újra olvastam nyáron az *Emlékiratok könyvét*, immár harmadik alkalommal. [...] Mindig máshogyan láttam. Te hogyan látod most? – Sehogyan, mert nem olvastam. – Mikor olvastad utoljára? – Nem tudom. Mindenesetre a legújabb kiadásnak a korrektúráját már nem olvastam el.” (177.) Miről szólnak ezek a beszélgetések? Tartalmilag tekintve a beszélgetések témái nagyon sokszínűek: szó esik a családtörténetről, a halálhoz való viszonyról, a Covid-járványról, aztán 20. századi nagy klasszikus regényírókról (Proustról és Thomas Mannról), majd a kortárs írókról (Kertész Imréről és Esterházy Péterről). Elsősorban azonban a saját művekről folyik a beszélgetés. Vagyis arról, hogy mi az, amit Nádas Péter életének nyolcvan éve alatt „ebben a világban” „elvégezett”. Megyünk végig az életművön, a könyv egy radikális újraolvasás. Az alábbiakban a beszélgetések három legfontosabb csomópontját fogom áttekinteni.

(I. Emlékiratok könyve) Sokáig úgy tűnt, hogy ez lesz a főmű: „Sokan az *Emlékiratokat* tartják máig a fő művednek. Hogyan látod, meghaladtad ezt a regényt azóta? – Nagyon illetlenül hangzik, de úgy kell mondanom, hogy nem látom sehogy, mert én nem így nézem. Bár ez egy olyan osztályozási rendszer, amely legitim, de számomra nem érdekes. Soha nem akartam a főművet megírni” (178–179.). Hagyjuk egyelőre. A könyv megjelenésének 30. évfordulója alkalmából Forgách András beszélgetett a szerzővel; ebben a beszélgetésben a legérdekesebbek a mű keletkezéstörténetére vonatkozó nagyon személyes és plasztikus mondatok. „Depressziós voltam, súlyos depressziós, és hát a válság úgy jelentkezett, hogy mikor és mivel öljem meg magam. Erre a kérdésre kerestem a választ. Hogy rendes, vagy a következő órában, és mivel. Hogy rendesen legyen vége [...]. Nagyon korán kezdődött ez, és sokáig tartott, mintegy húsz évig. [...] Ahhoz, hogy az ember gondolkodjon, szüksége van egy olyan felületre, amelyik nem ad válaszokat. és a depresszió egy olyan betegség, amely nem [ismeri / ismeri el] a válaszokat.”⁷ Károlyi Csaba beszél-

⁵ A mű még nem volt teljesen kész, csak az első három könyve jelent meg, 1811-ben, 1812-ben és 1814-ben, a negyedik rész csak Goethe halála után, 1833-ban látott napvilágot.

⁶ Eckermann: *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Verlag von Hermann Seemann Nachfolger, 1907, 5.

⁷ Valuska László: Nádas Péter 80 percben a 30 éves Emlékiratok könyvéről, *Könyves Magazin*, 2016. december 31.

getésében szó van természetesen a regény nagy tematikus újításáról is. A *János evangéliumából* származó mottó kiválasztását firtató kérdésre Nádas ezt válaszolja: „Mert erről van szó, a test templomáról. A test összetéveszthetetlen egyediségéről, az egyediség vallásos imádatáról. A szó antik értelmében, és a szó modern értelmében.” (193.) De e mű kapcsán a legérdekesebbek mégis a megjelenés körülményeire vonatkozó részek. A politikai helyzetre vonatkozóan már a Forgách András-féle beszélgetésben is hallhatunk nagyon találó mondatokat: „Maga az egész birodalom, a szovjet birodalom éppen kimerevedett, és nem mozdult, nem moccant [...] se té, se tova, és ez hozzájárult a válságomhoz. A dinamika teljes hiánya...; a diktatúra arra kényszeríti az embert, hogy minden dinamikusról mondjon le, tehát a gondolkodásról mondjon le, és a cselekvésről aztán végképp mondjon le.”⁸ Mindez 1972 körül történt, amikor az „emberarcú szocializmus” projektje már megbukott, a magyar új gazdasági mechanizmust leállították. (Az interjú későbbi részében persze Nádas azt mondja, hogy nem hitt a szocializmus megreformálásában.) És mire megjelenik a könyv, megint hasonló körülmények vannak. 1983-ban az akkori kultúrpolitika megszünteti a régi *Mozgó Világot*, amely addig a fiatal irodalom legfontosabb fóruma volt. Nem szűnnek a szamizdat kiadványok miatti zaklatások; a hatalom előbb hagyta magát provokálni, aztán egyre brutálisabban sújtott le. 1984 májusában pedig a magyar Olimpiai Bizottság úgy döntött, hogy magyar sportolók nem vehetnek részt a Los Angeles-i olimpián. A rendszer újra nem mozdul, és úgy néz ki, mintha véglegesen be lenne betonozva.

Tegyük fel végre a kérdést: egyáltalán *hogyan jelenthető meg ez a könyv?* Erre van egy történeti-intézményi magyarázat: „Akkor már, 1985-ben a rendszer rogyadozott. Mi sem vettük tudomásul, hogy a publikáció nem lesz olyan nagy probléma, mert az elvtársak mással vannak elfoglalva. Rájuk dől a működésképtelen rendszerük. Ennyi oldalt úgyse fognak elolvasni.” (186.) A rendszer egyre nagyobb zörejekkel működött, egyre hanyagabbul tudta csak betartani a saját maga szabályait. De mégis mintha a berendezkedés szilárdan állt volna a lábán: Kádár erőltetésére a párt még 1985 márciusában élénkítő gazdaságpolitikát hirdetett. Ez év novemberében pedig Pándi Pál egy szolnoki pártaktívához válaszajavaslatoakat írt Aczél György számára. „Félreérthetlenné kell tenni (önkritikusan is), hogy csak *addig* bírja a szocializmus adminisztratív eszközök nélkül kezelni az oppozíciót, *ameddig* a progresszió hanghoz és fórumhoz jut. Ha *nem* jut, elkövetkezik egy idő, amikor [már] csak *más eszközökkel* lehet megvédeni a néphatalmat.”⁹ A rendszer ideológiai őrei közül Király István és Pándi Pál olvasták a művet; az utóbbi lektori jelentést is írt, ami Nádas tulajdonába jutott. Mindenesetre Nádas őket a „két nagy szörnyetegnek” nevezi (187.). De akkor *hogyan* is jelent meg ez a könyv? Lehet, hogy inkább a személyes szál volt a fontos: „A történet máskülönben baromi érdekes volt. Illés Endre, a Szépirodalmi igazgatója elolvasta a kéziratot, és odavolt tőle. Olyannyira, ahogy csak egy öregember tud lángra gyúlni. Korábban én őt csak egy biccentés erejéig ismertem. Nem nagyon tiszteltem, bár nem rossz novellista. Drámaírónak csapnivaló.” (185.) Termékeny író volt, a hetvenes évek második és a nyolcvanas évek első felében szinte minden évben megjelent egy-egy könyve. 1967-től volt a Szépirodalmi Kiadó igazgatója, ugyan párton kívüli volt, de nagyon szoros kapcsolatot ápolit Aczél Györggyel. (Alakjának megítélése rendkívül ellentmondásos. László Ferenc így írt róla: „Igazgatói tevékenységéről, mentalitásáról eltérő beszámolók születtek, így e tárgyról csak annyit mondhatunk, hogy [egyesek] az írókkal közösséget vállaló alaknak mutatják Illést, [mások pedig] inkább merev kényúr-nak ábrázolják a néhai igazgatót.”¹⁰)

⁸ Uo.

⁹ Pándi Pál: *Teherpróba. Egy irodalomkritikus pályájának kritikus pontjai*, Magvető, Bp., 2022, 536. Kiemelések tőlem.

¹⁰ László Ferenc: *Író a skatulyából*, *Magyar Narancs*, 2008. szeptember 25.

(II. Párhuzamos történetek) E könyv írásába Nádas közvetlenül az *Emlékiratok könyve* után kezdett bele: 1985 áprilisában befejezte az egyiket, és 1985 nyarán elkezdte a másikat. „Ez egy elég őrült döntés volt. Tizennyolc évet számolok erre a munkára. Mert a két időpont között eltelt húsz évben voltak persze hosszabb leállások [is].” (116.) A könyv megjelenése – talán nem túlzás ezt mondani – valóságos olvasási eufóriát váltott ki. Károlyi Csaba így kezdi a maga felvezetését: „Több mint egy hónapon át olvastam a *Párhuzamos történeteket*, lelkesen, és amennyire a körülmények engedték, önfeledten. A *Háború és békét* vagy *A tulajdonságok nélküli embert* olvastam így. Utána meg mindenkiel erről szerettem volna beszélgetni, de nem nagyon lehetett még, hiszen nyárra, amikor én végig ennek vonzásában éltem, még csak a sajtópéldányok készültek el.” (215.) Egy kicsit későbből, de hasonló élményekről tudnék beszámolni, azzal a különbséggel, hogy én voltam lemaradva: 2005 őszének elejéről emlékszem ilyen, mélyen az éjszakába nyúló beszélgetésekre, Pécsen, Csordás Gáborék lakásában.¹¹ Igyekeztem kellett, hogy behozzam a lemaradásaimat, fejezetről fejezetre, szereplőről szereplőre haladtunk. A mű poétikai kihívását Nádas Péter így fogalmazta meg: „Arra a nagy regényírói kérdésre kell válaszolni, hogy a világ szimmetriákból áll-e vagy sem. [...] A regényirodalom klasszikus cselekménybojzoltási képlete az A-B szokott lenni. Ami azt jelenti, hogy a világ szimmetrikusan elrendezett. A 20. századi regényirodalom ennél töredékesebb, a cselekmény epizódokban fogalmazódik meg, több szál különböző módon kapcsolódik egymáshoz.” (219–220.) Valami hasonlót fogalmazott meg Eberhard Lämmert is a 20. század közepe táján, aztán újra és újra: „A legáltalánosabb szerkesztési elv, amelyben az elbeszélő művészet a kezdetektől osztozik a nyelv minden megnyilvánulásával, a szukcesszió elve [...]. A fokozatos »kibontakozás« [...] sokkal hangsúlyosabban jellemzi a nyelvi műalkotást mint egészet, valamint annak konkrét formáit, mint például a képzőművészeti alkotásokat.”¹²

Nádas új regényének megjelenését kiterjedt értékelő-kritikusi figyelem kísérte, nagy volt az ünneplés, és voltak rangos kételkedők is. Most Radnóti Sándor kritikájának egy passzusát idézem (csak): „A *Párhuzamos történetek*re sem a »szép«, sem a »tökéletes« önmagában keveset mondó – de az *Emlékiratok*ra gondolva étellel telítődő – jelzői nem alkalmazhatók, annál inkább valamifajta komor nagyság. Példája az írói következetességnek és ugyanakkor az érett írói életpályákon kivételesen szélsőséges fordulatnak, hogy miközben a testi viszonyokra redukálás alapeszméje megmaradt, az új testvilág gyökeresen más elvek alapján épül föl. Ebben a világban nincsenek titkok, és ezért vallomás, »gyónás« sincs. [...] Titkok helyett rejtélyek vannak, s ezek egyike-másika nem is oldódik meg – vagy esetleg csak egy jó néhány száz oldallal későbbi utalásból, a lankadatlan figyelemre kényszerített olvasó nyomozómunkájának segítségével tárul fel [...] [S] ez éppen a titoktalanság végtelen nyitottsága miatt van így. Mivel semmi sem titok, semmi sem gátolja a fürkésző pillantást, nincs határa a vizsgálódásnak. Ezért írható tovább, de egy esetleges újabb ötszáz oldal sem szüntetheti meg töredékességét és végtelenítettségét”.¹³ E mű legfigyelmesebb olvasója (kétség nem férhet hozzá) Károlyi Csaba volt, ezt számos beszélgetésben és publikációban bizonyította; a mostani kritikája azonban nagyon visszafogott. Először csak azt jegyzi meg: „A regény nem könnyű olvasmány, és nem problémátlan. Ugyanakkor felkavaró, különleges erejű, magába zárja olvasóját és nem eresztí.” (215.) Ez a különleges erő és az olvasó bevonására vonatkozó képesség valószínűleg a legszorosabban összefügg azzal, hogy az elbeszélés feladja a szimmetria vagy a kompozíció hagyományos poétikáját. „Azt látom, hogy a figurák erősebben kapcsolódnak egy-

¹¹ Ezekon a beszélgetéseken általában Bacsó Bélával vettem részt; aki aztán meg is írta szép kritikáját: (Olvasási kísérlet), *Litera*, 2006. január 7.

¹² Eberhard Lämmert: Der sukzessive Aufbau des Erzählwerks, in: uó. (szerk): *Bauformen des Erzählens*, Metzler Verlag, 1955, 19.

¹³ Radnóti Sándor: Az Egy és a Sok, *Holmi*, 2006/6.

máshoz, mint ahogy azt szeretnéd, az egész nem esik teljesen, kaotikusan szét. Mintha radikálisabb volna a terv, mint a megvalósulás. Mert az olvasó úgyis mindent meg akar kauzálisan fejteni.” (218.)¹⁴ A vállalkozás így nem sikerülhet, a regény csak a befogadóra tolja át azt, amit neki magának kellene nyújtania. Így ugyan létrejön egy „lázás” olvasási milió, de magának a műnek ez mégis inkább árt. „Az első néhány fejezet után azt vártam, hogy hasonló szerkezet fog kibontakozni itt, mint az *Emlékiratok könyvében*. [...] De itt nem így van. Ott létrejön egy szép kerek egész, itt nem.” (219.) Nádas mintha meg is hallaná a kritikát, meg nem is. A beszélgetés közben másfelé kanyarodott, most már a trágár szavaknál és a politikailag letiltott kifejezéseknél tartunk. Ezek kerülését Nádas egyfajta önkorlátozásként éli meg. És most úgy gondolja, hogy az *Emlékiratok könyvében* ebben a tekintetben lépett át: „Az *Emlékiratok* írása közben egy csomó olyan gondom támadt, többek között a narrációval és a reflexióval, amit akkor nem tudtam, illetve nem is akartam megoldani. Azért nem tudtam, vagy nem akartam, mert azt a könyvet diktatúrában írtam, ráadásul a diktatúrának egy teljesen szklerotikus korszakában.” (222.) A *Párhuzamos történetek* újdonsága így az írás új szabadságfoka, és ennek következménye lett egy újfajta cselekményvezetés.

(III. Világító részletek) A vita még alig csengett le, amikor Nádas egy újabb hatalmas, kétkötetes művel jelentkezett. Ennek már az alcíme is roppant árulkodó: *Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Ennek a műnek az alapjául is egy elbeszélésstratégiai váltás szolgált. „Mindent másképp kellett csinálnom. Azok a tapasztalatok, melyeket eddig a fikcióval szereztem, persze valamelyest segítettek, de át kellett lépniem a fikción. Fényévnnyi távolságból nézni a műfajt, ezt az egész kibaszott regényességet. Abban a pillanatban, amikor az író vesz egy motívumot, és dolgozni kezd vele, világos, hogy a fantázia léptéke szerint fogja kibontani. A fikcióban önállósul a fantázia. Ebben a munkában viszont útját kell állnom. Dokumentumok nyomán kellett haladni, kutatni, a felvilágosodás szabad szellemében. Közben rengeteg torzításra, hamisításra, hiányra, zúrra talál rá az ember.” (362.) Most a megújulás nem az elbeszélői stratégiára irányul, hanem az általában vett fikcionalizálásra. Van, ahol Nádas kimondottan „fikcionális undorrról” beszél. „Hirtelen elvesztettem az érdeklődésemet a fikció iránt. Sőt fikcionális undorom támadt. Mit akarok én a kitalációval?” (294.) A beszélgetésekben fölsejlik ennek az eljárásnak a halvány bírálata is. De nem közvetlenül, hanem az inverzén keresztül: „Mindig tiltakozol az ellen, ha valaki önéletrajzi elemeket keres a regényeidben. De hát ezek mintha lennének mégis. Nyilván áttételekkel. Mindegyik regényedben van például egy figura, akinek az élettörténete bizonyos pontokon a leginkább hasonlít a tiédhez.” (232.) Nádas visszakérdez, illetve visszaszól: de ezeket elkerülni sem lehet. Itt a beszélgetés érezhetően döcön egy kicsit. Pedig a probléma valóban számot tevő: ha a fikcionális művekben szükségképpen vannak életrajzi elemek, akkor a dokumentarista művekben is kell lenni fikcionális elemeknek. Az eredményt talán Nádas következő megfogalmazása summázhatja: „Nem tudok elszabadulni a képzelet világába, mert a képzelet világából visszaparancsol a tapasztalat. Aztán a tapasztalattól ismét elvon a képzelet. A tapasztalat világa a közhelyek enciklopédiáját adja, az egyszerűsítéseket és a bagatellizálásokat. Még akkor is meghalok tőlük az unalomtól, ha értékelem a bölcséleti értéküket. Egyensúlyra vágyakozva ingázom és csapódom a kető között.” (272.) Ebben az esetben viszont nem látható világosan a *Világító részletek* újszerűsége az életművön belül. Persze intuitíve érezzük ezt az újszerűséget: erős fikcionalitással

¹⁴ Valami ilyesmiről olvashatunk már Ancsel Évánál is: „Aszimmetrikus lénynek nevezve az embert azt próbálom kifejezni ezzel a metaforával, hogy egyenlenségek, aránytalanságok, törések és inkongruenciák jellemzik. Ha ellentmondások hordozója is, azok pólusai nem azonos intenzitásúak, nem összemérhetőek, s nem is oltják ki egymást”. Ancsel Éva: *Az aszimmetrikus ember*, Kossuth, Bp., 1989, 5–6.

megírt önéletrajzról van szó, amely az én (az én-elbeszélő) életének az első tizennégy évét meséli el. A mű jelentőségét én egy olyan dokumentarista fordulatban látnám, ami közel megy az „új realizmus” irányzatához. „A kétezres évek közepe körül [...] Magyarországon egyre több kritikus megállapította, hogy az »inga visszaleng«, egyre több olyan mű jelent meg, melyek a realizmus kódjai szerint voltak értelmezhetőek, és ezek sok esetben közvetlenül reflektáltak a minket körülvevő társadalmi-politikai valóságra”.¹⁵ De mégis talán pontosabb, ha azt mondjuk, hogy ez a könyv illeszkedik egy hallatlan, hirtelen és meglepően föllendülő életrajzi (és önéletrajzi) érdeklődés- vagy divathullámba. A történetek és a történetmesélések helyébe (megint) az autentikus személyiségek keresése lépett.¹⁶ Sokkal részletesebben kellene kidolgozni: de a *Világló részletek* mintha az önéletrajziség (és még inkább az ehhez kötődő divat) kritikáját is nyújtaná. Nádas könyve nemcsak azzal megy szembe a lassan kibontakozó memoáirodalommal, hogy idegen tőle minden nosztalgikus megszépítés, hanem a nyelvi megformálásra vonatkozó hallatlan igényességével is.¹⁷

(IV. A főmű – és a leányékolások) A beszélgetőkönyvben a főmű az *Emlékiratok könyve* marad,¹⁸ még akkor is, ha maga Nádas vitatta ezt a fogalmat. Nem a főmű keresése, hanem már az ennek megkonstruálására irányuló általános kánonképzési folyamat vezet számos más mű (illetve tevékenység) leányékolásához. A háttérbe szorított tevékenységek: a fotóművészi alkotómunka, az esszéírói munkásság és a drámaírás. Számomra különösen ez az utóbbi a fájdalmas. (A beszélgetéseken belül ezért kimondottan Nádas terhelő a felelősség.) Pedig a három T-s dráma,¹⁹ melyek a hetvenes évek végén születtek, a II. világháború utáni magyar drámairodalom legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Tarján Tamás írja, a kilencvenes évek közepe táján, hangsúlyosan pedagógusoknak címezve: „A drámák – a *Takarítás*, a *Találkozás* és a *Temetés* – hármas szerveződése [...], zárt egysége nemcsak a terjedelem, a forma révén kedvez a tanárnak. A ma ötvenedik életévük táján járó írók közül Nádas Péter drámaírói *œuvre*-je mutatkozik a legeredetibbnek, a legtöbb újdonságot termőnek. Ő kötődik a legkevésbé a magyar drámai tradíció legelhasználtabb konvencióihoz – mestereit inkább az európai dráma más művészeti ágakban is otthonos kísérletezői, valamint költők közt fogjuk megtalálni.”²⁰ Nádas drámaírói munkásságát komoly elméleti-elemző munka is kísérte, aminek eredményeként létrejött a *Nézőtér* című kötet.²¹ Ennek egyik tanulmányában írja: „Engem a színházban nem a történet érdekel. És az úgynevezett gondolatok sem érdekelnek. Irodalom, filozófia dolga. Engem a színházban az élő testek között létrejövő viszonyrendszer érdekel.”²² Azzal viszont szinte minden

¹⁵ Deczki Sarolta – Káli Anita: A realizmus vágya, *Helikon*, 2021/2, 218. Az idézetben szereplő kifejezés Takáts Józseftől származik: Az inga visszaleng. Elbeszélő próza a kétezres években, *Helikon*, 2018/3, 336–347.

¹⁶ Egy ehhez hasonló konjunktúrát élhattünk át már a 20. század nyolcvanas éveiben is, akkor nosztalgiahullámnak nevezték. Papp Zsolt értelmezése szerint ez reakció arra, hogy a reálisan létezett szocializmus túlzottan sulykolta a jövő perspektíváját, és amikor az lezáródott, jöttek a memoárok, a visszatekintések, a történeti munkák.

¹⁷ „Nem akarom sem a szerelmeimet, sem a konfliktusaimat megírni. Az irodalmi pályafutásomat még kevésbé. Meghalnék az unalomtól. Ez az én magam engem nem érdekel.” (376.)

¹⁸ Csak jelezni szeretném, nem fért be *A magyar irodalom történetébe*, szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, III. kötet, Gondolat, Bp., 2007.

¹⁹ „A *Takarítás*, a *Találkozás* és a *Temetés* címek kezdőbetűi egyébként óhatatlanul utaltak a Kádár–Aczél-korszak úgynevezett három-T-jére, a *támogatom-tűröm-tiltom* háromfokozatú kultúrpolitikai felügyeletére.” Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*, Jelenkor, Bp., 2018, 124.

²⁰ Tarján Tamás: Nádas Péter dramaturgiája, *Iskolakultúra*, 1994/1, 8.

²¹ JAK-füzetek 5, Magvető, Bp., 1983.

²² Uo., 149.

kritikus egyetért, hogy ezek a drámák nem részesültek megfelelő előadásban. Bazsányi Sándor is arról ír, hogy a drámáknak nem volt „igazán mérvadó és komoly hatást gyakorló előadásuk”.²³ A beszélgetőkönyvben Nádas most emiatt, és – véleményem szerint – túl könnyen, le is értékeli a drámákat. „Színészeknek és rendezőknek mindenütt azonos volt a gondjuk a darabjaimmal. Molnár Gál Péter fogalmazta meg a legélesebben: »Mondd meg már, ha ezek a te darabjaid ilyen jók, akkor miért olyan rosszak.« Rómában [ezt] nem csak láttam, hanem át is éltem, idegen közegben. Ugyanazt éltem át, amit Győrben, Pécsen, Egerben vagy Budapesten.” (283.) Nádas mintha a darabok előadásaiból kiindulva a darabok rangját akarná megítélni. Azért egy kivétel mintha mégis akadt volna: „Győrben, amikor Szikora János először megrendezte a *Takarítást*, 1980-ban, a cenzúra és az öncenzúra minden szorításával együtt olyan jelenetek is kisikeredtek a színpadon, amelyeknek tényleg katartikus hatása volt.” (282.)

És most következzen az én emlékem: megint 1989-ben vagyunk, Pécsen a Nemzeti Színház és a Harmadik Színház koprodukciójában készült a *Találkozás* bemutatója. A darab zeneszerzője Vidovszky László volt, a rendező Vincze János, a színészek pedig Sebők Klára és Puskás Tamás. Az előadást többször is megnéztem. Én akkor úgy éreztem, hogy a találkozás létrejött a darab és a közönség között. (Egy régi Pesti Színház-beli előadás után Molnár Gál Péter ezzel a címmel írt kritikát: „A találkozás elmaradt”.²⁴) A rendszerváltás heteiben és hónapjaiban voltunk: a közönség magába roskadva figyelt, és talán mindenki arra gondolt, mit jelent az, hogy múlt, hogy valami elmúlt, egyáltalán, mit jelent az elmúlás. Mit jelent elengedni valamit? Az én személyes Nádas-évkönyvemnek ez lenne az egyik legfényesebb lapja.

²³ Bazsányi, i. m., 124.

²⁴ Nádas Péter a *Találkozás* utolsó, 2005-ös Vígszínház-beli bemutatójáról ezt mondja: „Eszényi Enikő rendezésének voltak nagyon erős részletei, momentumai, nemcsak színészek, rendezőknek is nagyszerű, de a szereposztása nem volt sikeres, nem volt sikeres előadás.” (284.) Zappe László pedig ezt írta: „Eszényi Enikő rendezése meg sem kísérli megszólaltatni, értelmezni az írói szöveg polifóniáját, a motívumok indázását, szétválásait és összefonódásait. Nem is beszélve a zenével való folyamatos kapcsolatáról. Vidovszky László neve hiába szerepel egyenrangú társszerzőként a színlapon, dallamai, akkordjai csak az első négy-öt percben tagolják és hangolják a színpadi beszédet. Azután belevesznek abba a posztmodern katyvaszba, amit a rendező a darabra zúdít.” Zappe László: A találkozás megint elmaradt, *Critikai Lapok Online* (<https://www.criticalapok.hu/fesztivalnaplo/38966-a-talalkozas-megint-elmaradt>)

FRIEDRICH JUDIT

SZIKÁRAN, ÉRZÉKENYEN, MÁSOKRÓL – OLASZUL

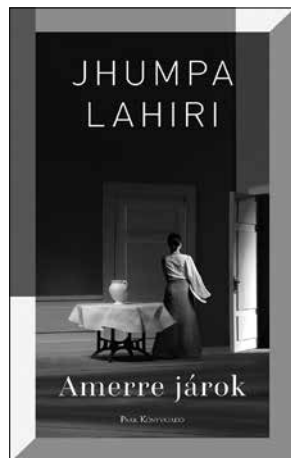
Jhumpa Lahiri: Amerre járok

Jhumpa Lahiri negyedik magyarul is olvasható könyve az *Amerre járok*. Ritka szép könyv: szép a papír, szépek a betűk. Rövid fejezetek, tárgyilagos hangnem, finom megfigyelések. A könyv olaszul jelent meg 2018-ban, *Dove mi trovo* címmel, és a szerző saját angol fordítása (*Whereabouts*, 2021) alapján készült Greskovits Endre magyar fordítása.

Bár a főszereplő egyes szám első személyben beszél, első ránézésre nem önmagáról ír: a fókusz arra teszi, amit jártában-keltében lát a közelebről meg nem határozott városban, ahol lakik. Először az sem világos, hogyan került ide, mióta él itt. Nem történik különösebben semmi, a helyszínek a fontosak, azok adják a fejezetek címét. Bár idővel megtudunk az elbeszélőről is ezt-azt, például, hogy szeret az erkélyén írni, napsütésben átmelegedett tollal (40.), nem tárulkozik ki. Nem a vallomásait olvassuk, hanem a megfigyeléseit. És miközben másokról ír, szemérmesen és drámai gesztusoktól mentesen, közvetetten derül fény saját életére, azokból a fordulatokból, amelyeket a leírásra használ.

Nem mondja, hogy válságba jutott volna az élete, csak mintegy véletlenül kiderül az első fejezet végén, hogy amikor elmegy egy magánemlékhely mellett, márpedig bejárattott útvonalakon mozog, tehát gyakran elmegy mellette, „kicsit kevésbé érz[i] mag[át] elevenek” (8.). Nem világos, mekkora jelentőséget tulajdonítsunk ennek, hiszen még a könyv elején járunk, nem tanított még meg a regény, hogyan kell majd olvasni. Azt sem tudjuk, kiderül-e majd később a főszereplő vagy a város neve, és mi az a határon túli másik város, ahova egyszer majdnem elment színházba, egyáltalán, milyen ország van azon a határon túl. De minden fejezetben találunk olyan közbeszúrást, szóképet, mellékmondatot, amely vészjósló, vagy boldogtalanságra, magányra, fájdalomra utal, akármennyire kerüli is az elbeszélő saját keservei leírását. Mintha mindenütt kísérteteket látna: minden történetnek lehetne olyan alcímet adni, amely megjelölné, kinek vagy minek a kísértete jelent meg ott. Mintha nem lenne az élők között senkivel meleg, közeli kapcsolata, mintha láthatatlan látcső lenne közte és a környezete, a megfigyelték között.

A fejezetek nem kapcsolódnak látványosan egymáshoz, a főszereplő-elbeszélő személyén és a helyszínen kívül csak egy-két kiemelten fontos szereplővel találkozunk többször is. Végül mégis kialakul egy kép, az epizódok finom szerkezeti háló pontjai lesznek. Egy év telik el, nem hangsúlyosan, de követhetően: „Tavasszal szenvedek. [...] Életem minden csapása tavasszal ért” (19.). Látunk évszakokat, napfelkeltét,

Fordította Greskovits Endre

Park Kiadó

Budapest, 2023

170 oldal, 4499 Ft

napnyugtát. Megismerkedünk a főszereplő útvonalaival, fontos helyszíneivel, ismerőseivel, aztán elköszönünk. A regényben az utolsó olasz szó az *ar-ri-ve-der-ci*, amit nem is a főszereplő mond, hanem az lélettől és érzelmektől duzzadó külföldi utastársak a vonaton, mégis ez a főszereplő búcsúja is: ettől az évtől, ettől az életszakasztól, ettől a könyvtől.

Az elég hamar kiderül, hogy a nyelvi helyszín Olaszország. Néhány közismert szó következetesen olaszul jelenik meg a magyar szövegben is: leggyakrabban a piazza és a signora, néha a trattoria és a ciao, egyszer a dottoressa (a 83. oldalon, valamiért dőlt betűvel, ahogy az angol verzióban is), a padrone (102.) és a palazzo (157.), meg a könyv vége felé az *ar-ri-ve-der-ci*, szótagolva, ahogy a külföldi társaság gyakorolja.

Ezek a szavak az angol fordításban is ugyanígy olaszul vannak, de érdekes lenne tudni, az olasz eredetiben látható-e bármilyen módon, hogy kiemelt fontosságú szavak lennének. Mert ugyan Jhumpa Lahiri amerikai szerzőként lett sikeres, és már első novelláskötetért megkapta a Pulitzer-díjat 2000-ben, de az *Amerre járok* olasz nyelven íródott, ahogy már előtte az *In altre parole* (Más szóval, 2015) is, amelyben Lahiri megírja, hogyan tanult meg olaszul felnőtt fejjel. Kiderül, egyetemista kora óta többször nekifutott az olasztanulásnak, de végül elhatározta, hogy teljesen beleveti magát a nyelvbe és a kultúrába, és 2012-ben családostul Olaszországba költözött. Három év múlva ismét visszament Amerikába, ahol elfogadott egy egyetemi állást, de ameddig tehetette, megmaradt a kétlaki életnél.¹

Az első olasz könyvét még más fordította angolra, Ann Goldstein, és az angol nyelvű kiadásban ott van a fordítás mellett az eredeti olasz szöveg is (*In Other Words / In altre parole*, Knopf – Bloomsbury, 2016). Ahogy Lahiri az előszóban írja, zavarta volna, hogy visszatérjen „előző könyvei nyelvéhez,” óvni akarta friss alkotói olasz nyelvhasználatát. Az *Amerre járok* esetében viszont már maga készítette el könyve angol verzióját. Addigra már három regényt fordított Domenico Starnonétól, a Strega-díjas kortárs olasz szerzőtől; ő válogatta a Penguin Klasszikusok sorozatban megjelent olasz novelláskötetet, a *The Penguin Classics Book of Italian Short Stories* (2019); legutóbb pedig esszékötete jelent meg saját maga és mások műveinek fordításáról 2015 és 2021 között született olasz és angol nyelvű írásaiból (*Translating Myself and Others*, 2022).

Bizonyos szempontból tehát az *Amerre járok* fejezeteiben elég messze vagyunk az „eredeti mű” nyelvi szövetétől, legalább kétszeres a transzformáció. Vagyis fogalmunk sincs, azt olvassuk-e, amit Lahiri írni akart, már ha egyáltalán úgy képzeljük, hogy a szerző fejében kialakul a mű, és utána csak le kell írnia a célközönsége számára. De többször is elmondja, például a Paul Holdengraber-féle interjújában,² hogy olaszul másképp ír, bátrabban, mint angolul. Vagyis a nyelv, a közeg, a kultúra is írta ezt a könyvet. Ami valójában akkor is így van, ha a szerző, látszólag problémátlanul, saját anyanyelvén ír. Nemcsak a szemléletet, de a szavakat, a vesszők helyét is befolyásolja a másik (vagy a többi) nyelv, amit a szerző ismer, ugyanúgy, ahogy mindenféle nyelvi kapcsolat is befolyásolja a beszélt és írott nyelvi megnyilvánulásokat, ahogy a magyar esetében is nyomon követhető a latintól a törökön át a germán és legújabban az angol hatás.

Rossz nyelvek szerint az *Amerre járok* olasz eredetije elég merev szöveg. Az elbeszélő-főszereplő szikár nyelvhasználatáról még vélelmezhetjük, hogy művészileg indokolt, hiszen építhetett maga köré páncélt, hogy saját érzékenységét óvja. Hogy a finom rezdülésekre is reflektáló szöveg maga is kevéssé tűnik hajlékonyan nyelvileg, az nehezebb kérdéseket vet fel.

¹ Daniel Lefferts: Found in Translation: On Jhumpa Lahiri and 'Whereabouts', *MM The Millions*, 2021. április 2., <https://themillions.com/2021/04/found-in-translation-on-jhumpa-lahiri-and-whereabouts.html>

² Jhumpa Lahiri talks about MidlifeCrisis, Italian Language, Nostalgia with Paul Holdengraber at NYPL, 2016. március 3., <https://youtu.be/Aux700EHluM>. Közzétéve 2019. október 1.

Az amerikai sikerek után Jhumpa Lahiri határozottan letért a járt útról, amikor olaszul kezdett írni. Nemrégiben azt nyilatkozta, hiába ír olaszul, nem fog tudni olasz íróvá válni.³ Mégis jó lenne tudni, vajon mennyire tetszenek írásai az olasz kritikusoknak olasz nyelvű irodalomként, ha eltekintenek Lahiri gesztusának PR-értékétől. Mert az biztos, hogy a kortárs olasz irodalomra is jutott abból a fényből, ami Lahirit övezi: már esküvőjét is olyan érdeklődéssel kísérte az amerikai és az indiai sajtó annak idején, 2001-ben, mint egy celebt.⁴ Mikor Lahiri első olasz nyelvű könyve megjelent, már ismét a világirodalmi érdeklődés előterébe került a kortárs olasz irodalom, világsikert arattak például Elena Ferrante nápolyi regényei, és – más típusú párhuzamként, az amerikai írók más kultúrákra való nyitásának példajaként – épp akkoriban kezdett norvégul tanulni egy másik híres amerikai író, Lydia Davis, aki azt is elhatározta, hogy ha bármely művét lefordítják egy nyelvre, cserébe arról a nyelvről ő is lefordít valamit angolra.⁵

Ahogy Lahiri írja 2016-ban, a *The Guardian*-ban megjelent cikkében, hozzá volt szokva a nyelvi száműzetéshez, de számára az is száműzetésnek érződött, hogy ki volt zárva az olasz nyelvből.⁶ Az angol sem az anyanyelve: a szülei otthon bengáliul beszéltek, de neki bengáli nyelven akcentusa van, és nem tud sem írni, sem olvasni szülei anyanyelvén. Tanulmányait végig angol intézményekben végezte Amerikában, bár Londonban született. Vagyis nincs egyértelmű anyanyelve, és az sem egészen világos, mit tekintünk elsődleges nyelvének: az érzelmi kötődés homályosan ismert nyelvét, a bengálit, vagy az intellektuális fejlődés és az írói alkotói munkásság gondosan kimunkált nyelvét, az angolt. Az, hogy az olasz olyan erősen vonzotta, hogy száműzetésnek érezte, ha nem merülhet el benne tökéletesen, nemcsak életközépi válság jele (bár az is, ahogy a Holdengraber-interjú címe is utal rá), hanem kamaszos lázadás is, meséli: elhatározta, nem fogja többet azt tenni, amit a külvilág elvár tőle. Olaszul fog írni.

Ha az olasztanulásról szóló memoárja felől olvassuk az *Amerre járokat*, látszik, hogy olyan kisebb írásokból áll a könyv, amelyeket Jhumpa Lahiri az egyetemen a kreatív írás kurzusain szokott feladni: rövid leírások arról, amit a világból megfigyelt. A Holdengraber-interjúból az derül ki, maga is észrevette, hogy ezek absztrakt írások: nincsenek adatok, nevek, helyszínek. A beszélő akárki lehetne. Ennek ellenére ez a könyv nagyon is a nyelvben gyökerezik. Lahiri azt mondja, amikor olaszul kezdett írni, olyasmit írt, amit angolul biztosan nem írt volna, de amit mélységesen sajátjának érzett.⁷

Egy több nyelvet beszélő blogger alighanem sokak ellenérzését fogalmazza meg, amikor bevallja, gyanakodva fogadta ezt az egész olaszul írást – nem affektálás-e, hogy az ünnepelt író otthagyja angol nyelvű sikereit, és új nyelvet, új kultúrát keres magának.⁸ De Jhumpa Lahiri meg szokta győzni olvasóit. A blog szerzője is lefegyverzőnek találja, ahogy Lahiri leírja, milyen szabadságot jelent számára, hogy olaszul úgysem fog tudni tökéletesen írni, tehát nem is törekszik erre. Az interjúból is világos, hogy éppen sikerei miatt érezte úgy, erős volt az elvárás, legfőképp saját maga elvárása, hogy tökéletes műveket alkosson. Pontos megfigyelései, tapintata, az a technikája, ahogy a legnagyobb fájdalmakat is szinte tárgyilagos távolságtartással, mégis minden rezdülésre érzékenyen,

³ „I can write in Italian, but I can't become an Italian writer.” Lefferts, i. m.

⁴ Christopher Tayler: „Change and Loss”, *The Guardian*, 2008. június 21. <https://www.theguardian.com/books/2008/jun/21/saturdayreviewsfeatures.guardianreview5>

⁵ Tor Kjolberg: On Learning Norwegian, *Daily Scandinavian*, 2015. november 11. <https://www.dailyscandinavian.com/on-learning-norwegian/>

⁶ „In a sense, I'm used to a kind of linguistic exile” <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/31/jhumpa-lahiri-in-other-words-italian-language>

⁷ Jhumpa Lahiri talks... lásd a 2. lábjegyzetet.

⁸ <https://tonysreadinglist.wordpress.com/2016/08/25/in-altre-parole-in-other-words-by-jhumpa-lahiri-review/>

finom együttérzéssel írja meg, angolul is, magyar fordításban is, és a jelek szerint olaszul is lenyűgözték közönségét.

Jhumpa Lahiri tulajdonképpen megismételte szülei elsőgenerációs bevándorlói tapasztalatát azzal, hogy Olaszországba költözött. De itt otthonra talált. Bár Amerikában a legjobb iskolákba és egyetemekre járt, nyelve és kulturális identitása nagyon erősen kötődött a bevándorlók több generációjának tapasztalatához. Erről szóltak angolul írt művei. Ugyanakkor végig úgy érezte, amerikai és indiai identitása harcban áll egymással.⁹ Innen nézve nem csoda, hogy tizenöt év alatt elege lett abból, hogy ő legyen a birodalmi múltú indiai diaszpóra amerikai hangja, és mielőtt még rákövesedett volna ez a szerep, átmentette magát egy másik nyelvbe és kultúrába. Inspirációt merített a bizonytalanságból, abból, hogy komoly erőfeszítéssel kell megismernie az új nyelvet, az olaszt annyira, hogy írásra tudja használni.

Egyszer valaki azt mondta, azért nem szeret angolul tanszéki értekezletet tartani, mert angolul nem azt mondja az ember, amit akar, hanem azt, amit tud. De tágabb értelemben ez mindig így van: az ember az anyanyelvén is csak azt mondhatja, amit az a kultúra látnia enged és az a nyelv meg tud és meg hajlandó nevezni. Híres példák vannak az 1880-as évektől, Franz Boas leírásától Ole Henrik Magga kutatásaiig az északi nyelvek rengeteg szavára, amellyel a hó és a jég különféle típusait nevezik az inuit vagy a számi nyelveknek, de akár izlandi vagy svéd nyelven is. Amikor új nyelvet tanul az ember, és egy új kultúrára nyit a maga számára ablakot, olyan szemlélettel találkozhat, amely számára különösen vonzó, vagy legalábbis menekülést találhat annak a nyelvnek és kultúrának a meghatározottságai előtt, amelyben addig élt.

Egyik esszéjében, amelyet Lahiri olaszul írt egy könyvfesztivál megnyitójára 2015-ben és a férje, Alberto Vourvoulias-Bush fordított angolra, és amely egy kicsit olyan, mintha ujjgyakorlatként írta volna adott témára, hogy fejlessze olasz nyelven is írói izomzatát, a felszínen a könyvborítóról gondolkodik (kíváncsi lennék, mit gondolna erről a borítóról, de persze általában semmi sem tetszik neki, ahogy az olvasó is mindig kicsit másképp képzei el a regény világát és szereplőit, mint ahogy aztán megfilmesítve megjelennek), végül arra jut, hogy „[e]gyrészt kétségbeesetten vágyom arra, hogy tartozzak valahova, hogy legyen világos identitásom. Másrészt nem vagyok hajlandó sehova se tartozni, és úgy gondolom, hibrid identitással gazdagabb vagyok”.¹⁰ Itt azt írja, milyen érdekes és pozitív tapasztalat volt, ahogy a két nyelv között többszörös átjárással alakult ki az esszé végleges szövege angolul is, olaszul is.

Az *Amerre járok* messze kerüli a bevándorlás problémakörét, a befogadó kultúra szempontjait éppúgy, mint a bevándorlókét. Mondhatnánk persze, hogy Olaszországnak saját méretéhez képest szintén megoldhatatlan problémát jelent a menekülők befogadása, és hogy csőlátás kell ahhoz, hogy amikor Jhumpa Lahiri az olasz kultúrába akar beágyazódni, csak azt lássa, amire néz, hogy csak a nyelvvél, a történelemmel, a hagyományos és kortárs olasz kultúrával ismerkedjen meg. Mégis maradnak a könyvben olyan elemek, amelyek az idegenségről szólnak, csak itt a helyi születésű főszereplő érzi idegenül magát a saját életében, saját kultúrájában. És ugyanolyan nyomasztó meghatározó erő képviselőnek a főszereplő szülei, mintha más kultúrából jöttek volna, csak itt a szülők személyisége és meggyőződése tartják fogva önmagukat és a már felnőtt gyerekeiket. A fogva tartás metaforái meg is jelennek a könyvben: a főszereplő úgy látja, anyjának ő meg az apja volt a börtöne. Ahogy Holdengraber is kiemeli, Lahiri szereplői eddig is a szülei voltak, és ebben a könyvben is azok. Nem mondhatjuk, hogy élőbbek, mint maga a főszereplő, de

⁹ Sheila Pierce: Why Pulitzer Prize-winner Jhumpa Lahiri quit the US for Italy, *Financial Times*, 2015. május 22. <https://www.ft.com/content/3b188aec-f8bf-11e4-be00-00144feab7de>

¹⁰ Jhumpa Lahiri: Il vestito dei libri, *The Clothing of Books*, Bloomsbury, 2017, <https://it.scribd.com/read/335947055/The-Clothing-of-Books>, 36.)

annyit megtudunk, hogy a főszereplő túlságosan eleven volt nekik, és ebben feltétlenül visszatartották. Nem is érzi magát elevennek, ahogy ezt rögtön az első fejezet végén leszögezi, nem futólag, hiszen ez a fejezet zárómondata, de látszólag mégis egy másik, régen elveszített élet fölött egy másik ember gyászáról szóló leírás végén.

Jhumpa Lahirinek a jelek szerint elege lett a kortárs amerikai kultúrát erősen átható identitáspolitikából. Kilépett a kategóriák közül, de még a kategóriák rendszeréből is. Szereplői és olvasói iránti gyengéd figyelmessége azonban ebben a könyvében is felismerhető. Finom megfigyeléseiben épp olyan érzékenységgel ír olasz könyvében a főszereplő magányáról, ahogy a bengáli diaszpóra idegenségéről, lassú integrálódásáról írt korábbi műveiben. Azok a pillanatnyi kedves gesztusok, megváltó véletlenek, amelyek a szereplőket érik, a világ megbocsájtó jóságát sugallják. Új élet, új tapasztalatok, új identitás, amit mindig színez azért a régi. Lahiri letette a maszkként rámerevedő „sikeres bengáli amerikai bevándorló szerző” szerepét, és új, még kényelmetlen, kicsit veszélyes helyzetbe hozta önmagát, ahol ismét felfokozott érzékenységgel tud a környezete felé fordulni, ismét észreveszi a legapróbb rezdüléseket, amiket jártában-keltében tapasztal. De ha a tigris ki is lehet szakítani a dzsungelből, a dzsungelt akkor sem lehet kiszakítani a tigrisből: nem az olasz világ ragyogásáról szól a könyv, hanem az olasz világban szülei mintázatába beszorult, bár szakmai szempontból sikeres és önálló személy magányáról és folyamatos, bár a legkevésbé sem drámaian megjelentett küzdelméről, amelyet azért folytat, hogy mégiscsak élhesse saját életét.

A könyv végére lehetünk majd csak biztosak abban, van-e a főszereplőben annyi erő, hogy kimásson ebből a lábbon kihordott életközépi válságból: „Hasonmásom hátulról nézve megmagyaráz nekem valamit: hogy én én vagyok, de valaki más is; hogy elme-gyek, de maradok is. Ez a felismerés futólag elúzi melankóliámat, mint egy fuvallat, amely megmozgatja az ágakat, megzavarja a faleveleket” (159).

A KITÁRULKOZÁS VÁGYA A BERLINI FAL TÚLOLDALÁN

Ljudmila Ullickaja: Az igazi nevem

Ullickaja búcsúzik – írtam már három legutóbbi könyve kapcsán is. A testtel és lélekkel, kapcsolati formájukkal, elválásuk körülményeivel foglalkozó elbeszélésgyűjtemény címében is utalt a Morcsányi Géza főszereplésével készült filmre – a mostani írások gyűjteményét pedig egyenesen neki, nemrég elhunyt magyarországi kiadója emlékének ajánlja. Ebben is elemzi a test–lélek dichotómiáját, dinamikáját, dialektikáját; a hegeket, betegségeit, teste történetét medúzacsípéssel és elfogadását férje(i) által, meg az öltözködést s a lakások berendezését mint külső testburkokat. („Azt gyanítom, hogy a lélek magán hordja / a test lenyomatát, a test pedig, főleg az arc, a mimika, a gesztusok, / a lélek jegyeit tükrözi.”, 79.) A Covid idején meglelt és megjelentetett régi filmforgatókönyv a pestisről és a szintézis-nagyregény, a 2016-os *Jákob lajtorjája* ugyancsak az összegző tekintet tárgyai és eredményei.

A Magyarországon különösen népszerű és többek által fordított szerző az új háború kitörése óta Berlinben él, ám erre, mostani körülményeire kevés közvetlen utalás történik a könyvben a másfél oldalas *Előszón* kívül. Máshonnan: interjúkból – szerencsére nem tartotta be másfél évvel korábbi ígését, hogy az lesz az utolsó – tudható, hogy készül a száz évvel ezelőtti Berlin feltérképezésére, főként az orosz emigráns-diaszpóra felől, s hogy nem él nagy társasági életet: néhány orosz barátjával és német kiadójával, fordítójával tartja kint a kapcsolatot. A most megjelent könyvben pár szót ejt berlini lakásukról, többet férjéről, Andrej Kraszulin szobrásról, élete harmadik harmadának kísérőjéről. Kapcsolatuk kezdetéig nyúl vissza mélyre az időben, hosszú és bonyolult ismerkedésükről, viszonyuk alakulásáról ugyancsak számot ad. E visszatekintés egyúttal felgöngyölítése életének, más, egymást keresztező, egymásba fonódó fontos ismeretségeinek. Értésülünk így jelentős barátságairól, az orosz kultúra, tudomány nálunk jobbára ismeretlen alakjairól – ahogy ígéri, most már valódi nevükön, irodalmi maszkírozás nélkül. Hosszasan bemutatja Szergej Barhin látványtervező-rendezőt, aki bevatta őt a színház világába. Az ő alakjának modifikációját látom inverz módon kiterjesztve a *Jákob lajtorjája* önéletrajzi szálára, ahol Ullickaja alteregója színházi díszlettervező, szimbiotikus viszonyban egy rendezővel, aminek eredménye számos remekbe sikerült előadás. Itt most az elbeszélő Sólem Aléchem *Tejesemberének* az eredeti szövegen és az amerikai musicalen is túlnövő frappáns, kifejező vizualitása-

Fordította Kiss Ilona
Magvető Kiadó
Budapest, 2023
245 oldal, 4999 Ft

ban kiteljesedő adaptációját eleveníti fel, amiben megnyilvánul zseniális munkatársának térérzékelése, architektonikai, műszaki, építészeti tudása. Ulickaja párhuzamot von egyúttal saját természettudományos, matematikai, szövettani tanulmányaival és a férjeitől is kapott (zenei, genetikai, szobrászati-plasztikus) látásmóddal, melynek köszönhetően az ő írói teremtőképessége másként, nem bölcsészmodra működik. Hol kevésbé, hol jobban felismerhető a regényekbe, elbeszélésekbe transzponált életanyag és személy – a *Médea és gyermekei* esetében számomra homályosan, pedig itt kivételesen maga a szerző jelzi a kapcsolatot meglétét (141.). Nem ad viszont sokat hozzá, úgy tűnik, az irodalmi élményhez, ha megtudjuk, mely konkrét személy ihlette: a művekben kompaktabban, érzékletesebben bontakozik ki a valószerűség esztétikumuma. Ő maga is írja másról, részint magáról: „... nagyon veszélyes vállalkozás élő személyek irodalmi alakká stilizálása. El kell telnie bizonyos időnek, hogy ez a »megkettőződés« elhalványuljon. Elvégre nem tudhatjuk, hogy hívhatták azt a fiatal lányt, akiről Natasa Rosztova lett mintázva. S ha tudjuk is, az időbeli távolság már senkit nem sebezhet meg...” (159.)

És igen, a nevek – a ruszisták folyton-folyvást azt hallják kutatásuk tárgyáról, az orosz irodalomról, hogy követhetetlen a szereplők kiléte és láncolata a megnevezések végtelen variabilitása miatt. Az orosz szerzők valóban nem fogják vissza magukat, nem kímélik a – nem orosz – olvasót sem szépirodalmi, sem autobiográfiai szövegekben, ahogyan itt sem. A könyv középső részén túl, ahol az ímént említett, a szerző életére nagy hatással bíró személyiségeket írja körül, s ágyazza be őket lazán az orosz kultúra- és tudománytörténetbe, valamint saját biográfiájába, a harmadik harmadban misztikus-fantasztikus elbeszéléseket kapunk. Ezeknek nevesített állat- és őrangyal szereplői is vannak (az életműben nem először), az alakok át-áttűnnek a túlvilágra (ahogy *A lélek testéről* esetében), változnak kontúrjaik. Előkerülnek már ott nem lévő tárgyak és személyek, amelyek a szereplő tudatában egymásra montírozódnak. Ez a palimpszeszt technika volt megfigyelhető az előbb említett 2020-as elbeszéléskötet darabjaiban is. A halál közeledtével elhalványul a szereplők és tárgyak jelenlegi és megjelenik korábbi létállapotbeli alakja, sajátosság együttállás jön létre a valaha-volt, a küszöbön álló és az egyre elmosódottabb jelen között. Ulickaja az új kötet írásaiban nem pusztán a fikatív, hanem az önéletrajzi térben is használja ezt a szemléletet; saját életének néhány konkrét, megokolhatatlan történésére ugyancsak ablakot nyit.

A transzcendens jelenségek ábrázolása a *Kukockij eseteinek* markáns kétvilágiságán kívül éppen csak átlengi az életművet. Most megszaporodnak a csodás események, de kevéssé elegánsan. Az élet furcsaságai, megmagyarázhatatlan eseményei, párhuzamai, egybeesései a *Hét születést* és a *Hét betegséget* követő *Hét ikerpár* kis szövegei esetében didaktikus felhanggal záródnak: kimondják az amúgy is nyilvánvaló tanulságot: „Nagyon más lett a két lánytestvér élete, pedig milyen egyformák voltak, mikor megszülettek. Mint két tojás” (224.). „és még azt mondják, na ja, a genetika! Miről is beszélünk?” (225.) „Közös lakásban laktak egy évig, kettőig, a harmadikban egyszer csak a férj áthurcolkodott az egészségéstől a sántához. Létezik az ilyesmi?” (116.)

Az élet fitorainak meglátásában oly kiváló Ulickaja itt már egyrészt ismét, másrészt nem elégszik meg a felmutatással, hanem levonja a konzekvenciát. Regényszövegbe ágyazva, szélesebb, nyíltabb perspektívában az ismétlődések-eltérések rajzolatának komplexitásában ennél jóval működőképesebbek a meglátásai. Az *igazi nevében* genetikusi énjét mozgásba hozva igyekszik nyomon követni törvényszerűségeket, rájuk olvasva egyúttal fiatalkori misztikus, vallásos kereséseit. Ez utóbbiakat is áttekinti: értesülünk rövid ideig tartó szenvedélyes odafordulásáról a pravoszláviához s más bölcséleti életformákhoz (judaizmus, buddhizmus), majd ezek eredőjéről és közös nevezőjéről, ami abban az egyszerű, de hiteles életelvben öszpontosul, hogy „Szeresd felebarátodat” (139.). Sokat kapott mindazonáltal szeretettel és tisztelettel megrajzolt közegétől, a szovjet

világ perifériáján élő (ős)keresztény értelmiségiektől, köztük a puskinói Alekszandr Meny atyától és barátjuktól, a pappá szentelt Szasa Boriszovtól – akinek közelében megtapasztalta a pünkösdisták glosszolóliáját, a nyelveken szólást (159.). Ulickaja ezekben az írásaiban sem mond le identitása fontos építőkövéről, a zsidó-keresztény viszonyrendszer megértéséről, ami a *Daniel Stein, tolmács* című regényét ihlette. Célja, hogy végre és végül megtalálja valódi önmagát, identitását, akár halálában, vidám temetésén, amit vizionál is, felülről nézve le a róla szépet mondókra egyik törzshelyükön a ceremónia után:

„... és csupa jókat mondtok rólam,
én meg, ha lesz rá mód, csak nézlek majd benneteket,
és még nagyobb örömmel fogadom szavaitokat, az odaadást és szeretetet,
mint életemben.
Ámen.
És ami fontos, a legfontosabb: végre megmondják nekem
az igazi nevemet.” (102.)

Ezzel zárul a kötet első harmadát kitevő szabadvers-, szabad ötletek jegyzéke ciklus imákra tagolva (a szakasz záró Ámenekkel), ám korábban is olvassuk: „sejtelmem sincs / hogy hívnak engem és hogy hívnak téged / annyi ember jár körülöttünk idegen nevekkal / álnevekkel becenevekkel csúfnevekkel / és nem is sejtik / de néha igazi nevet viselő ember is útjukba akad / és ezt rögtön érezni lehet – igazi név! / most mindjárt most azonnal / elárulják nekem az igazi nevem”. Ezt követően szándéka szerint szabályosabb formára vált: teljes mondatokba és központosítás közé rendeli gondolatait. Elsőre számba veszi tetsének neki tetsző (keze, szája, arca) és kevésbé tetsző részeit, s hogy kitől mit örökölt.

A név- és identitáskeresés megejtően sikeres opusza volt a *Jákob lajtorjája* a maga párhuzamosan futtatott generációs szálaival, ahol a nagyszülők vonala összeér és ráfonódik az unokáéra, Noráéra, aki végre megleli alig ismert, a családban elhallgatott apai nagyapját, Jákobot annak sárguló levelein-naplóin-feljegyzésein át. Őt érzi igazi szellemi rokonának, elődjének. (Itt viszont, az új kötetben a valós Ulickaja igazságot szolgáltat Jákob feleségének, Maruszjának, akit amott elhagyott, elhanyagolt, feláldozott a szerzői én a megtalált nagyapa mellé állva, minthogy a nagyanya férjétől annak távollétében, száműzetése alatt vált el. Most az életrajzíró családja jótékony, az elesetteket segítő hajlamára is emlékszik és emlékeztet, illetve megköszöni Maruszjának a tőle örökölt, a többiekénél hosszabb, kecsesebb nyakát.) Ulickaja Jákob-regénybeli alteregójának neve, a Nora felbukkan másutt is, így a *Médea és gyermekeiben*: ő az idegen, északi, kistermetű szomszédnő, aki beházasodik a görög családba, s kulturális hagyatékuk folytatója lesz. Ha némi következetességet tételezünk a névhasználatban, a két Nora-figurának, akik az önéletrajziság más regisztereiben állnak, közük kell legyen egymáshoz. Így a Zsenyáknak is – egymáshoz és a biográfiai szerzőhöz (Ulickaja apai neve Jevgenyevna) más-más szövegekben. *Az igazi nevemben* ír további Jurákról, Lenocskákról, fiktív és valós alakok százairól, megjegyezve a zsidó származásúak zsidó neveit is, melyekkel illetéknéppen még bővül a névkavalkád.

Ulickaja az évtizedek folyamán egyre személyesebb hangot üt meg írásaiban, engedni láttatni saját életviszonyait, bemutatja, elmeséli a vele történeteket összegyűjtött tárcáiban, visszaemlékezéseiben. Az önkeresés most címadó konceptus lesz. Szeretné tudni, ki ő, a kisbetűs Ijuszja-luszka (és nem Ijolja, és nem Ijuda, aki „a második férjem ötödik felesége”, 26.) – akaratlanul frusztrálva a külföldi olvasókat, akik számára nem egyértelmű és nem magától értetődő, hogy az előbbieket az általa elutasított Ljudmila szó alakváltozatai. Megszokhattuk pedig már a *Szonyecskában*, korai kisregényében, ahol a Sofia-Szofja-Szonya sorozat becéző, címbe emelt formája egyaránt hordoz lekicsinylést és szeretetelli, kedveskedő viszonyulást, hogy van modalitásbeli létjogosultsága a változatoknak, ám ettől még

a konkrét szövegekben szétforgácsolódik a figyelem a megnevezésbeli burjánzástól. Hiába érti az olvasó az eszme-futtatását, miszerint az elbeszélő emlékszik kislánykorából bizonyos személyek tiszteletli említésére, ami kizárólag a keresztnév és az apai név együttese lehetett, eltéved ezek alkalmazásakor.

A nevekkal, az identitás körkörös keresésével, az irodalommal formált valósággal Szabó Magda is játszik, akinek említésére még nem találtam rá Ulickaja írásaiban. Meglepően hasonló: előzékeny hátralépő, nevelt lányukat-tanítványukat a férjnek átengedő könyvtárosnő-figuráikkal már foglalkoztam; most a bibliai tárgyú festményeken megjelenő kutyaaalak iránti vonzalmukra lettem figyelmes. A név, az igazi név gyötrelmes keresése azonban inkább (a név szerint szintén nem emlegetett) José Saramago *Minden egyes név* című remekművét idézi számomra, annak mottóját és cselekményét, ethoszát: igazi neünk keresésének kalandos, szenvedélyes folyamatát.

Jelölt és jelöletlen (az utóbbiak esetében gyakran virtuális: az olvasó fejében megképződő) intertextusokon át visz bennünket Ulickaja közel a kultúra nagy toposzaihoz, egzisztenciális határfeszégetéseihez, a lét és nemlét kérdéseihez, egyben önnön valójához. Végül, áttételesen reflektálva jelenünk borzalmára, hét apokaliptikus verzió át jeleníti meg korunk működésbe lépett apokalipszisát a *Hatszor hét* ciklus végén: Szél, Eső, Tűz, Vírús, Zöld növény, Föld, Kémia. És mindegyik végén „Mindenki elpusztult”.

„Vannak kérdések, melyekre nincs válasz: / miért fordít az élő természet olyan hatalmas erőket / önmaga reprodukciójára, miért pazarol az ember annyi erőt, / tehetséget, energiát, hogy elpusztítsa önmagát / az egész bolygóval együtt...” (101.) Ökológiai, genetikai, gender-kérdések gyötrik, amelyek koncentrikus körökben gyűrűznek az életműben, az ikertematika, a születés és pusztulás, a reinkarnáció (varjú lenne legközelebb) mellett a szaporodás, a fajfenntartás: az emberi faj reprodukciójának a kényszere is foglalkoztatja, ezúttal sötétebb tónusokban, saját párkapcsolati példáinak frivolitását is bekapcsolva. Ezek az írásai kevésbé derűlátók. Odaadó gesztusokból, a másikat segítő esetek leírásából, a könyörületességéből is akad jó néhány a könyvben, ám a kompozíció a kihalás esélyének sokszoros víziójával a végén ráerősít a másik végre. Előkerül a tolsztoji *Ivan Iljics halálából* egy mottóban a „Bevégeztetett a halál – mondta magának. Nincs többé” (198.), ami akár jelöletlen bulgakovi áthallás is lehet a rá fogékonyaknak *A Mester és Margaritából* (halálállítás–haláltagadás). Újraolvassa kedvenc klasszikusait – Tolsztojtól a *Hadzsi Muratot* meg Nabokovot, Solohov *Csendes Donját* viszont nem: „a kozákok túl közel vannak lármáznak és lincselnek” (28.). Nem reflektál közvetlenül a háborús környezetre, csak hazamenne Moszkvába (még ha annyian, barátai közül is, eljöttek, mint nyilatkozta másutt), és belakná újra az Aeroport metrómegállóhoz közeli lakását. A földrajzi tér, a lakhely, a lakhelyek vonzása nem engedi el, újra is rajzolja mentális térképén otthonait, amit már megtett a *Jákob lajtorjájának* végén Nora barangolásakor. A származás, a nemzetség, a szerelmek, az ébredező és idős test képeinek nyílt megrajzolása, férje természetes kitarukozásának rögzítése alvás közben a (talán berlini) falon túl, a régi tárgyak: az összetört és megavított óra, megannyi rongy és ruhadarab karakteres lefestése, a gyerekkori takarékoskodás: varrás, javítás formáinak leírása mind – részint nyomatékosabb hangvételű – számbavételei az eddig megtett útnak. S a könyv menetében a Ljudmila név esetlegességének kezdeti deklarációja (egy nagybátyja hozta be falusi barátnője révén – másutt más kódfejtésben: „én viszont a Ljudmila álnevet viselem / egy cseh hercegnő emlékére / akit megölt a menyé / és nem tudom az igazi nevem”, 30.) után valódi neve nyomába ered. Élete apró részleteinek asszociatív felelevenítését követően mások, más lények, állatok, őrangyalok, ismeretlen és közeli emberek történeteinek át – a testét pásztázó lélek keresi eredeti helyét, nevét, nyelvét az univerzum rejtélyes köreiben. Eleinte elhagyja az időrendet emlékfoszlány-idézéseiben, majd rendszerre utasítja magát, ami szintűgy

széttart. A névtalálás vagy nem találás konceptusa a lazán összefűződő szövegeknek köszönhetően nem tart sehova, széthullik a megsemmisülés forgatókönyveiben.

Az azonos című moszkvai kiadás és a német kiadónak szánt, részben eltérő anyag összefésülése révén kialakított szövegkorpusz egyenletesen jó minőségű, érzékeny, elegáns fordítását Kiss Ilonának köszönhetjük, aki még Morcsányi Géza életében kapta rá a megbízást. A prózavers ritmusát és belső rímeit is meg tudja tartani. A körkörös-körülményes formából, az automatikus írás adta asszociációs technikából, az egymásba folyó sorokból származó bizonytalanság, egy-két homályos és zavarosnak, alig követhetőnek tűnő gondolatmenet nem az ő hibája: az eredetiben is az áll. A 20. oldalon például nevekkel és számokkal alátámasztva sorolja a beszélő, hogy családjukban (egy kivétellel) nemzedékek óta csak fiúk születnek, majd erre jut: „a nehéz háborús időkben élő népeknél talán mindig több / fiú születik / csak a mi családunkban nem”. Ugyanígy van az oroszban: „кажется у народов живущих в тяжелые военные времена всегда рождается больше мальчиков только не в нашей семье”. A megfejtés valahol fellelhető: anya születéséig lányok és az ő születésétől fiúk. Megzavarodik a recenzió is: a kortársi kontextus, a háborús körülmény sokkoló jelenidejűsége átállítja a befogadó receptorait.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2023-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2023-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

FEAT.
BERKI TAMÁS
METRONÓM
JAZZ KLUB

júli
13
21⁰⁰

SÁRIK PÉTER TRIO

ZSOLNAY NEGYES – PIROGRÁNIT UDVAR
esőhelyszín: E78 koncertterem

júli
21
20⁰⁰

Zabolátlan Lovaim

Kollár-Klemencz László
Farkas Róbert és
Dargay Marcell
lírai dalestje

júli
27
20⁰⁰

PIROGRÁNIT

ESTÉK
2023

ZSOLNAY NEGYES – PIROGRÁNIT UDVAR esőhelyszín E78 koncertterem

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

PROFASZ

MAKÓ

MAKÓ

MAKÓ

Pécs LIT FESTIVÁL

@PECSLIT_FESTIVAL

FB.COM/PECSLITFESTIVAL

6 NAP
IRODALOM
SZEPTEMBER
11-16.

NÁDAS PÉTER
TOMPA ANDREA
KRUSOVSZKY DÉNES
SZÉCSI NOÉMI
GRECSÓ KRISZTIÁN
ORAVECZ IMRE
ZÁVADA PÉTER
NÁDASDY ÁDÁM
MILBACHER RÓBERT
ÉS MÉG SOKAN MÁSONK

